

Innsatt eller innlagt?

**En studie av klassifisering og håndtering i
grenselandet mellom strafferett og psykiatri**

**Hovedfagsoppgave i Administrasjon og Organisasjonsvitenskap,
ved Universitetet i Bergen**

Kristin Hedberg

Høsten 2002

1.0 INNLEDNING	4
<hr/>	
1.1 STUDIENS BAKGRUNN	5
1.1.1 TIDLIGERE FORSKNING	6
1.2 SENTRALE AKTØRER	8
1.3 TO DEBATTER	9
1.3.1 UTILREGNELIGHETSDEBATTEN	9
1.3.2 SÆRREAKSJONSDEBATTEN	11
1.4 KAPITTELOVERSIKT	12
2.0 METODISK TILNÆRMING	13
<hr/>	
2.1 FORHOLDET MELLOM TEORI OG EMPIRI	13
2.2 CASE STUDIER	14
2.3 DEN KONKRETE FREMGANGSMÅTEN	16
2.3.1 OFFENTLIGE DOKUMENTER	16
2.3.2 MEDIA	17
2.3.3 FAGTIDSSKRIFTER	18
2.3.4 HØRINGSUTTALELSER	19
2.3.5 SKRIFTLIG KORRESPONDANSE	20
2.3.6 INTERVJU	20
3.0 TEORETISK INNFALLSVINKEL	22
<hr/>	
3.1 PROFESJONSTEORI	22
3.1.1 BEGREPET PROFESJON	22
3.1.2 FASER I TEORIUTVIKLINGEN	24
3.1.2.1 Den klassiske fasen	24
3.1.2.2 Maktperspektivet	25
3.1.2.3 Det historisk sosiologiske perspektivet	26
3.2 ABBOTTS PROFESJONSTEORETISKE BIDRAG	26
3.2.1 JURISDIKSJON	27
3.2.2. PROFESJONER OG KUNNSKAP	29
3.2.3 ARENAER FOR PÅVIRKNING	32
3.2.4 STATENS ROLLE	33
3.2.5 FORVENTNINGER TIL TEORIEN	34
3.3 ULRICH BECK	36
3.3.1 REFLEKSIV MODERNISERING; FRA INDUSTRISAMFUNN TIL RISIKOSAMFUNN	37
3.3.2 RISIKO	38
3.3.3 TVIL TIL DEN VITENSKAPELIGE EKSPERTISEN	41
3.3.3.1 Ytre tvil	42
3.3.3.2 Indre tvil	42
3.3.4 POLITIKK OG SUBPOLITIKK	44
3.3.5 FORVENTNINGER TIL TEORIEN	45

4.0 KRIMINELLE, GALE OG FARLIGE	46
4.1 HISTORISK FREMSTILLING	46
4.1.1 DEN KRIMINELLE	46
4.1.1.1 Legemstraffer	47
4.1.2 DEN GALE	48
4.1.2.1 Den store innesperringen	48
4.1.3 OPPLYSNINGSTIDEN	51
4.1.3.1 Fængselsvesenet	52
4.1.3.2 Disiplinen	53
4.1.3.3 Fængselsstraffen - mer human?	55
4.1.3.4 Asylet	56
4.1.3.5 Asylet – en forbedring av de gales tilstand?	57
4.1.4 PLASSERING AV GALE I NORGE	58
4.1.5 HÅNDTERING AV KRIMINELLE OG GALE I NORGE	59
4.1.5.1 Reitgjerdet	60
4.1.6 DEN RETTSMEDISINSKE KOMMISSJONEN	61
4.1.6.1 Rettspsykiatrien	62
4.1.7 OPPSUMMERING	63
4.2 UTILREGNELIGHETSREGLER OG SÆRREAKSJONER	64
4.2.1 STRAFFENS FORMÅL	64
4.2.2 SKYLD OG UTILREGNELIGHETSSYSTEMER	65
4.2.3 TVILEN SKAL KOMME TILTALTE TIL GODE..?	68
4.2.4 DE FARLIGE	69
4.2.4.1 Sikring og forvaring	70
4.2.5 OPPSUMMERING	71
5.0 UTILREGNELIGHETSDEBATTEN	72
5.1 GAL ELLER KRIMINELL?	72
5.1.1 DIAGNOSER SOM KLASSIFISERER UTILREGNELIGHET	78
5.1.1.1 Psykose	79
5.1.1.2 Psykisk utviklingshemmet i høy grad	83
5.1.1.2.1 Intelligenstester	84
5.1.1.3 Oppsummering	88
5.1.2 DE NESTEN GALE	88
5.1.2.1 Den fakultative straffrihetsregelen	89
5.1.2.2 Ansvar	93
5.1.3 HVORFOR HAR DEBATTEN FÅTT LITE OPPMERKSOMHET?	96
5.1.4 OPPSUMMERING	97
6.0 SÆRRERAKSJONSDEBATTEN	99
6.1 FARLIGHET OG GJENTAKELSESFARE	99
6.1.1 VURDERINGEN	101
6.2 INDIVID ELLER SAMFUNN	106
6.3 OPPSUMMERING	110
6.4 TVUNGET PSYKISK HELSEVERN	111
6.4.1 BEHANDLING VERSUS TVANG	112

6.4.2 ASYLSUVERENITET	116
6.4.2.1 Innhold og ansvar	119
6.5 FORVARING	121
6.5.1 VILKÅRENE FOR FORVARING	122
6.5.1.1 Alvorlig lovbrudd	122
6.5.1.2 Tid og innhold	123
6.5.1.3 Ikke lenger krav om mentalt avvik	126
6.5.1.4 Tidligere lovbrudd	129
6.5.1.5 Den kriminelles natur	131
6.6 OPPSUMMERING	134
<u>7.0 OPPSUMMERING</u>	<u>136</u>
7.1 EMPIRISKE FUNN	136
7.1.1 UTILREGNELIGHET	136
7.1.2 SÆRREAKSJONER	138
7.1.3 RISIKO	140
7.2 VURDERING AV TEORETISKE VALG	142
7.3 KONSEKVENSENE AV LOVENDRINGEN	145
<u>LITTERATUR</u>	<u>149</u>
<u>OFFENTLIGE DOKUMENTER</u>	<u>156</u>
NORSKE OFFENTLIG UTREDNING	156
ODELSPROPOSISJONER	156
STORTINGSMELDINGER	157
INNSTILLINGER TIL ODELSTINGET	157
STORTINGSPROPOSISJONER	157
STORTINGSFORHANDLING I ODELSTINGET	157
NORSK TELEGRAM BYRÅD	158
AVISARTIKLER	158
INTERNETT	159
BREV	160
MAIL	160

1.0 Innledning

Temaet for oppgaven er klassifisering og håndtering av kriminelle¹ som enten er gale,² farlige eller begge deler. Utgangspunktet for studien er endringene i Straffeloven som ble foretatt 17 januar 1997³. Det har tatt nesten 30 år fra den første utredningen ble lagt frem i 1974, og frem til loven trådte i kraft i 2002. Det er denne prosessen, med særlig vekt på de siste ti årene, og til dels utfallet av loven som her er av interesse.⁴ Klassifisering vil i denne sammenhengen bety plassering av individer innenfor kategorier i Straffeloven. Håndtering omhandler behandling av personene som blir plassert innenfor kategoriene. Hvem har vært aktørene i prosessen, hvilke diskusjoner har preget debatten og hvorfor?

Det er en alminnelig oppfattelse av at sykdom⁵ og forbrytelse er to klart atskilte begreper som bør behandles på ulike måter (Aubert 1964,1979). Dersom en person er kriminell er det den juridiske profesjonen og en rettsavgjørelse som bestemmer hvilken reaksjon som skal iverksettes. Det er den psykiatriske profesjonen som skal avgjøre reaksjonen dersom en person blir definert som gal. Hvis lovbrøteren både er gal og kriminell, blir vedkommende klassifisert som strafferettslig utilregnelig. Det innebærer at vedkommende ikke blir idømt straff, til tross for at en kriminell handling er begått. Hvem skal ha ansvaret for personen,- helsevesenet eller fengselsvesenet?

Både tilregnelige og utilregnelige lovbrøtere kan bli vurdert som å være farlige, og dermed en risiko for samfunnet. Det er mulig å idømme og iverksette en særreaksjon⁶ overfor de farlig i den hensikt å beskytte samfunnet. Det er to sentrale spørsmål i denne sammenhengen; Hvilke premisser skal legges til grunn for vurderingen av farlighet, og hvor skal de farlige plasseres? I tillegg kreves det to ulike løsninger i forhold til håndteringen av dem en for de strafferettslige tilregnelige og en for de utilregnelige.

---

¹ Gjennom oppgaven vil kriminell, lovbrøter og forbryter bli brukt om hverandre. Dette valget er foretatt for å gjøre språket mer variert, samtidig som det bør understrekes at skillet mellom de ulike kategoriene har endret seg gjennom historien.

² Begrepene gal, sinnssyk og syk vil bli brukt om hverandre i fremstillingen av samme årsak som ovenfor.

³ Da lovendringen ble vedtatt i 1997 har jeg valgt å omtale den som endringen i 1997 på tross av at det har blitt foretatt enkelte endringer i loven også etter dette tidspunktet.

⁴ Årsaken til at det er siste delen av prosessen som har blitt definert som særlig interessant, er at det var på 90-tallet debatten var mest aktiv, blant annet på grunn av Odelsproposisjonen (ot.prp 87 (1993-94)). I tillegg har avgrensningen blitt opprettholdt for å begrense oppgavens omfang. Imidlertid vil uttrykket prosessen mot lovendringen bli anvendt i fremstillingen, da også de første 20 årene er av interesse.

⁵ Sykdom vil si psykiske sykdommer.

⁶ Særreaksjoner er forholdsregler man anvender for å redusere risikoen ved farlige personer. Det vil bli nærmere forklart senere i kapittelet.

1.1 Studiens bakgrunn

Temaet for oppgaven ble valgt på bakgrunn av at rettsvesenet⁷ og kriminalomsorgen⁸ virket spennende som forskningsfelt fordi de rommer mange interessante og omstridte debatter. Til eksempel kan det være interessant å undersøke forholdet mellom Stortinget, Regjeringen og domstolene for å studere hvordan de påvirker og avgjør politikken på feltet. I tillegg kan straffereaksjonene undersøkes for å studere formålet og resultatene av dem, som reahabiliteringstiltakene i fengslene. Interessen ble ytterligere forsterket da det ble klart at lovbrøyttere med alvorlige psykiske lidelser ble plassert i fengselsanstalter til tross for at de gjennom loven ikke skal plasseres der (St.meld nr 27 (1997-98)). Dette ledet til spørsmålet om hvorfor de kriminelle ble plassert i fengsel selv om de var mentalt syke. I tillegg er gråsonen mellom syk og frisk, farlig og ikke farlig, et spennende felt fordi det er i grenselandet mellom juss og psykiatri. De bygger på hvert sitt kunnskapsgrunnlag og verdisett. Juss er i stor grad rettet mot straff, mens psykiatrien er rettet mot behandling. Da det ble klart at det var foretatt en lovendring i forhold til de utilregnelige og særreaksjoner, ble denne vurdert som en interessant innfallsvinkel på tematikken.

Interessen for de gale, farlige og kriminelle har også blitt vekket gjennom media, hvor det har vært en stadig fokusering på kriminalitetsstoff. Særlig har saker hvor sinnssyke kriminelle har begått et lovbrudd, eller lovbrøyttere på nytt har begått en kriminell handling blitt behørig dekket.

Et annen begrunnelse for hvorfor temaet har blitt valgt er at statsvitenskapen i liten grad har forsket på rettsvesenet og kriminalomsorgen. Dette finner jeg påfallende fordi feltet kan defineres som innenfor statsvitenskapens interessefelt, fordi kriminalitetsspørsmål er en viktig del av den politiske debatten i Norge. Til eksempel har de fleste politiske partiene en egen politisk blokk som omhandler kriminalitet i partiprogrammene sine.

---

⁷ Det er svært vanskelig å fremlegge en definisjon av rettsvesen. Både samfunnsvitenskapelige og juridiske fagbøker anvender begrepet uten å gi en nærmere forklaring av innholdet. På den bakgrunnen har jeg valgt å definere rettsvesen som domstolene og de ulike aktørene som er deltakere i rettsalene.

⁸ Kriminalomsorgen er den delen av straffesaksjeden som fullbyrder de reaksjonene som er besluttet av domstolene eller påtalemyndighetene. Den største utfordringen for kriminalomsorgen er å bidra til å redusere tilbakefall til kriminalitet etter endt soning. Fengselsvesenet fullbyrder straffen i anstalter med ulikt innhold og sikkerhetsnivå (St.meld nr 27 (1997-98:5)).

1.1.1 Tidligere forskning

Kari Ludvigsen har som en av få statsvitere studert gråsonen mellom juss og psykiatri, hvor hovedfokuset har vært rettet mot psykiaternes inntreden i strafferetten i perioden 1890 til 1920 (Ludvigsen 1998). På bakgrunn av at hennes studie både fokuserer på gale og farlige kriminelle, kan det være rimelig å hevde at min studie til dels viderefører denne forskningen. Ikke minst blir rettsvesenet og kriminalomsorgen som studieobjekt opprettholdt på faget, samtidig som den psykiatriske profesjonen er av interesse.

Andre vitensdisipliner enn statsvitenskapen har i sterkere grad fokusert på temaet, der særlig humanvitenskapene⁹ har spilt en sentral rolle. Sosiologi og kriminologi konsentrerer seg om den enkelte lovbrøyer, blant annet for å undersøke forklaringsfaktorer på hvorfor noen personer blir kriminelle. Psykiatrien og psykologien forsøker å behandle syke personer, uavhengig av om de er kriminelle, mens jussen tar seg av de juridiske spørsmålene. Forhåpentligvis kan samfunnsvitenskapen bidra med et nytt fokus på temaet da det faglige utgangspunkt er tuftet på en annen vitensdisiplin. Holme og Solvang (1996:32) har kommentert at den nøytrale og verdifri forskningen ikke finnes, og dette bidraget er sannsynligvis påvirket av statsvitenskapen med hensyn til hva den fokuserer på. Samtidig er det å håpe på at det er mulig å oppnå et mer distansert forhold til temaet enn jussen og psykiatrien¹⁰, fordi lovendringen ikke direkte berører statsvitenskapen.

For å belyse prosessen mot og utfallet av lovendringen er det nødvendig med analyseverktøy. To teoretiske bidrag har blitt valgt på bakgrunn av at de kan være en hjelp til å strukturere blikket innenfor det empiriske materialet. Teoriene som har blitt valgt for denne fremstillingen er Andrew Abbott og hans profesjonsteoretiske bidrag, og Ulrich Becks moderniseringsteori. Felles for teoriene er at de fokuserer på profesjoner, eller vitenskaper¹¹. Ved å anvende dem åpnes det opp for å undersøke om juristene og psykiaterne har søkt å oppnå størst mulig innflytelse på klassifiseringen og håndteringen av de farlige og gale kriminelle, samt hvorfor eller hvorfor ikke. I tillegg er det interessant å fokusere på om det er tillit til at psykiaterne og juristene kan vurdere utilregnelighet og farlighet? Dette spørsmålet er av sentral betydning fordi vitenskapene er avhengige av tillit fra samfunnet for å få

---

⁹ Humanvitenskapene kan etter Schaanning forklares som menneskevitensdisipliner, som medisin, psykiatri, psykologi og pedagogikk (Schaanning 1997:249).

¹⁰ Disse to vitenskapene er to sentrale aktører i prosessen, noe jeg vil komme tilbake til.

¹¹ Det vil bli foretatt en nærmere avklaring av begrepene vitenskap og profesjon i kapittel tre.

legitimert kunnskapen sin (Halvorsen 1995). På den bakgrunn blir det interessant å studere forholdet mellom juss og psykiatri, og deres forhold til samfunnet og politikken. Media fokuserer i stor grad på kriminalstoff (Eide og Hernes 1987), og det anses dermed som interessant å undersøke hvilken rolle de har hatt i prosessen. Har media påvirket de andre aktørene, og eventuelt på hvilken måte og i hvilken retning?

I statsvitenskapen har det i liten grad blitt forsket på oppgavens empiriske tema, mens de teoretiske innfallsvinklene har til dels lange tradisjoner på faget. Dette gjelder særlig forskning på forholdet mellom profesjoner. Det finnes flere måter å systematisere den tidligere profesjonsforskning på, og til eksempel skilles det mellom teoretiske og empiriske bidrag, samt om forskningen er på mikro eller makronivå. I tillegg har ulike ideologiske oppfatninger av profesjoners rolle i samfunnet også gjort seg gjeldende (Ludvigsen 1993). Vibecke Erichsen har studert forholdet mellom leger og staten, og hun påpeker at det har skjedd en endring i forhold til studier av profesjoner. I nyere litteratur er det vanlig å skille mellom profesjoner som er pressgrupper overfor staten, og profesjoner som er en del av staten. Den første måten finner en som regel i USA og England, mens man i det andre eksempelet finner land som Frankrike og Tyskland. Erichsen har videre diskutert hvorvidt det finnes en typisk skandinavisk modell for profesjonalisering (Erichsen 1996).

Forbindelsen mellom vitenskaper, politikk og samfunnet har også tidligere vært en populær innfallsvinkel innenfor statsvitenskapen. I denne fremstillingen er det Ulrich Beck og hans teori som blir anvendt for å studere disse relasjonene. Et eksempel på tidligere studier som har bygget på hans tankegang er Ole Brekkes studie av bioteknologidebatten i Norge. Her var forholdet mellom politikk og vitenskap av svært sentral betydning (Brekke 1995). En liknende studie har blitt foretatt i forhold til genteknologi og svangerskap (Gjertsen 1995). I begge undersøkelsene har det blitt rettet et kritisk blikk på vitenskapens nye produkter og muligheter, og man har satt spørsmålsteget ved vitenskapens stadige fremskritt.

1.2 Sentrale aktører

Før det blir foretatt en nærmere beskrivelse av oppgavens case vil noen av aktørene som har vært aktive i prosessen bli presentert. De politiske partier, Stortinget, Regjeringen og forvaltningen vil være selvsikre aktører da oppgaven omhandler en lovendring.

Media har blitt omtalt som ”den fjerde statsmakt” (Allern 1996), hvor Stortinget, Regjeringen og domstolene er de tre andre. Det vurderes som interessant å undersøke om media har vært en aktiv aktør også i denne debatten? I tillegg har media en dobbeltrolle fordi de både presenterer sine egne synspunkter på saker, samtidig som de er et middel for andre aktører som ønsker å fremme sine synspunkter.¹² Kan media defineres som en fjerde statsmakt med hensyn til lovendringen som her blir studert?

Både juristene og psykiaterne har hatt en betydningsfull rolle i prosessen mot lovendringen. Begrunnelsen er de har vært representert i utvalgene som har forberedt og lagt premissene for utfallet av loven. Årsaken til deres sterke representasjon har sin bakgrunn i den massive kritikken psykiaterne rettet mot den første utredningen på saken (NOU 1974:17). De var svært kritiske til forslagene som ble fremmet, og det ble derfor bestemt at psykiaterne og juristene skulle være sterkt representerte i de neste utvalgene fordi lovendringen i høy grad ville berøre begge vitenskapene.

Da studien i stor grad fokuserer på forholdet mellom psykiatere og jurister i rettssalene, bør det sannsynligvis også ha blitt rettet oppmerksomhet mot juryordningen i Norge. Forholdet mellom rettspsykiaterne og juryen er sannsynligvis av sentralt betydning fordi juryen avgjør skyldsspørsmålet, som vil si om lovbrøtteren er ansvarlig for det begåtte lovbruddet.¹³ Imidlertid er oppgaven avgrenset til å se på prosessen og utfallet av lovendringen, og da jurymedlemmene varierer fra sak til sak, har ikke medlemmene deltatt i denne prosessen.

---

¹² Andre har definert medias oppgaver innenfor følgende kategorier; informasjon, dagsorden, forum for debatt og overvåking (av makthaverne) (Allern 1996).

¹³ Dette vil bli nærmere diskutert senere i fremstillingen.

1.3 To debatter

Da diskusjonen om gale og farlige kriminelle berører mange ulike temaer og deldebatter har jeg valgt å systematisere fremstillingen i det jeg har valgt å kalle for utilregnelighetsdebatten og særreaksjonsdebatten. Den første diskusjonen omhandler hvem som er strafferettslig ansvarlige for handlingene sine, mens den andre omhandler klassifiseringen av hvem som er farlige for samfunnet, samt reaksjoner for å håndtere de farlige lovbrøytene. Det antas at aktørene og argumentene i stor grad vil variere mellom dem fordi det er to ulike debatter med ulikt innhold som blir diskutert. Kan teoriene brukes til å belyse begge debattene, eller har de en mer begrenset forklaringskraft?

Før presentasjonen av de empiriske delene, bør det presiseres at det frem til den nye lovendringen trådte i kraft i 2002 var Straffelovens bestemmelser fra 1929 som var gjeldende. Denne loven har igjen sitt utgangspunkt i Straffeloven fra 1902. De tidligere lovene ble kritisert fordi sikringsinstituttet ble oppfattet som å være svært belastende for dem som ble utsatt for reaksjonen, blant annet på grunn av det tidsubestemte¹⁴ aspektet. De tilregnelige lovbrøytene ble først dømt til fengselsstraff, før de deretter ble underlagt sikring (NOU 1974:17). Kritikken rettet seg særlig mot at samfunnshensynet ble prioritert på bekostning av enkeltindividets rettigheter. På denne bakgrunn er det interessant å undersøke om lovendringen har ført til at enkeltindividets rettigheter nå har blitt sterkere ivaretatt.

1.3.1 Utilregnelighetsdebatten

Det finnes to kriterier som utelukker straff i Norge. Det første er lovbrøytens alder, og det andre er lovbrøytens mentale tilstand. Det er det sistnevnte kriteriet som er interessant i denne sammenhengen. På tross av at det ikke finnes noen klar definisjon av tilregnelighet, har begrepet hevd innenfor den juridiske terminologien. Kort forklart forutsetter strafferettslig ansvarlighet en viss grad av sjelelig sunnhet og modenhet hos gjerningsmannen. Vedkommende må vurderes som å ha skyld i den, eller de begåtte handlingene, og på den bakgrunn ses som ansvarlig. Utilregnelighetsvurderingen omhandler skyldsspørsmålet, og for å idømme noen en straffereaksjon må vedkommende være skyldig i et lovbrudd. Dersom

---

¹⁴ Tidsubestemt vil si at reaksjonen til stadighet kan utvides. Det innebærer at man i teorien kan bli innesperret på livstid.

lovbryteren er utilregnelig i gjerningsøyeblikket, er ikke vedkommende strafferettslig ansvarlig, og skal på den bakgrunnen ikke straffes.

Den tidligere Straffelovens § 44 som omhandler utilregnelighet hadde før 2002 følgende utforming;

En handling er ikke straffbar når gjerningsmannen ved dens foretakelse var sinnssyk eller bevisstløs.

Sinnssyk omfattet både personer som hadde en psykose, og personer som var psykisk utviklingshemmet i høy grad. Det har blitt diskutert hvilke tilstander og begreper som skal erstatte sinnssyk i loven. Dette skyldes at personer med psykose og personer som er psykisk utviklingshemmede er to svært ulike grupper, og på den bakgrunnen har det vært ønskelig å skille dem begrepsmessig (NOU 1974:17). Det har videre blitt diskutert om en mental tilstand alene skal avgjøre skyldsspørsmålet, eller om man skal kreve en årsakssammenheng mellom tilstand og handling. Det sentrale spørsmålet vil da bli om lovbyteren har hatt en fri vilje på gjerningstidspunktet, eller om det er den mentale tilstanden som har ført til lovbruddet.

Det er enighet om at det ikke finnes noen klar grense mellom tilregnelige og utilregnelige mennesker. På den bakgrunnen må man anerkjenne en gruppe som nedsatt tilregnelige, som betyr at enkelte personer befinner seg i grenselandet mellom de normale og de utilregnelige (Andenæs 1997:284). Det vil med andre ord si at en åpner opp for at personer kan være ”nesten gale”. Lovbrytere som er nedsatt tilregnelige er ikke straffri, men de kan få en redusert fengselsstraff.

Den vanligste karakteristikken av de nedsatt tilregnelige har vært mangelfullt utviklede og varige svekkede sjelsevner. De fleste som tilhører den første gruppen er enten psykisk utviklingshemmet i lettere grad eller de har antisosial personlighet, som mer folkelig omtales som psykopati. Varige svekkede sjelsevner er en betegnelse på personer som har hatt normale sjelsevner, men som har blitt mentalt redusert i ettertid. Årsaken til svekkelsen kan være skader eller sykdommer, alderssvekkelse eller stort misbruk av narkotika og alkohol (Slettan og Øie 1997:308-309).

Det har videre blitt satt spørsmålstegn ved om psykiatriens diagnoser er tilstrekkelige for å favne om alle lovbrøyttere som er utilregnelige. På denne bakgrunn har det blitt diskutert hvorvidt det skal åpnes opp for at nedsatt tilregnelige også skal kunne fritas for straff til tross for at de ikke oppfyller diagnosene innenfor tilregnelighetsbegrepet.

1.3.2 Særreaksjonsdebatten

Særreaksjoner er forholdsregler man anvender for å beskytte samfunnet mot farlige lovbrøyttere. Gjennom å benytte reaksjonene søker en å redusere risikoen de farlige utgjør for samfunnet. Som tidligere nevnt kan både tilregnelige og utilregnelige lovbrøyttere bli definert som farlige. Særlig overfor de utilregnelige kan det være hensiktsmessig å ha muligheten for å idømme en særreaksjon. Dette fordi de er straffri, noe som konkret innebærer at de går fri dersom de ikke blir idømt en særreaksjon. Gjennom en slik reaksjon har man likevel en muligheten for å sperre dem inne. Videre vil reaksjonene bli idømt tilregnelige lovbrøyttere når den tidsbestemte straffen ikke ses som tilstrekkelig for å beskytte samfunnet. Sikring som særreaksjon ble anvendt frem til 2002. Det fantes tidligere flere ulike sikringsmidler som kunne benyttes, men i denne fremstillingen refereres det til sikring i anstalt når sikring blir diskutert.

For å idømme en lovbrøytter en særreaksjon er det to kriterier som står sentralt. Det første er farlighet, hvor man bedømmer hvorvidt vedkommende er en fare for andres liv, helse eller sikkerhet. Det andre er gjentakelsesfare, hvor spørsmålet er om det er fare for at lovbrøytteren på nytt vil begå et lovbrudd. Farlighet omhandler type forbrytelse, mens gjentakelse fokuserer på muligheten for at vedkommende på nytt vil begå et lovbrudd (Rosenqvist intervju 26.11.2001). Det kan kort nevnes at psykiaterne tidligere har spilt en sentralt rolle i vurderingen av farlighet og gjentakelsesfare, særlig i forhold til de utilregnelige.

Særreaksjonsdebatten kan som tidligere nevnt betraktes som en verdidebatt hvor det kan settes spørsmålstegn ved om det er riktig å sperre mennesker inne for handlinger de kan komme til å begå. Politikerne skal beskytte både samfunnet og enkeltindividet, men ved særreaksjoner blir dette to motstridende krav som innebærer at de må prioritere den ene av dem. Spørsmålet er hvem som skal settes i første rekke, individet eller samfunnet?

1.4 Kapitteloversikt

Neste kapittel, kapittel to, har til hensikt å redegjøre for metodiske valg som har blitt foretatt. Her vil både positive og negative erfaringer bli vektlagt. I tillegg til å redegjøre for innsamlingen av det empirisk datamateriale, vil også case studier og forholdet mellom teori og empiri bli belyst.

Kapittel tre vil gi en beskrivelse av det teoretiske rammeverket for prosjektet. Det har allerede blitt nevnt at Abbotts profesjonsteoretiske bidrag, og Becks moderniseringsteori vil være sentrale i denne sammenheng. Innledningsvis vil forhold som har relevans for de teoretiske innfallsvinklene bli trukket inn, mens det avslutningsvis vil bli gjort et forsøk på å knytte teoriene og empirien nærmere hverandre.

I kapittel fire vil det bli fremlagt et bakgrunnskapittel for å føre leseren inn i det empiriske materialet. Det vil bli fokusert på både kriminelle, gale og farlige, hvor de ulike kategoriene vil bli presentert i et historisk lys. Det vil for øvrig bli fremsatt et skille i forhold til opplysningstiden da det kan diskuteres hvorvidt opplysningstiden medførte et brudd i forhold til synet på avvikere, som de kriminelle og gale. Asyllets og fengselets fremvekst vil være viktige hendelser i fremstillingen.

Både kapittel fem og seks utgjør analysen i oppgaven, og spørsmålene som har blitt presentert innledningsvis vil bli drøftet ut fra de teoretiske valgene som har blitt foretatt. Kapitlene er en sammenblanding av teori og empiri, og det første kapitlet vil fokusere på utilregnelighetsdebatten, mens det andre vil være rettet mot særreaksjonsdebatten.

Til slutt vil det bli foretatt en oppsummering av studiens teoretiske og empiriske funn. Her vil det blant annet bli diskutert hvorvidt de teoretiske bidragene har vært tilstrekkelige for å belyse oppgavens spørsmål angående klassifisering og håndtering av kriminelle farlige og gale. I tillegg vil bidragene fra Abbott og Beck bli diskutert for å undersøke hvordan de har fungert i forhold til hverandre.

2.0 Metodisk tilnærming

Formålet med dette kapitlet er å foreta metodiske refleksjoner i forhold til valg som har blitt tatt i oppgaven. En kort definisjon av metode kan gjerne gis gjennom Aubert som beskriver metode som en fremgangsmåte for å løse problemer og komme frem til ny kunnskap. Alle midlene som tjener dette formålet hører med i arsenalet av metoder (Aubert 1965:196 i Andersen 1997:5).

2.1 Forholdet mellom teori og empiri

Det er som nevnt interessen for farlige, gale og kriminelle som førte til at denne oppgaven ble skrevet. Først satte jeg meg inn i empirien før jeg deretter søkte etter en teoretisk innfallsvinkel til stoffet. Ulike teorier har ført til en endring i hva jeg har funnet interessant innenfor et stort og spennende område. Oppgaven kunne ha vært løst på mange ulike måter, samtidig som enkelte debatter kunne ha vært utelatt, og andre blitt trukket inn. Gjennom denne prosessen har det vært en vekselvirkning mellom teori og empiri, hvor de ulike delene har påvirket hverandre gjensidig. Utviklingen kan forklares ut fra Alexander (1982), hvor han gjennom sitt vitenskapelige kontinuum påpeker at teori og empiri ikke er to klart adskilte sfærer, men at det foregår et kontinuerlig samspill mellom dem. Vaughan har på sin side uttrykt skepsis med hensyn til bruk av teorier fordi det er en fare for at de blir et bur for forskeren. Hun lanserer begrepet teoriens paradoks;

”The paradox of theory is that at the same time it tells us where to look, it can keep us from seeing” (Vaughan 1992:195).

I tillegg kan en risikere at enkelte deler av empirien blir utelatt som et resultat av at den ”ikke passer sammen med teorien”. Det er på den bakgrunnen viktig å fremsette empiriske diskusjoner i caset, til tross for at teoriene ikke bidrar til å forklare empirien. I stedet kan det være en interessant innfallsvinkel i forhold til å undersøke forholdet mellom de teoretiske valgene og det empiriske materialet. Videre kan teoriens svakheter og styrker bli diskutert med utgangspunkt i det empiriske materialet. Det er spesielt viktig i denne studien å være oppmerksom på at teorien ikke i for stor grad skal styre presentasjonen av empirien fordi

analysen vil bli foretatt parallelt med gjennomgangen av det empiriske materialet. Faren ved denne fremgangsmåten er at det er lettere å presentere de bitene av empirien som en selv finner interessant. På den andre siden har oppgaven en problemstilling, som kan ses som en teknikk for møte dette problemet. Empiriske valg blir ført og fremst foretatt på bakgrunn av hva problemstillingen ”bestemmer” vil være av interesser for fremstillingen.

2.2 Case studier

Undersøkelsesopplegget en velger for forskningen er avhengig av hvilken problemstilling en forsøker å besvare, og ikke minst av det analytiske rammeverket som velges. Fremgangsmåten er i dette tilfellet en case studie, som kan omtales som er en kvalitativt¹⁵ orientert tilnærming. Det finnes ikke en felles definisjon av case studie i litteraturen (Ragin, Becker 1992), men Yin har fremsatt en svært sentral og velbrukt definisjon. Han hevder man studerer et fenomen innenfor dets virkelige kontekst, hvor grensen mellom fenomenet og konteksten ikke er tydelig (Yin 1994:13).

En vanlig oppfatning av case studier, er at det er det unike, det enkelte tilfellet som er i fokus. På denne bakgrunnen har man hatt en diskusjon om det er mulig å generalisere ut fra disse undersøkelsene¹⁶. Generalisering innebærer at man trekker slutninger fra et enkelt case til liknende empiriske situasjoner. En mulig løsning på dette problemet er å se case som et eksempel på en klasse eller type fenomen man er interessert i, både teoretisk og empirisk (Andersen 1997:73). I denne oppgaven er ikke et av målene å generalisere, men i stedet å få så dyp kunnskap og innblikk som mulig. Det er dybdeforståelse som er målet, og ikke en vid forståelse av tilnærmet like undersøkelsesobjekter.

”The purpose of case study is not to represent the world, but to represent the case”
(Stake 1995:245 i Ratikainen 1999:22).

---

¹⁵ Kvalitativ tilnærming vil si at man anvender kvalitativ metode hvor en søker en dypere forståelse for det problemkomplekset en studerer (Holme og Solvang 1993:15). Valget av kvalitativ eller kvantitativ metode avgjøres av oppgavens formål. Kvantitative forskningsopplegg har bredde som et mål, og forskeren søker å samle inn sammenlignbare opplysninger om flere undersøkelsesobjekter av et visst slag. Resultatet fremsettes i tallform, hvor det deretter blir foretatt en analyse av mønsteret i tallene (Hellevik 1991:14).

¹⁶ Yin (1997) har modifisert denne begrensningen ved å skille mellom statisk og analytisk generalisering.

Denne oppgaven søker ikke å antyde noe om lovendringer på et generelt nivå, eller sammenlignende lovendringer historisk. Det er heller ikke et mål å generalisere i forhold til håndtering og klassifisering av andre avvikergrupper i samfunnet. I stedet ønsker jeg å fokusere på endringene i Straffeloven som ble foretatt i 1997. Ragin (1992:9) har på sin side foretatt en nærmere avgrensning av casestudier, og hun hevder casestudier både kan være empiriske og teoretiske, samtidig som de er spesifikke eller generelle. I denne sammenhengen vil jeg karakterisere mitt case som specifikt og empirisk.¹⁷

En fare ved casestudier er at forskeren kan drukne i informasjon. Det er både vanskelig og tidkrevende å sette seg inn i et omfattende case, og en kan fort gå i fellen ved å bruke for mye tid på å samle inn stadig mer data (Andersen 1997:129). Dette er en problemstilling jeg kjenner meg igjen i. Lovendringen er en prosess som har foregått i over 30 år, og det har medført et stort empirisk materiale. Resultatet har vært at jeg har samlet inn endel data som ikke vil bli benyttet i oppgaven, noe som i særlig grad gjelder offentlige dokumenter. Det har også til tider vært vanskelig å systematisere all informasjonen, og ikke minst finne ut hva jeg leter etter. I denne sammenhengen har de teoretiske valgene vært til stor hjelp.

I tillegg kan forskerne gjennom å anvende casestudier ha problemer med å distansere seg fra alle detaljene i caset (ibid). Av egen erfaring vet jeg det kan være vanskelig å løsrive seg fra alle detaljene i empirien, og for meg har det vært vanskelig og ikke grave meg fullstendig ned i juridiske detaljer og psykiatriske definisjoner. Det er lett å miste fokuset i all informasjonen, men som nevnt kan teoriene i denne sammenhengen benyttes for å skjerpe blikket i empirien.

---

¹⁷ Det bør påpekes at det foregår en diskusjon angående muligheten for å generalisere innenfor case studier. Blant annet Yin (1993) har hevdet det er svært vanskelig å generalisere, mens Flyberg (1993) mener kritikken har sitt utgangspunkt i misforståelser i forhold til hva case studier omhandler. Dette vil ikke bli diskutert i denne sammenhengen, men for interesserte vises det til Flyberg.

2.3 Den konkrete fremgangsmåten

Da case studier åpner for en dybde forståelse av undersøkelsesenheten, kan det være hensiktsmessig å anvende ulike kilder¹⁸ for å gi et bredere bilde av prosessen. Jeg vil nå redegjøre for de ulike kildene som er anvendt i denne studien. Med unntak av et intervju består datamaterialet av skriftlige kilder.

2.3.1 Offentlige dokumenter

Gjennom den 30 år lange prosessen har det blitt produsert store mengder av offentlige dokumenter. De som vil bli anvendt er norske offentlige utredninger (NOUer), Stortingsmeldinger, Odelsproposisjoner og Innstillinger. I tillegg vil en Stortingsdebatt bli benyttet. Dokumentene er fra sentralpolitisk nivå som vil si at de offentlige. En del av dokumentene ble hentet fra internett, mens jeg fikk de eldste utgavene tilsendt i posten. Med unntak av Stortingsdebatten er språket ”velfrisert” i de forskjellige dokumentene. Det har ført til at det har vært svært vanskelig å få tak i ulike aktørers argumenter men unntak av de tilfeller hvor aktørene har levert dissenser. Gjennom blant annet Innstillingene til Odelstinget har jeg fått en oversikt over de ulike partienes argumenter, men det var først gjennom Stortingsdebatten uenigheten mellom partiene kom klart frem. Disse debattene bærer preg av et muntlig språk, noe som gjør diskusjonene mer spennende for leseren. I tillegg er debattene gjerne knyttet opp til dagens situasjon, og språket er mindre formelt.

For å begrense oppgaven har jeg valgt å legge hovedvekten på dokumentene som har hatt størst relevans i prosessen. Det vil si at bare er to av de fire offentlige utredningene som vil være i sentrum for fremstillingen, den første og den siste. Årsaken er at det vil være for omfattende å gjennomgå alle dokumentene, samtidig som noen av dem i stor grad er gjentakelse av tidligere utredninger.

---

¹⁸ Det finnes uttallige definisjoner av kilder og ikke minst inndelinger av kilder. Et skille er mellom primær og sekundær kilde. Avgrensningen relaterer seg til om kilden bygger på og dermed kan være påvirket av andre (Hellevik 1995:101-102). Til eksempel vil intervju være en primærkilde fordi kilden ikke på forhånd er tolket, mens offentlige dokumenter og avisartikler vil være sekundærkilder fordi informasjonen i dem allerede er tolket av andre. En annen interessant inndeling er normative og kognitive kilder, hvor normative til eksempel kan være lover og forskrifter. Kognitive kilder er berettende, til eksempel offentlig statistikk (Holme og Solvang 1993:126). Det finnes for øvrig ikke kilder som er enten det ene eller det andre.

2.3.2 Media

Selv om saken har blitt dekket av de ulike mediene som fjernsyn, aviser og radio har jeg valgt å avgrense meg til avisenes dekning av saken.¹⁹ Dette valget er foretatt fordi det ville ha blitt for omfattende å fokusere på alle mediene. Det har blitt samlet inn en god del avisartikler, særlig gjennom databasen Atekst²⁰. I tillegg har enkelte avisartikler fra papirutgavene blitt anvendt. Dette har medført at flere ulike aviser har blitt benyttet som kilder; Dagbladet, Verdens Gang (VG), Bergens Tidende (BT), Morgenbladet, Aftenposten, Nettavisen, Bergens Avisen (BA) og Stavanger Aftenblad. I tillegg har jeg anvendt internett og søkebasene Altavista og Kvasir²¹.

Jeg har videre benyttet meg av ulike sjangre i avisene, og det er i den sammenhengen viktig å påpeke at avisene kan betraktes som en arena hvor de ulike aktørene kan fremme sine interesser. Dette blir ofte gjort i leserinnlegg, kronikker eller i intervjuer i avisene. Der forfatteren av artikkelen er av interesse vil dette bli nevnt i fremstillingen. Blant annet har rettspsykiater Randi Rosenqvist, lederen av den psykiatriske gruppen innenfor Den rettsmedisinske kommisjonen, uttrykt sine synspunkter gjennom denne kanalen.²² Hennes meninger og argumenter er sannsynligvis ikke verdinøytrale, da hun gjennom å være medlem av den psykiatriske profesjonen er en aktør i prosessen.

Som tidligere nevnt er media en aktør i seg selv. Gjennom redaktørens lederspalte kommer avisens egne argumenter frem. "Lederne" blir først og fremst benyttet som en kilde til informasjon. De ulike avisene har med andre ord blitt benyttet som en kilde til informasjon om forslag og endringer angående de strafferettslig utilregnelige og særreaksjoner.

Avisenes vinkling og fremlegging av temaet vil også bli trukket inn. Det vil ikke blitt foretatt en ren studie av språklige virkemidler til tross for at det kunne ha vært interessant. Medias fokusering på saken er av interesse fordi det antas at avisene har en sterk rolle i forhold til å

---

¹⁹ Ved bruken av mediabegrepet vises det i denne fremstillingen til aviser.

²⁰ Artiklene på internett er som regel ikke i full versjon.

²¹ Søkeordene som har blitt benyttet er; særreaksjon, sikring, forvaring, u-/ tilregnelig, rettspsykiatri, Baneheia, Orderud og Austbø. I tillegg har det blitt søkt etter artikler med Randi Rosenqvist.

²² Når det videre refereres til Den rettsmedisinske kommisjonen vises det til psykiatrisk avdeling dersom ikke annet er nevnt. En nærmere gjennomgang av kommisjonen og dens arbeid vil bli foretatt under punkt 4.1.6.

sette dagsorden²³ og påvirke både samfunnet og politikken. I tillegg vil deres fokusering på enkeltsaker være av interesse. Blant annet Baneheiasaken, Austbøsaken og til dels Orderudsaken vil bli benyttet for å illustrere medias rolle i forhold til de farlige og gale kriminelle.²⁴

En svakhet med innsamlingen er at avisartiklene bare strekker seg over en tiårsperiode, fra 1992 til 2002. Det kunne ha vært interessant å undersøkt om avisenes vinkling på sakene har endret seg gjennom prosessen. Som nevnt innledningsvis har jeg valgt å fokusere på den siste delen av prosessen, som kan avgrenset rundt til siste ti årene. På den andre siden har debatten særlig vært aktiv i de ti årene jeg har dekket, blant annet på grunn av Odelsproposisjonen som ble fremlagt i 1993-94. På denne bakgrunnen antar jeg at den viktigste perioden vil bli dekket gjennom avisene.

2.3.3 Fagtidsskrifter

Juristenes og psykiaternes fagtidsskrifter vil bli benyttet i den hensikt å fange aktørenes standpunkter og argumenter. Det er for øvrig juridiske og psykiatriske²⁵ tidsskrifter som blir benyttet. De juridiske tidsskriftene er tilgjengelige på universitetsbiblioteket, og det største problemet har vært å begrense innsamlingen i forhold til relevanskriteriet. Jeg har benyttet meg av noen av de mest kjente juridiske tidsskriftene som; Kritisk Juss, Jussens venner, Nytt i Strafferetten, Lov og Rett og Hefte for Kritisk Juss. Med få unntak har det vært juristenes synspunkter som har komme frem i disse tidsskriftene.

Den viste seg å være vanskeligere å fange psykiaternes argumenter gjennom tidsskrifter. En av årsakene er at det ikke eksisterer like mange tidsskrifter for denne profesjonen som for juristene, samtidig som temaet har vært lite diskutert i disse kildene. I tillegg har det i høy grad vært andre aktører enn psykiaterne selv som har ytret sin mening gjennom tidsskriftene.

---

²³ Flere forfattere har diskutert media rolle i forhold til å sette dagsorden. Et eksempel kan være Eide og Hernes (1987).

²⁴ Det vil senere bli foretatt en nærmere presentasjon av disse sakene.

²⁵ I enkelte tilfeller er det vanskelig å sette et strengt skille mellom psykiatriske og medisinske tidsskrifter. På denne bakgrunnen har både medisinske og psykiatriske tidsskrifter blitt anvendt.

Jeg har brukt følgende tidsskrifter; Tidsskrift for den norske lægeförening, SOS sinn og samfunn²⁶ og bladet Psykisk helse.

Gjennom innsamlingen av tidsskrifter er det min subjektive oppfattelse som har bestemt hvilke artikler jeg har valgt å fokusere på. Det er sannsynligvis artikler jeg med fordel burde ha satt meg inn i, mens andre artikler som har blitt gjennomgått kunne ha vært utelatt. Tidsskriftens utgivelsesår dekker hele perioden, men de fleste artiklene er fra 1990- tallet.

Årsaken for at fagtidsskrifter har blitt valgt som datamateriale, er at det forventes at psykiaternes og juristenes argumenter blir belyst. I tillegg blir de ulike lovforslagene diskutert i de juridiske tidsskriftene, noe som gjør at de kan fungert som en kilde til informasjon. I enkelte sammenhenger blir endringene diskutert, mens andre artikler kun fungerte som en informasjonsentral²⁷. Det er naturlig at juristene har diskutert endringene i Straffeloven fordi de arbeider med juridiske spørsmål, samtidig som enkeltaktørers argumenter har kommet frem i lyset.

Kort oppsummert antar jeg at fagtidsskriftene kan gi meg nyttig informasjon om temaet, samtidig som jeg søker å få innblikk i hvordan juristene og psykiaterne har argumentert for å få innblikk i bakgrunnen for argumentasjonen.

2.3.4 Høringsuttalelser

Det har blitt samlet inn høringsuttalelser fra både 1974 og fra 1990, og uttalelsene bygger på to svært sentrale utredninger²⁸. I tillegg har også andre orginasisasjoner, profesjoner og enkeltpersoner blitt trukket frem der det har blitt betraktet som relevante. Gjennom blant annet Odelsproposisjoner og andre NOUer blir det referert til høringsuttalelser, noe som i enkelte tilfeller har gitt meg en indikasjon på hvilke uttalelser som kan være av interesse for denne studien.

---

²⁶ Tidsskriftet byttet i 1996 navn til Sinn og Samfunn. Videre er tidsskriftet utgitt av Norsk forening for mental helse som er en *”landsomfattende sosialpolitisk interesseorganisasjon for mennesker med psykiske lidelser/problemer og deres pårørende, helsepersonell og folk med interesse for disse problemer, en åpen organisasjon der alle kan være medlemmer”* (<http://www.mentalhelse.no/organisasjon/>).

²⁷ Det kan diskuteres hvorvidt det er mulig å fremsette en objektiv tekst. Teksten kan bære preg av et skjult budskap.

²⁸ NOU 1974:17 og NOU 1990:5.

Høringsuttalelsene bærer til dels preg av å være skriftlige formelle kilder, samtidig som aktørenes argumenter kommer klart frem. Det er på denne bakgrunnen jeg har valgt å anvende høringsuttalelser som datamateriale²⁹.

2.3.5 Skriftlig korrespondanse

Gjennom media fikk jeg kjenneskap til en skriftlig korrespondanse som har foregått mellom Justisdepartementet, rettspsykiatere, advokater og Den rettsmedisinske kommisjonen. Saken omhandler en kritikk av Den rettsmedisinske kommisjonen, med særlig vekt på lederen Randi Rosenqvist. Etter å ha sendt inn en skriftlig forespørsmål fikk jeg tilsendt kopi av korrespondansen som har foregått gjennom brev. Årsaken for hvorfor brevene ble vurdert som interessante, er fordi de omhandler en intern strid innenfor den psykiatriske profesjonen. Nysgjerrigheten for hva striden omhandler, ledet meg til å undersøke saken nærmere.

Andre brev som har blitt benyttet er blant annet fra Amnesty International, avdeling England, hvor mottaker har vært tidligere Justisminister Grete Faremo. Brevet er en kritikk av behandlingen av sinnssyke kriminelle i Norge. Det er Norsk fengsels- og friomsorgsforbund som har sendt meg kopi av dette og andre brev som omhandler den samme typen kritikk. Jeg ser i ettertid at det ikke har vært nødvendig å samle inn fullt så mange brev, da innholdet i stor grad er det samme.

2.3.6 Intervju

Jeg har foretatt et intervju, og det var av Randi Rosenqvist den 26 november 2001 på Sandviken Psykiatriske sykehus i Bergen. Intervjuet hadde karakter av det Yin omtaler som ”open-ended nature”, som han hevder er den vanligste formen for intervju i case studier. Han definerer det på følgende måte;

---

²⁹ Igjen kan det påpekes at en komparasjon av aktørenes uttalelser fra 1974 og 1990 kunne ha vært interessant, men da det ikke har stor relevans for oppgavens spørsmål har jeg valgt å ikke foreta denne komparasjonen. I tillegg har aktørenes argumentene endre seg lite gjennom prosessen.

[...] you can ask key respondents for the facts of a matter as well the respondents' opinions about the events (Yin 1994:84).

Dette stemmer både godt med formålet, samt gjennomføringen av mitt intervju. Rosenqvist har vært en svært sentral aktør i forhold til lovendringen, noe som gjorde henne til et spennende intervjuobjekt. Hun har blant annet vært medlem av Straffelovskommisjonen, som er ansvarlige for NOU 1990:5. Dette er en av de to viktigste NOUene, og det er for øvrig den proposisjonen³⁰ bygger på. I tillegg til å ha godt kjennskap til saken er Rosenqvist også rettspsykiater og leder av Den rettsmedisinske kommisjonen. Hensikten med intervjuet var å få informasjon i forhold til de gale og farlige kriminelle, og det var særlig spørsmål om psykiatriske diagnoser og behandlingsmetoder som var av interesse. I tillegg ønsket jeg å se på henne som en aktør i prosessen, og via intervjuet fikk jeg fylldige svar på både psykiaternes og hennes subjektive meninger.

Intervjuet var av sentral betydning fordi Rosenqvist ikke har sendt noe skriftlig svar angående kritikken som hun og Den Rettsmedisinske kommisjonen fikk. På denne måten fikk jeg hennes versjon og synspunkter på saken. Det kan diskuteres hvorvidt det er tilstrekkelig å kun snakke med en representant fra psykiaterne, og på det grunnlaget trekke konklusjoner i forhold til hele profesjonen. Med ved å kombinere intervjuet med annet datamaterialet fikk jeg en dypere forståelse av psykiaternes argumentasjon enn ved å kun anvende en kilde. Samtidig kan det være interessant å studere Rosenqvists uttalelser i sammenheng med de andre kildene fra psykiatrien, for å undersøke om de avviker fra hverandre.

En svakhet med oppgaven er at det ikke har blitt foretatt intervju av noen fra den juridiske profesjonen, samt at det kun har blitt foretatt et intervju fra den psykiatriske profesjonen. Det har ved å vise til Yin blitt fokusert på to årsaker for å intervju, den ene for å få informasjon om en sak, mens den andre er for å få frem respondentens synspunkter. Det var også dette som var hensikten i forhold til intervjuet med Rosenqvist, men i ettertid ser jeg at intervju av en eller flere representanter fra juristene kunne ha vært en fordel.

---

³⁰ Ot.prp 87 (1993-94).

3.0 Teoretisk innfallsvinkel

Det er flere temaer innenfor endringene i Straffeloven av 1997 som kunne ha blitt studert. På den bakgrunnen er det av sentral betydning hvilke teoretiske innfallsvinkler som blir benyttet. I denne fremstillingen vil to teoretiske bidrag bli anvendt, og de er valgt med utgangspunkt i at de begge fokuserer på vitenskaper, samtidig som de til dels fokuserer på ulike aspekter innenfor temaet.

3.1 Profesjonsteori

Profesjonene har en sentral rolle i vårt moderne samfunn, og ikke minst er de involvert i styringen av det. Både innenfor den offentlige og den private sektoren er de viktige innslag, og okkuperer sentrale stillinger (Nyhagen 1998). Et fellestrekk i synet på profesjoner er at de kan ses som deler av et system, samtidig som de betraktes som et karakteristikum ved de moderne samfunnene (Halvorsen 1995).

Før Abbott og hans teoretiske innfallsvinkel blir gjennomgått vil det bli gitt en kort innføring i begrepet profesjon, hvor det deretter vil bli fokusert på ulike historiske innfallsvinkler innenfor profesjonsteorien. Her vil kjennetegnsteoriene og maktteoriene være sentrale.

3.1.1 Begrepet profesjon

Det finnes ikke noen klar og avgrenset definisjon av begrepet profesjon. Dette kan for øvrig også være en forklaring på hvorfor profesjonsteorien har vært på tilbakehell de siste årene. Kari Ludvigsen (1993) har stilt spørsmål ved hvorfor det har vært vanskelig å komme frem til en allment akseptert definisjon av begrepet, og hvorfor debatten er sentral innen profesjonsforskning. Hun viser til at mye av kritikken rundt profesjonsforskningen har vært

rettet mot en manglende konsensus når det gjelder valg av definatoriske trekk. Ulike tidsperioder, og ulike fagtradisjoner har definert profesjon på ulike måter³¹.

Kort forklart innebærer profesjonsstudier studier av profesjoner og yrker som søker status som profesjon. En definisjon de fleste teoretikerne er enige i fungere, er Kochas definisjon, som både tar for seg strukturenes og aktørenes roller;

”Profesjon betyr et stort sett ikke-manuelt fulltidsyrke hvis utøvere forventes å ha spesialisert, systematisk og vitenskapelig utdanning. Adgang til profesjon avhenger av å bestå visse eksamener som gir rett til titler og vitnemål, og derved bekrefter en persons rolle i arbeidsdelingen. Profesjoner har en tendens til å kreve monopol over tjenester så vel som frihet fra kontroll fra andre (staten, lekmenn etc). Basert på kompetanse, profesjonell etikk og det at arbeidet er spesielt viktig for samfunnet og felles velferd, fører til krav fra profesjonene om spesifikk materiell belønning og høyere sosial prestisje” (Burrage m.fl 1990 i Homme 1993:6).

For å definere eller forklare begrepet profesjon, kan det være nødvendig å forklare andre begreper som har relevans i denne sammenhengen. Kunnskap og vitenskap er begreper som ofte blir brukt i sammenheng med profesjoner. En forklaring av de ulike begrepene anses i denne sammenhengen som hensiktsmessig. Eckhoff anvender en vid definisjon av vitenskap hvor han ser på vitenskap som å omfatte alle fag det undervises i på høyskoler og universiteter (Eckhoff 1967). Kjæmpenes støtter til dels denne definisjonen, og hevder vitenskap er teoribasert kunnskap, som blir utviklet innenfor en forskningsinstitusjon (1993:4).

Gjennom vitenskapen får profesjonene kunnskap og prestige, og ikke minst oppnår profesjonene avgjørelsespremisser. Kort forklart oppnår man kunnskap gjennom vitenskapene. De tidligere profesjonsforskerne som vil bli fremlagt i neste del, diskuterte i liten grad hva profesjonell kunnskap er, til tross for at vitenskap inngikk mer eller mindre uproblematisk i definisjonene deres (ibid). Imidlertid vil oppgaven anvende både profesjons og vitenskapsbegrepet. Årsaken er at den ene teorien i oppgaven anvender profesjonsbegrepet,

---

³¹ To innfallsvinkler blir benyttet for å svare på definisjonsspørsmålet; det første perspektivet fokuserer på internvitenskapelige årsaker til definisjonsproblemet. Det andre er knyttet til sammenhengen mellom intern vitenskapelig begrepsbruk og eksternvitenskapelige faktorer, til eksempel politiske interesser.

mens den andre teorien benytter vitenskapsbegrepet. Generelt refereres det til Abbott når profesjonsbegrepet bli anvendt og til Beck ved med vitenskapsbegrepet.

Gjennom historien har man som nevnt definert og analysert profesjoner på ulik måte, og det vil her bli gitt en kort presentasjon av tidligere faser i profesjonsforskningen.

3.1.2 Faser i teoriutviklingen

I denne gjennomgangen vil den historisk sosiologiske fasen som dominerer i dag være i hovedfokus for fremstillingen. Her er Andrew Abbotts bidrag sentralt fordi det kan ses som en del av det historisk sosiologiske perspektivet.

3.1.2.1 Den klassiske fasen

Teorier om profesjoner har blitt utviklet fra begynnelsen av 1900 tallet. Teorienes fokus på profesjonene og deres oppgaver og mål har endret seg radikalt frem til i dag. I det angloamerikanske forskningslandskapet var det en tendens til å se profesjoner som noe markert ulikt andre yrker³² (Halvorsen 1995). Carr-Saunders og Wilsons bok ”The Professions (1933) har blitt sett på som startskuddet for den klassiske fasen i begynnelsen av 1930 tallet. Teorien kan omtales som trekkteori fordi man anvender visse kjennetegn for å avgjøre om et yrke er en profesjon eller ikke. Disse er preget av en funksjonalistisk tenkemåte (ibid). Noen av de vanligste trekkene man undersøkte var ferdighet. Ferdighet er bygget på teoretisk kunnskap, organisasjon, utdanning, testing av medlemmenes kunnskaper og altruistisk service (Johnson 1972:23). Man kan med andre ord si det var de strukturelle trekkene som definerte en profesjon.

Teoriene var universalistiske, som forutsetter at alle profesjonene hadde de samme utviklingstrekkene, og utviklet seg i samme rekkefølge. Erichsen (1996:24) hevder det er liten tvil om at den klassiske fasen var med på å heroisere enkeltyrker ved å løfte dem fram som

---

³² Profesjonene på kontinentet er mer hierarkiske og statene er sterkere enn hva som er tilfelle i USA og Storbritannia.

mer høyverdige og vitenskapelig enn andre. Måten man studerte profesjonene på var å undersøke hvordan en yrkesgruppe ble en profesjon (Ludvigsen 1993).

3.1.2.2 Maktperspektivet

Rundt 1970 tallet kom det en rekke bidrag som kritiserte de tidligere tilnærmingene til studier av profesjoner. Kjente teoretikere var Freidson (1989), Johnson (1972) og Larsson (1977) (ibid). Johnson (1972:26) kritiserte blant annet den klassiske trekkteorien fordi den aksepterte profesjonenes egen definisjon av seg selv. Videre kritiserte han at kategoriene man benyttet i definisjonene tenderte mot å ha sitt utspring i få profesjoner. I praksis fantes profesjonene de anvendte for å trekke konklusjonene kun i den anglo-amerikanske kulturen, og kun på et spesielt tidspunkt. På denne bakgrunnen ble det vurdert som betenkelig å fremsette kjennetegn på profesjoner da profesjonene endret seg fra sted til sted og ikke minst over tid.

I maktperspektivet ble debatten om profesjoner flyttet fra profesjonalisering til dens funksjon. Kritikerne mente profesjonene ikke tjente objektive behov, og det som preget profesjonene og deres forhold til omgivelsene var ikke kollegialitet og tillit, men dominans, monopolisering og kontroll. Profesjonene definerte selv behov og innhold i tjenesten overfor klienter og forbrukere (Halvorsen 1995). Alternativet som ble lansert var å se på profesjonene som en form for kontroll, og det er dette som har blitt omtalt som maktperspektivet.

Maktperspektivet fikk gjennomslag parallelt med at profesjonene ble utsatt for økende kritikk i samfunnet. I Norge ble det fra politisk hold uttrykt bekymring for profesjonenes sterke stilling. På den ene siden var de sterke og uavhengige samt et svar på reelle samfunnsmessige behov. Samtidig kunne det ikke tas for gitt at de under enhver omstendighet tjente samfunnet. Erichsen konkluderer med at maktperspektivets kritikk falt sammen med den politiske kritikken av profesjonene (Erichsen 1996:26-27). Etter hvert ble også dette perspektivet møtt med kritikk, og det ble ikke lenger forutsatt at profesjonene stadig søkte å utvide sin makt. En ny form, og et nytt blikk for å studere profesjoner ble utviklet.

3.1.2.3 Det historisk sosiologiske perspektivet

Tradisjonelt har samfunnsvitenskapen sett på historie og sosiologi som to svært ulike former for vitenskap. Man har ment at historie gjenforteller historier om handlinger, uten å generalisere, mens sosiologi kun gir generelle forklaringer. Phillip Abrams (1982) mener denne dikotomien er eller bør være falsk³³. Sosiologisk arbeid om profesjoner, inkludert mye av maktlitteraturen, fokuserer lite på det faktiske arbeidet som blir utført, samtidig som profesjoner og ekspertisen som brukes til å gjøre arbeidet blir lite vektlagt. De historiske studiene har i motsetning til de sosiologiske vektlagt det faktiske arbeidet som blir gjort. De sosiologiske teoretikerne har ikke fanget opp at arbeid må være i fokus med hensyn til profesjonell utvikling (Abbott 1988:18). Det er med andre ord arbeidet, og ikke organisasjonen som er det sentrale for Abbott.

3.2 Abbotts profesjonsteoretiske bidrag

Både klassikerne og maktteoretikerne har vektlagt de strukturelle sidene ved profesjonaliseringsprosessene. Andrew Abbott (1988) tar ikke utgangspunkt i strukturer, men i det daglige arbeidet profesjonene utfører, og arbeidsdelingen mellom profesjonene. Han bygger teorien sin på en kritikk av de tidlige profesjonsteoriene, hvor han hevder begrepet profesjonalisering tidligere fokuserte på struktur i stedet for arbeid.

Abbott (1988) påpeker at profesjonene ikke eksisterer i et vakuum, men heller innenfor et gjensidig avhengig system, hvor hver profesjon har jurisdiksjongrensler. Videre fremholder han at det er umulig å studere profesjoner i isolasjon fra hverandre, og dermed må strukturen, som forbinder profesjoner til arbeidsoppgaver behandles som et profesjonssystem. Dersom en profesjon endrer seg, påvirker det de andre i systemet.

Kort sagt er Abbott primært opptatt av relasjonene mellom fagfolk, og hvordan de kontrollerer ulike fagområder. Dette ses i lys av profesjonenes teoretisk kunnskap og

---

³³ Historisk sosiologisk metode kan anvendes for å få innblikk i en spesiell historie der en ikke har ambisjoner om å generalisere eventuelle konklusjoner. Theda Skocpol mener at historisk sosiologi også kan være aktuelt dersom en søker å generalisere (Skocpol 1984).

praktiske ferdigheter, samtidig som han også fokuserer på hvordan fagfolkens myndighet utfordres og endres (Feiring 1992). I følge Abbott omhandler profesjonenes oppgaver menneskelige problemer som er tilgjengelig for vitenskapens tjenester. I hvilken grad oppgavene søkes løst av vitenskapene avhenger av problemenes art og variasjoner i tid og sted (Hernes 1991:20).

3.2.1 Jurisdiksjon

Jurisdiksjon³⁴ er et svært sentralt begrep i Abbotts teori om profesjoner. Jurisdiksjon viser til forbindelsen mellom en profesjon og dens arbeid, noe som Erichsen (1996) omtaler som ryggraden i profesjonene. En annen måte å forklare jurisdiksjon på, er å se på det som et myndighetsområde som profesjoner kan få kontroll over. Ikke alle profesjonene kan oppnå full jurisdiksjon, og Abbott anerkjenner seks ulike former for jurisdiksjon (Abbott 1988:69-79). De ulike kategoriene som blir anvendt for å studere jurisdiksjonene er kategorier som Abbott har konstruert, og i denne sammenhengen er det hensiktsmessig å påpeke at virkeligheten ikke opererer med slike strenge grenser.

Full jurisdiksjon

Det er som regel målet for de fleste profesjonene på de fleste områdene. Det innebærer at profesjonen oppnår fullstendig kontroll over et område, og de vil kjempe for å beskytte og utvide jurisdiksjonene de innehar. Grensene er ofte historisk gitte gjennom lovgivning. De som har rett til å motta taushetsbelagt informasjon, og kan gi instruks til andre yrker, har en fullere jurisdiksjon enn de som må gi fra seg informasjonen og ta imot oppgaver fra en annen profesjon (ibid).

Underordning

Det er vanligvis en offentlig og legal ordning. Underordning er svært vanlig innenfor samme sektor hvor de underordnede skal ha en hjelpende funksjon overfor et overordnet yrke. Forholdet mellom leger og sykepleiere kan anvendes som eksempel (ibid).

---

³⁴ Erichsen (1996:46) antar jurisdiksjonsbegrepet har sin bakgrunn i juridisk terminologi, og viser til domsmyndighet som er en domstols stedlige og saklige virkemåte. Overført til profesjoner betyr det yrkenes myndighet og ansvar innen et arbeidsområde.

Arbeidsdeling

En kamp kan medføre at en jurisdiksjon blir delt inn i funksjonelt gjensidig avhengig, men strukturelt like parter. Av og til kan to grupper inneha full jurisdiksjon i den samme saken. Et eksempel Abbott fremsetter er delingen mellom arkitekter, entreprenører og advokater. To kunnskaps og arbeidsområder betraktes som selvstendige i forhold til hverandre (Erichsen 1996:47).

Intellektuell jurisdiksjon

I enkelte tilfeller beholder en profesjon kontroll over kognitiv kunnskap på et område, men tillater, eller blir tvunget til å praktisere sammen med mange konkurrenter. Slik har situasjonen vært for psykiatere i USA etter 2. verdenskrig (Abbott 1988:75). Til tross for at det er konkurranse på praksisfeltet, er det kunnskapsmessig kontroll (Erichsen 1996).

Rådgivende jurisdiksjon

En profesjon oppnår en rådgivende kontroll over visse aspekter av arbeidet. De som fatter beslutninger har plikt til å be om råd hos den rådgivende profesjon, men den har ikke plikt til å følge rådet (ibid). Et eksempel kan være rettspsykiatrien, hvor juristene må søke råd hos rettspsykiatere angående en gjerningspersons mentale tilstand, samtidig som retten ikke er pliktig til å følge rådende psykiaterne fremsetter.

Klientdifferensiering

Arbeidet deles inn etter klientene, og ikke etter innholdet. Den eksisterer ofte i motsetning til den offisielle opprettede strukturen (Abbott 1988:77-78). Her kan et eksempel være betalingsevne, og Erichsen (1996) finner at det er klientdifferensiering mellom psykologer og psykiatere. Økonomisk vil det værte mye dyrere å få behandling av en psykolog enn av en psykiater, fordi få psykologer har avtale om full refusjon gjennom folketrygden.

Det foregår en kontinuerlig kamp om jurisdiksjoner, og Abbott hevder konflikten ofte dreier seg om å definere oppgaver, eller å konstruere problemer. Jurisdiksjonskonflikter omhandler grenser mellom profesjoner, mens de ulike jurisdiksjonsformene representerer løsninger som kan stabilisere konfliktene. Endringer forekommer både gjennom interne og eksterne krefter, og resultatet kan bli at nye profesjoner blir dannet, mens andre blir forlatt. Oppsummert kan en si at kjeden av effekter i profesjonssystemet starter på to måter; enten gjennom ekstern

makt som åpner eller lukker områder for jurisdiksjon, eller gjennom eksisterende eller nye profesjoner som søker nytt terreng (Abbott 1988:90). Forandringene kan komme på grunn av teknologi, politikk eller andre krefter som påvirker fordelingen (ibid:35). Abbott er som nevnt interessert i forholdet mellom profesjonene, og han fremhever at profesjonenes oppgaver er i kontinuerlig endring. Det er på denne bakgrunnen samspill og endring av jurisdiksjonelle bånd bestemmer historien til de individuelle profesjonene. Forandringer i en profesjons arbeidsoppgaver vil gi konsekvenser for andre profesjoners arbeidsoppgaver. Dette blir omtalt som ”The system of professions³⁵” (Abbott 1988). I denne sammenhengen er han interessert i utvikling og konkurranse mellom profesjoner, og hvilke strategier som nyttes for å oppnå kontroll over et arbeidsområde, og hvordan aktørene forsøker å utvide et myndighetsområde (Hernes 1991:18).

3.2.2. Profesjoner og kunnskap

Abbott skiller mellom kunnskapsbruk, som kan forklares som praktiske ferdigheter, og abstrakt teoretisk kunnskap, som kan forklares som kunnskapsutvikling. Den abstrakte kunnskapen kontrolleres av akademikere, og det er denne formen for kunnskap Abbott fokuserer på i sitt teoretiske bidrag. Fagkunnskapen kan med andre ord betraktes på to nivå, den praktiske og den abstrakte. Den praktiske kunnskapen har sitt utgangspunkt i den abstrakte kunnskapen, og for å oppnå myndighet må en kontrollere abstraksjonene som er utgangspunktet for de praktiske ferdighetene. I følge Abbott kan en oppnå kontroll over arbeidet gjennom både kunnskapsbruk og kunnskapsutvikling (ibid). Han setter videre et skille mellom objektive og subjektive komponenter i forhold til problemene profesjonene jobber med. De objektive, som er naturlig gitte, eksisterer uavhengig av den profesjonelle kunnskapen, mens de subjektive defineres ut fra profesjonenes abstrakte kunnskap (Abbott 1988).

I følge Abbott er profesjoner ”..*exclusive occupational groups applying somewhat abstract knowledge to particular cases*” (Abbott 1988:8).³⁶ Abbott definerer med andre ord

---

³⁵ Dette er forøvrig tittelen på boken hans fra 1988.

³⁶ Denne definisjonen er til dels relativistisk, og et sentralt spørsmål i denne sammenhengen er hvor mye abstrakt kunnskap er nødvendig for å definere noe som en profesjon?

profesjoner ut fra abstrakt kunnskap, og det er den abstrakte kunnskapen som er sentral i den videre fremstillingen.

Bare yrker som er basert på abstrakt kunnskap kan redefinere sine problemer og områder. Til eksempel har medisinen rettet søkelyset på nye problemer, som alkoholisme og hyperaktive barn. Den abstrakte kunnskapen beskytter også profesjonen mot inntrengere (Abbott 1988:8-9). En profesjons innflytelse over et arbeidsområde befestes ikke uten at den oppnår en sosial kontroll over oppgavene. Denne kontrollen finner sted ved at krav blir fremsatt og deretter akseptert innenfor ulike sfærer. I følge Abbott kan profesjonenes krav om innflytelse foregå på ulike måter og de kan rettes mot ulike målgrupper, og på flere nivåer og arenaer.

Legitimering er svært sentralt i forhold til jurisdiksjon, og dersom dette mangler, blir profesjonenes jurisdiksjoner utsatt for angrep. Det akademiske nivået er svært sårbart, og jurisdiksjonsangrep retter seg som regel mot det. Halvorsen har påpekt at tillit er svært sentralt i forhold til profesjoner. Uten tillit kan ikke profesjonene etablere relasjoner til samfunnet som profesjon (Halvorsen 1995).

Det teoretiske og abstrakte kunnskapssystemet er også grunnlaget for å oppnå myndighet over et fagområde. Fagutøvernes mulighet til å kontrollere arbeidet ligger i deres evne til å anvende abstrakte begreper på praktiske, eller faglige problemer. For å oppnå myndighet over et område, anvender fagutøverne sin abstrakte kunnskap, og gjennom fagterminologi definerer og formulerer de faglige problemer og oppgaver (Feriring 1992:38). Videre danner det akademiske kunnskapssystemet nye diagnoser, behandlingsmetoder og fortolkninger. Dersom de feiler i denne oppgaven, vil profesjonens jurisdiksjoner gradvis forsvinne (Abbott 1988:55-57).

Videre hevder Abbott at den subjektive komponenten til et problem blir manifestert i profesjonens arbeid gjennom diagnose, behandling og fortolkning. Det er den abstrakte kunnskapen som står for defineringen av disse kategoriene og endringene i dem, mens det er de praktiserende profesjonelle som utfører handlingene. Teoretisk sett er dette de tre handlingene i profesjonell praksis, og profesjonene legitimerer kunnskapen sin gjennom dem. I virkeligheten foregår ikke alltid utvikling gjennom denne rekkefølgen da begrepene er teoretiske konstruksjoner. Et konkret eksempel kan være fra helsesektoren hvor man kan ha

en løsning, en behandling, og man søker etter problemer å anvende dem på ³⁷. Abbotts begreper vil videre bli omtalt som problemdefinering, fortolkning og behandling. Årsaken for at diagnose blir byttet ut med problemdefinering er fordi uttrykket diagnose gir klare assosiasjoner til den medisinske profesjonen. I denne fremstilling vil også juridiske spørsmål bli definert og kategorisert.

Problemdefinering

Gjennom profesjonens klassifiseringssystem søker den å kategoriserer klienten, samtidig som profesjonen i tillegg fjerner kvaliteter med klienten som den anser som uviktig. Eksempler på eksterne faktorer som blir luket vekk kan i følge Abbott være den økonomisk eller det følelsesmessige forholdet klienten har til problemet. Videre er det diagnostiske klassifikasjonssystemet ofte litt vakkende, og i motsetning til de biologiske klassifikasjonene er de ikke organisert i enkle hierarkiske strukturer. En av ulempene med dette er at klienter kan falle mellom to klassifikasjonskategorier, eller de kan endre seg fra en kategori til en annen (Abbott 40-44).

Fortolkning

Fortolkning betegner virksomheten som forklarer et problem, og det utgjøre kjernen i den profesjonelle aktiviteten. Det er for øvrig en sammenbinding av både problemdefinering og behandling (Ludvigsen 1998:14). Profesjonene kan verken anvende for mye eller for lite fortolkning fordi for lite medfører at arbeidet deres ikke anses verdt å profesjonalisere, mens for mye medfører at arbeidet deres virker umulig å legitimere. Uansett blir jurisdiksjonen svekket (ibid:52).

Behandling

Behandling betegner løsningen på problemet, og det er som problemdefinering organisert rundt et klassifikasjonssystem. Dess mer spesialisert en behandling er jo mer normalt vil det være at profesjonen opprettholder kontrollen over den. I denne fasen finner en løsningen på problemet. Videre anses enkelte klienter som mer populære enn andre. Innen medisinen har en sett eksempler på at leger og forskere har foretrukket enkelte pasientgrupper framfor andre (ibid:44-48). Det kan diskuteres hvorvidt legene i første rekke ønsker pasienter som kan

---

³⁷ March og Olsen er inne på det samme når de sier; *"Despite the dictum that you cannot find the answer until you have formulated the question, you often do not know the question in organizational problem solving until you know the answer* (Cohen, March og Olsen 1997).

behandles, samtidig som det kan spekuleres i om pasienter med symptomer og diagnoser som er i legens, eller behandlers interessefelt, blir foretrukket framfor pasienter med andre problemer.

3.2.3 Arenaer for påvirkning

Det har blitt fokusert på hvordan profesjonene søker å legitimere kunnskapen sin, og ikke minst hvilken type kunnskap Abbott anser som å definere en profesjon. I tillegg kan det være sentralt å fokusere på hvordan profesjonene forholder seg til resten av samfunnet. Det vil bli presentert tre sosiale arenaer hvor profesjonene ønsker å oppnå kontroll (Abbott 1988:59-60).

Den første arenaen er det politisk-juridiske systemet som er svært sentral fordi det her er mulighet å tildele formell kontroll over arbeidet, og ikke minst tildele eller ta jurisdiksjoner fra profesjoner. Videre blir yrkesutøvernes praksis eller lisens regulert gjennom arenaen.

En annen arena for påvirkning er offentligheten. Her er det sentralt at fagfolkene følge samfunnets normer og regler, samtidig som profesjonens faglige image er viktig. Ved siden av å kreve innflytelse over arbeidsdelingen mellom profesjonene, søker profesjonene i tillegg å oppnå rett til å ekskludere andre arbeidere som de ikke ønsker på feltet. De ønsker også å oppnå definisjonsmakt (ibid). Gjennom å påvirke det offentlige øver de press på staten. Offentlig anerkjennelse er en forutsetning for at profesjonene skal få oppnå full kontroll over en arbeidsoppgave (Feiring 1992:38).

Den siste arenaen profesjonene søker å få jurisdiksjonskravene sine gjennom på, er arbeidsplassen. Man kan se arbeidsplassen som en sosial arena hvor fagfolk søker å oppnå faglig myndighet. I de fleste organisasjoner finner man en arbeidsdeling mellom profesjoner, og forholdet mellom leger og sykepleiere er allerede nevnt som eksempel. Denne delingen er i de fleste profesjoner etablert gjennom forhandlinger og tradisjoner (ibid:65). Innenfor helsesektoren diskuterer og forhandler gjerne fagutøverne seg fram til avtaler og arbeidsdelinger på arbeidsplassen. Den lokale arbeidsdelingen er et produkt av en rekke samfunnsmessige prosesser og bestemmelser, og statlige lover og regler påvirker fagfolkene.

3.2.4 Statens rolle

Abbotts perspektiv kan kritiseres fordi han i for liten grad vektlegger statens rolle i forhold til profesjoner og profesjonalisering. Han viser til tre sosiale arenaer hvor profesjonene søker å oppnå legitimitet, der den ene av dem blir omtalt som politisk-juridiske systemet. Denne arenaen befinner seg på makronivå, men det er verdt å merke seg at Abbott ikke omtaler arenaen for staten. En forklaring kan være at forfatteren er fra USA hvor man har en svak stat, og relasjonen mellom stat og profesjon er svak (Froestad 1995)

Et svakt fokus på statens rolle i profesjonsanalyser er ikke spesielt for Abbott. Tradisjonelt har profesjonsstudier i liten grad sett prosessene statsutforming og profesjonalisering i sammenheng med hverandre. Utformingen av både stat og profesjoner har blitt sett på som svar på samfunnsmessige prosesser. Med andre ord har man antatt at differensieringen i samfunnet skapte behov som staten har respondert på gjennom å opprette institusjoner og etablere offentlige tiltak (ibid).

Synet på forholdet mellom stat og profesjoner har variert gjennom historien. I anglo-amerikansk forskning har det vært mer vanlig å vurdere profesjoners status i forhold til autonomi fra staten. På kontinentet, med Tyskland i spissen, har profesjonene blitt vurdert som å være autonome dersom de er en del av staten. På den andre siden har også forskningens fokus endret seg gjennom historien. I den klassiske fasen og innenfor maktperspektivet ble forholdet mellom staten og profesjonene betraktet som nært. Dette har spesielt vært tilfelle på kontinentet (Ramsdal 1988:5 i Paulsen 2000:32). Etter hvert som profesjonsforskningen ble lokalisert på kontinentet, møtte denne tidligere oppfatningen motstand. Dette fordi profesjonaliseringen var knyttet til byråkratiseringen av den offentlige forvaltningen, hvor staten var i den ledende stillingen (Froestad 1995:24).

Det har gjentatte ganger blitt argumentert for at profesjonene blir slukt av staten. Den dominerende fortolkningen var i lang tid en beskrivelse av relasjonen som konfliktfylt og hvor profesjonene søkte autonomi og staten kontroll og regulering (Froestad;1995:24).

Johnson er imot dikotomiseringen stat/profesjon og hevder;

”The state, as the particular form than government has taken in the modern world, includes expertise, or the professions. The duality, profession /state is eliminated Johnson (1992:7).

Videre hevder han man må se utformingen av stat og profesjoner som en felles prosess, nemlig moderniseringen i samfunnet (Johnson 1992). Han anvender Foucaults begrep om ”governmentality” for å forklare forholdet mellom staten og vitenskapen. Gjennom å bruke begrepet governmentality ses staten som sammensatt av prosedyrer, teknikker, mekanismer, institusjoner og kunnskap. Ekspertise var helt avgjørende i utviklingen av en slik sammensetning, og de moderne profesjonene ble den institusjonaliserte formen som ekspertisen tok (Johnson 1992:6).

En annen innfallsvinkel på forholdet mellom staten og profesjonene er et statssentrert perspektiv. Fra 1970 tallet ble det mer vanlig å se på statene som bestående av sosiale aktører, og uttrykket ”Bringing the state back in” fikk vind i seilene (Evans, Rueschmeyer og Skocpol 1989). Ut i fra dette perspektivet ser en på staten som bestående av mange ulike aktører, hvor de kan handle uavhengig av hverandre. Profesjonene blir sett på som en del av staten, og de bidrar med å definere oppgaver og kunnskap (Erichsen 1996:83 i Ludvigsen 1998:11).

Staten er direkte eller indirekte involvert i alle fasene av en profesjons eksistens, organisasjonen, utdannelsen, lisensiering /autorisasjon, relasjonen med andre profesjoner og markedet for tjenestene deres. På denne bakgrunnen er profesjonens makt, rikdom og prestige i stor grad avhengig av den offentlige politikken de er underlagt (Halvorsen 1995:62). Staten kan både ta og gi profesjonene jurisdiksjoner over ulike områder.

3.2.5 Forventninger til teorien

Andrew Abbotts profesjonsteoretiske bidrag har blitt valgt på bakgrunn av at den kan fungere som en innfallsvinkel til å fokusere på arbeidsdelingen mellom juristene og psykiaterne. I tillegg har diskusjonen om profesjonssystem blitt vurdert som interessant fordi det forventes at endringer i enten juristenes, eller psykiaternes jurisdiksjoner vil gi konsekvenser for andre profesjoner. Årsaken er at det før loendringen var et tett samarbeid mellom profesjonene,

hvor psykiaterne hadde en rådgivende jurisdiksjon i rettssalene, og dermed vurderes det som naturlig at endring i den ene profesjonen vil påvirke den andre.

Da temaet for oppgaven er klassifisering og håndtering av kriminelle, som enten er gale og eller farlige, har det blitt vurdert som relevant å undersøke om det er tillit til psykiaternes problemdefinering, fortolkning og behandling av disse gruppene av kriminelle. I tillegg kan det diskuteres hvorvidt psykiaternes kunnskapsgrunnlag er tilstrekkelig for å klassifisere lovbrøtterne innenfor utilregnelighets og farlighetskategoriene. Årsaken for hvorfor dette blir betraktet som interessant er fordi profesjonene er avhengig av tillit for å overleve. Det er flere arenaer som synes å påvirke profesjonenes arbeidsoppgaver, til eksempel det politisk juridiske systemet og samfunnet. Det bør være unødvendig å påpeke at det politiske systemet vil påvirke juristenes og psykiaternes arbeidsoppgaver gjennom en lovendring. Det er i denne sammenhengen det antas at profesjonene vil søke å påvirke den offentlige politikken i den hensikt å opprettholde, eller utvide sine tidligere jurisdiksjoner.

I tillegg har det blitt vurdert som interessant å undersøke hvorvidt offentligheten har påvirket profesjonenes jurisdiksjoner. Det antas at medias rolle vil være sentral i denne sammenhengen da de i stor grad fokuserer på kriminalstoff. På den ene siden kan juristene og psykiaterne anvende media som et middel til å fremme sine interesser, samtidig som det anses som interessant å undersøke om media selv har vært en aktør i prosessen, og hvordan de eventuelt har påvirket utfallet av loven.

3.3 Ulrich Beck

”Kilden til farer er ikke lenger ikke – viten, men viten” (Hviid Nilsen i Beck 1997:7).

Dette sitatet illustrer hva som er sentralt i Ulrich Becks teoretiske fremstilling. Han hevder at mens vitenskapene tidligere løste problemer, er den i dag blitt selve problemet. En årsak til denne utviklingen er at den vitenskapelige utviklingen nå produserer risikoer som det er svært vanskelig å beskytte seg mot, som forurensing. På denne bakgrunnen argumenterer Beck for at vi er på vei inn i et risikosamfunn, hvor ulike vitensdisipliner og politikk, og forholdet dem imellom er sentralt. Andre aktører, som media blir trukket inn for å forklare utviklingen som har skjedd i overgangen til risikosamfunnet. En av årsakene til at risikosamfunnet som samfunnsform vokser fram, er refleksiv modernisering som vil bli forklart nedenfor.

Beck legger vekt på de tekniske økonomiske vitenskaper, mens min studie fokuserer på humanvitenskapene³⁸, hvor særlig juss og psykiatri har en fremtredende rolle. I tillegg bør det kommenteres at Beck diskuterer risikoer som er skapt av vitenskapene. Risikoene i mitt tilfelle er de kriminelle, og det kan i denne sammenhengen argumenteres for at risikoene i denne fremstillingen ikke er skapt av vitenskapene. Samtidig, som det vil bli vist i neste kapittel, kan det argumenteres for at det er ulike vitenskaper som definerer hvem som er kriminelle, farlige og gale, og på den måten kan en argumentere for at også disse kategoriene er skapt av vitenskapene. På tross av disse forskjellene antas det at både Becks risikobegrep og andre begreper vil kunne fortelle meg noe om mitt tema.

Til slutt kan det nevnes at Becks foretar et historisk tilbakeblikk på tidligere samfunnsformer. Dette vil også bli anvendt i min fremstilling fordi historien legger premissene for teorien hans. Eventuelle problemer i forhold til å anvende Beck vil bli diskutert i avslutningskapitlet.

---

³⁸ Humanvitenskapene kan i følge Schaanning forklares som menneskevitensdisipliner, som medisin, psykiatri, psykologi og pedagogikk (Schaanning 1997:249).

3.3.1 Refleksiv modernisering; fra industrisamfunn til risikosamfunn

Beck mener vi befinner oss i en overgangsfase mellom to samfunnstyper, industrisamfunnet og risikosamfunnet. Overgangen mellom dem er glidende og usynlig, og det medfører at det ikke er mulig å fremsette et skarpt skille mellom dem. Beck forklarer forskjellene mellom de to ulike moderniseringstypene på følgende måte;

Just as modernization dissolved the structure of feudal society in the nineteenth century and produced the industrial society, modernization today is dissolving industrial society and another modernity is coming into being (Beck 1992:10).

Det industrielle samfunnet er blitt betegnet som et knapphetssamfunn hvor rikdomsfordelingens logikk var rådende (Beck1997). Begrepet knapphetssamfunn blir benyttet fordi de fleste innbyggerne i samfunnet var fattige, og den materielle nøden var stor. På denne bakgrunn var det ønsket om rikdom som påvirket menneskenes tanker og handlinger, og den teknisk vitenskapelige utviklingen åpnet døren opp for økt velferd for en stor del av befolkningen. Målet var å dekke den materielle knappheten gjennom teknisk økonomisk utvikling, og den vitenskapelige utviklingen ble betraktet som noe uforbeholdt positivt. Samtidig helliget målet midlet, som blant annet har vært forurensing (Beck 1992).

Den andre formen for modernisering er refleksiv modernisering, som i dag i ferd med å løse opp det industrielle samfunnet, og føre oss mot en ny modernitet (ibid). Hos Beck omhandler refleksivitet i vid betydning (bi) virkninger eller konsekvenser (Nielsen i Beck 1997:10), og det er problemer som er skapt av vitenskapene som er i sentrum. Refleksiv modernisering betyr at vitenskapen blir sitt eget tema og problem. Mens vitenskapen løste problem på 1800 tallet, er den nå i ferd med å bli selve problemet. I tillegg får man to ulike verdssystemer innenfor de ulike moderniseringene. I industrisamfunnet hadde en klassestruktur, som resulterte i at innbyggerne søkte likhet med hensyn til materielle goder, mens det innenfor risikosamfunnet er sikkerhet som er målet.

The place of the value system of the “unequal” society is taken by the value system of the “unsafe” society. Whereas the utopia of equality contains a wealth and substantial and positive goals of social change, the utopia of the risk society remains peculiarly negative and defensive. Basically, one is no longer concerned with

attaining something “good”, but rather with preventing the worst [...] (Beck 1992:49).

Samfunnet bygger nå på økt velferd i stedet for smerte og økonomisk knapphet, som var tilfelle i industrisamfunnet (Beck 1994). Tilstanden som blir beskrevet i risikosamfunnet kan ikke legitimeres ut fra materiell nød, fordi det ikke lenger er et problem³⁹. På tross av økt velstand for størstedelen av befolkning, og generelt forbedret materielle levevilkår for de ulike befolkningsgruppene, har vitenskapen fortsatt å produsere stadig flere nyvinninger. En av konsekvensene av utviklingen er forurensing av miljøet, som igjen rammer menneskene i det. Som tidligere nevnt er det vitenskapene som selv er årsaken til problemene man opplever i risikosamfunnet.

3.3.2 Risiko

Begrepet risiko⁴⁰ er vanskelig å avgrense fordi innholdet endrer seg i forhold til tid og sted;

”Før var det farlig⁴¹ å bade en halvtime etter at man hadde spist. I dag blir småjenter voldtatt når de bader alene (Enebakk 2002).⁴²

Risiko er ikke en oppfinnelse av moderniteten (Beck 1992:21,46), og som vist stammer begrepet fra 1100 til 1200 tallet. Det er to elementer som er sentrale i forhold til risikobegrepet sine innhold, og det er sannsynligheten for at noe kommer til å skje, og omfanget av mulige skadevirkninger (Meissner 1989). Med andre ord er risiko en framtidskomponent

---

³⁹ Beck påpeker at dette ikke er tilfellet for den 3. verden som i dag fremdeles befinner seg i industrisamfunnet.

⁴⁰ Risikobegrepet stammer fra det italienske språket hvor risiko betyr ”det som skjærer”. Det viste til klippene ved de hasardiøse sjøreisene fra det 12 til 13 århundrets bystater. Risiko hadde tidligere en positiv klang, preget av mot og eventyrlyst. Det som tok en risiko fikk en sjanse og omvendt (Beck 1997:9). Det benyttes i mange ulike sammenhenger, og i dagligtalen knyttes det ofte til hverdagslige ting som å krysse gaten, spille lotto, eller bygge gjenvinningsanlegg for atomavfall (Høviskeland 1995).

⁴¹ Ønsker med dette å gjøre leseren oppmerksom på at det foregår en debatt angående farlighets- og risikobegrepet. Anthony Giddens (1997) hevder fare og risiko er nært forbundet, men ikke identisk. Risiko forutsetter fare, enhver person som risikerer noe, utfordrer en fare. For øvrig vil kun risikobegrepet bli anvendt i fremstillingen. Beck ser på sikkerhet som risikosamfunnets motstykke. Det kan kort nevnes at Luhmann kritiserer Becks bruk av risikobegrepet fordi det gir inntrykk av at sikkerhet er mulig, og ikke minst at sikkerhet er en motsetning til risiko (Simes 1997).

⁴²Sitatet viser til en drapssak hvor to små jenter ble voldtatt og drept på vei for å bade. Saken vil bli nærmere gjennomgått senere i denne delen av fremstillingen.

som truer virkeligheten, og ikke allerede inntrufne hendelser (Beck 1992:33). Beck har definert risiko på følgende måte;

A systematic way of dealing with hazards and insecurities induced and introduced by modernization itself. Risks, as opposed to older dangers, are consequences which relate to the threatening force of modernization and to its globalization of doubt. They are politically reflexive (Beck 1992:21).

Videre hevder han de nye risikoene er direkte knyttet til refleksiv modernisering (ibid). Mange av risikoene rammer i motsetning til i industrisamfunnet alle samfunnsborgerne like hardt. Mens man tidligere både kunne se og lukte risikoene som vitenskapene skapte, er de i dag ofte usynlige og luktfri. Tidligere var det de svakeste som ble hardest rammet, mens hele jordens befolkning nå står i fare for å bli utryddet (Beck 1997). Risikoer i risikosamfunnet kan ofte ikke persiperes, og blir i stedet lokalisert i kjemiske formler, til eksempel i giftig mat eller som en kjernekrafttrussel (Beck 1992:21). Ulike generasjoner har som tidligere nevnt vært opptatt av ulike former for risikoer og det som tidligere ble betraktet og akseptert som negative bivirkninger og legitimert i fremskrittets navn, er i dag dominerende tema innenfor politikken (Høviskeland 1995). Sur nedbør, hull i ozonlaget og atomulykker er risikoer som skremmer og rammer alle befolkningsgrupper. Vitenskapen og de teknisk økonomiske nyvinningene de produserer kan ses som den direkte årsaken til disse hendelsene. Den samfunnsmessige produksjonen av rikdom går hånd i hånd med den samfunnsmessige produksjonen av risikoer (Beck 1997a:27).

Det finnes som nevnt flere former for risikoer, og de blir gjennom ulike vitensdisipliner definert og vurdert på forskjellige måter. Ingeniører og naturvitere uttrykker ofte risiko som en statistisk sannsynlighet for at noe farlig kan skje. Samfunnsvitere og filosofer har funnet dette for snevert da risiko også omhandler kvalitative komponenter, for eksempel en beslutning angående det å øke risikoen, og informasjon med hensyn til risiko. Ingeniører og naturvitere har en tendens til å se på risikovurderinger som "sitt" område, og de søker å holde lekfolk utenfor (<http://www.alu.hist.no/~ssando/>).

Ved at de nye risikoene ofte er umulige å persipere er man avhengige av at noen informerer oss om eventuelle trusler. I denne sammenhengen har media en sentral rolle, og det er sannsynligvis den institusjonen som har størst innflytelse med hensyn til å forme folks

oppfattelse av risiko. Menneskene er selektive og de fokuserer ikke til enhver tid på alle risikoene som omgir dem. Media foretar i stor grad dette valget for dem, og deres fremstilling har stor betydning for våre egne vurderingen⁴³ (Beck 1997:154). Kriminalsaker kan fungere som en innfallsvinkel til å studere forholdet mellom media og risikoer. Et massivt fokus på disse sakene kan føre til at samfunnsborgerne anser risikoen for å bli utsatt for en kriminell handling som større enn hva den ville ha vært uten medias fokusering på sakene.⁴⁴ I tillegg kan media fremstille noe som en større trussel enn hva det i realiteten er, blant annet fordi kriminalsaker på førstesiden er godt salgsmateriale.

En sentral tendens i kriminalitets diskursen har vært at frykten for kriminalitet ikke har rot i virkeligheten, men heller er et produkt av sensasjons og selektive nyhetsdekninger og makaber dramatisering (Hale 1996:109 i Tulloch 1999:34).

En annen endring i forhold til risikoer i industrisamfunnet og risikosamfunnet er at diskusjonen har gått bort fra hvorvidt risikoer, som er skadelige for både miljøet og personer skal aksepteres. I stedet diskuteres det hvor stor risiko man skal akseptere (Beck 1992), noe som omtales som grenseverdier. Det vil si grenser for hvor mye forurensing som skal tillates. Det er ikke alltid lett å gi faste og konkrete svar angående risikoer fordi det i stor grad omhandler sannsynligheter i fremtiden. Enkelt har ment at journalister, samfunnet og politikerne har urealistiske forestilling om vitenskapenes muligheter for å gi entydige svar på kompliserte spørsmål (Andersen 1996:156).

---

⁴³ Et eksempel som kan anvendes for å illustrere medias rolle med hensyn til å fokuserer på risikoer, er fra debatten angående akrylamid i matvarer. Dette er et stoff som finnes i stekt og fritert mat, og en svensk undersøkelse har vist at nivået i blant annet chips og pommes frites var langt over den anbefalte grensen (Dagbladet 25.04.02). På denne måten informerer media om risikoen ved å spise slik mat, noe som medførte at salget av disse matvarene sank. Da media viet mindre spalteplass til akrylamid debatten, tok salget seg opp igjen.

⁴⁴ I tillegg fokuserer de også svært mye på enkeltindivider og deres skjebner. Den amerikanske sosiologen Richard Sennett innførte begrepet intimitetstyraniet, og pekte på modernismens sykelige opptatthet av jeg-et. Vi skal under huden på privatpersoner og inn i den offentlige personens følelsesliv (Sennett 1994). Sennett fokuserer på offentlig kjente personer, men det antas at hans teori også kan ha relevans i forhold til personer som blir kjente gjennom media, til eksempel gjennom kriminelle handlinger. Her kan muligens Viggo Kristiansen, som er en av de to som ble dømt for drapet på to jenter i Baneheia i Kristiansand våren 2000 anvendes som eksempel. Han har fått de mest intime detaljene om livet sitt brettet ut i media. Til eksempel har han innholdet av de rettspsykiatriske erklæringene om Kristiansen blitt lagt fram for samfunnet, med informasjon som blant annet omhandler at rettspsykiaterne ikke tror Kristiansen har hatt sex med en jevnalderende kvinne. Dette er informasjon som strengt tatt ikke har relevans for saken, men som samfunnet finner interessant som underholdning. En nærmere gjennomgang av Baneheiasaken vil finne sted senere i fremstillingen.

3.3.3 Tvil til den vitenskapelige ekspertisen

De negative konsekvensene av den refleksiv moderniseringen har ført til at innbyggerne i enkelte tilfeller har blitt skremt, noe som igjen har ført til en skepsis til vitenskapene. Et resultat kan være at ekspertsystemene og grunnlaget for den profesjonelle makten forsvinner. Beck mener denne utviklingen har foregått over lang tid, og vitenskapen har mistet sannheten (Sirnes 1997:38). En annen konsekvens er at risiko er blitt et stadig viktigere tema i det moderne samfunnet, også innenfor politikken. Beck (1997) mener at risikoene ikke bare dreier seg om politikk, men at det har blitt et stadig viktigere politisk tema i moderniseringen. Andre igjen har sett risikoene som for viktige til å overlates til ekspertene (Ervik og Kuhnle 1993:25 i Høviskeland 1995:18). Videre tvinger mestring av risikoer til samarbeid på tvers av grenser mellom teori og praksis, fag og fagdisipliner, spesialisert kompetanse, verdier og kjensgjerningen (etikk og naturvitenskap), institusjonelle ansvarsområder og på tvers av de tilsynelatende institusjonelle adskilte områdene politikk, samfunnet, vitenskap og økonomi (Beck 1997:89).

I tillegg til at skepsisen til vitensdisiplinene har økt, har også utviklingen medført en større avhengighet av deres kunnskapen. En av årsakene er som tidligere nevnt at man ikke kan se og oppleve risikoene uten at noe viser dem til oss. Mens en tidligere både kunne se og lukte fabrikkørøken, er en nå avhengig av at noen forteller oss om risikoene. Man har med andre ord et ambivalent forhold til vitenskapene fordi det både er mistillit og avhengighet av dem. Mens vitenskaper og institusjoner tidligere kalkulerte risikoer, er det ikke lenger mulig fordi det ikke finnes noen eksperter på risiko (Beck 1992:22,29).

Da diskusjonen om en svekket tillit til vitenskapene gjennom refleksiv modernisering oppleves som svært sentralt i forhold til denne oppgaven, har jeg valgt å fokusere ytterligere på dette temaet. Den videre fremstillingen vil være delt i to deler, ytre og indre tvil da det betraktes som hensiktsmessig i forhold til den videre debatten. Det understrekes at det er min inndeling, og at den ikke har rot i Becks teoretiske begreper.

3.3.3.1 Ytre tvil

Med ytre tvil vises det til at media, politikken og samfunnet stiller seg kritiske til den vitenskapelige kunnskapen. Det har allerede blitt vist at det finnes en mistillit til vitensdisiplinene, samtidig som utviklingen har ført til en økt avhengighet av dem. Media har blitt fremsatt som en sentralt aktør ved at den påvirker samfunnet.

Samfunnet lar seg påvirke av media og deres fokusering på saker. En undersøkelse foretatt i Europa i 1989 viser at mer enn 75% av respondentene mener vitenskapen forbedrer kvaliteten på livet og at den derfor burde bli støttet av staten. Men 28-65% er uenige eller sterkt uenige i at vitenskapsmennene bør få tillit til å foreta de riktige beslutningene (Jasanoff 1995). Dette kan vitne om at de vitenskapelige beslutningene betraktes som svært betydningsfulle for befolkningen. Samtidig kan samfunnet igjen påvirke politikken, noe som betyr at innbyggernes oppfatning av hva som er akseptable risiko- og grenseverdier kan ha betydning for politiske beslutninger angående risikovedtak.

Beck poengterer at politikken ikke lenger stoler på vitenskapelige eksperter når det gjelder risikokonflikter. Dette skyldes først og fremst at vitenskapenes rasjonalitetsmonopol har blitt brutt ved at det alltid finnes konkurrerende og motstridende krav, interesser og synspunkter blant de forskjellige moderniseringsaktørene som definerer risikoer ulikt. For det andre kan eksperter kun fremsette mer eller mindre usikker informasjon angående sannsynligheter, men aldri besvare spørsmålet om hvilken risiko som er akseptabel og hvilken som ikke er det⁴⁵. Et svært sentralt moment i denne sammenhengen er at dersom noe går galt, blir de politiske institusjonene gjort ansvarlige for beslutninger de burde ha tatt og for konsekvenser og trusler de ikke kjenner (Beck 1997:278-279).

3.3.3.2 Indre tvil

Indre tvil viser i denne sammenhengen til tvilen vitenskapene har til seg selv og sin kompetanse. Dette kan være et resultat av den ytre tvilen, som for eksempel mediakritikk. I tillegg kan tidligere feilbedømmelser føre til at vitenskapene er redde for å ta avgjørelser, og

---

⁴⁵Det kan være sentralt å påpeke at risikoer kun er en *mulighet* for at noe kan skje.

på den bakgrunn stoler de ikke på egen kompetanse. Vitenskapene vet at de ikke har tilstrekkelige kunnskaper i alle sammenhenger, og det er sentralt å påpeke at humanvitenskapene ikke kan fremsette klare og entydige løsninger (Beck 1992). Brekke hevder, i forlengelsen av Becks utsagn, at vitenskapen er blitt selvkritisk (Brekke 1995:35). Man kan betrakte vitenskapene som å ha en innside og en utside, hvor det mest sentrale for dem er å opprettholde en sikker utside. Det er nærliggende å anta at verken media, politikken eller samfunnet i alle sammenhenger får tilgang til striden som forekommer innenfor hver enkelt vitenskap.

I denne sammenhengen er det fristende å trekke inn Karl Popper som hevder vitenskapens grunnleggende rasjonalitet er å lære av sine feil. Gjennom hans falsifikasjonsprinsipp fikk man et vendepunkt innenfor vitenskapsfilosofien. Enhver vitenskapelig forklaring ble kun sett på som å ha en foreløpig eksistens, noe som innebar at teoriene allerede i utgangspunktet spente ben under seg selv (Sirnes 1997:38-39). Det finnes ingen sannheter, og sannheter har kun foreløpig eksistens. Beck er kritisk til dette prinsippet fordi feilvurderingene i dag kan medføre for store konsekvenser for samfunnet, og på den bakgrunnen blir de vanskelige å akseptere (Beck 1997a:279). Han støttet imidlertid Poppers uttalelse om at kritikk fører til forbedring internt i de ulike vitenskapene (Beck 1992).

I tillegg har Thomas S. Kuhn bidratt til å revidere idealet om vitenskapelig sannhet (Kuhn 1962), og både Popper og Kuhn har sett forskningen som en kumulativ prosess. Kuhn fastslo at samfunnsvitenskapen befinner seg i en førparadigmatisk fase, og mente begrepet kun skulle anvendes i sammenheng med en skole, en teori eller en tradisjon. Videre påpekte han at paradigmene er avgrensede miljøer som ikke snakker med hverandre, og i stedet konkurrerer miljøene internt (ibid). Det er nærliggende å anta at dette også er tilfelle for jussen og psykiatrien, og særlig innenfor psykiatrien fordi en arbeider med mentale lidelser hvor det er vanskelig å komme frem til sikre svar.

På denne bakgrunn ses det som interessant å fokusere på vitenskapenes indre tvil i forhold til risikoer. Halvorsen har som tidligere nevnt konstantert at vitenskapene er avhengige av tillit fra samfunnet, og uten tillit kan legitimitetsgrunnlaget forsvinne. Dermed antas det at en svekket tillit til vitenskapenes predikering av risikoer er svært sentralt. Da begrepet tillit går igjen i flere sammenhenger, vil det bli gitt en kort avklaring av hva jeg legger i begrepet. For øvrig er ikke dette en del av Becks teori om risikosamfunnet.

Tillit kan defineres som tiltro til en person eller et systems pålitelighet med hensyn til et bestemt sett av resultater eller begivenheter, der denne tiltroen uttrykker en tro på en annens redelighet eller kjærlighet, eller på riktighet av abstrakte prinsipper (Giddens 1997:32).

Dette er i følge Giddens en måte å definere tillit på. Det vil ikke bli gitt en nærmere forklaring av begrepets innhold, da det ikke betraktes som relevant i denne sammenhengen. For øvrig kan det kort nevnes at Luhmann mener tillit bør betraktes i relasjon til risiko (ibid:31). Det motsatte av tillit vil i fremstilling bli omtalt som mistillit.

3.3.4 Politikk og subpolitikk

Overgangen mellom de ulike samfunnsformene har ført til at samfunnet har forandret seg, og Beck (1992) mener utviklingen mot risikosamfunnet har ført til at muligheten for å reservere begrepet politikk til det formelle politiske systemet ikke lenger er reelt. Det tradisjonelle politiske systemet er i ferd med å endre seg, og høyre – venstre aksene man tidligere har hatt i politikken, er i ferd med å miste sin funksjon. Denne aksene er en av de vanligste dimensjonene i politisk praksis og den brukes til å karakterisere både partisystemer, partier og individer (Østerrud, Goldmann og Pedersen 1997). På den politiske høyresiden finner en de borgerlige partiene, mens de sosialistiske partiene er plassert på venstresiden.

Beck kritiserer trenden med å plassere alt innenfor enten eller kategorier, fordi skillet er vanskelig å opprettholde, samtidig som mange av kategoriene er knyttet til det gamle industri samfunnet (Beck 1992:212). Årsaken er at virkeligheten er mer avansert, og det er vanskelig å opprettholde et skarpt skille mellom ulike kategorier. Politikkbegrepet illustrerer videre problemene med enten eller tenkningen, fordi det er svært vanskelig å skille mellom det som er politikk, og det som ikke er politikk. Han konstanterer videre at det politiske blir upolitisk, mens det upolitiske blir politisk (ibid:186). Det er i refleksiv modernitet ikke mulig å sette likhetstegn mellom politikk og det politiske systemet. Det er i denne sammenhengen Beck presenterer subpolitikk, som illustrerer at politikken er i ferd med å flyte ut i samfunnet fordi det ikke er mulig å skille det upolitiske fra det politiske. Dette er fordi staten innenfor det

klassiske politikksystemet, har mistet en del av sine styringsmuligheter. Utviklingen er en konsekvens av rettigheter som enkeltindivider og ulike grupper har fått realisert overfor staten. Politiske debatter blir nå reist gjennom nye former for aktivisme (Carlsson og Tjernshaugen 2000), hvor blant annet media har en sentral rolle.

Det moderne samfunnet har i følge Beck ikke lenger noe kontroll senter (Beck 1992:231), og grensene for politikken vil skli ut, samtidig som samfunnet blir mer skapende og reformerende. Subpolitikken overskrider videre grensene mellom politikk, vitenskap og økonomi, og planleggingen av fremtiden tar form i forskningslaboratorium i stedet for i parlamentet, eller innenfor de politiske partiene (Beck 1992:223). Statens styringsmuligheter blir svekket og dette kan gjøre det vanskeligere for staten å klassifiserer og planlegge.

3.3.5 Forventninger til teorien

Jeg antar at Becks perspektiv kan være et nyttig analyseverktøy fordi det gir mulighet for å fokusere på politikken, medias og vitenskapenes rolle i klassifiseringen og håndteringen av de gale og farlige kriminelle. Abbott åpner til en viss grad opp for dette ved å vise til de tre arenaene hvor profesjonene søker å få legitimert kunnskapen sin, men han fokuserer hovedsakelig på forholdet mellom profesjonene. På denne bakgrunnen vurderes Beck som et viktig supplement til Abbotts profesjonsteoretiske bidrag fordi han trekker inn risikoaspektet, samt refleksiv tvil til vitenskapene. Risiko er av sentral betydning fordi de kriminelle kan defineres som risikoer for samfunnet. Da risiko i stor grad er knyttet til tillitsbegrepet vil det bli undersøkt om myndighetene har tillit til at psykiaterne og juristene kan klassifisere og håndtere de gale og farlige kriminelle. Har risiko og tillit vært sentrale aspekter gjennom prosessen, og eventuelt hvordan har risikoaspektet kommet til syne i debatten? Gjenspeiler lovendringen tillit eller mistillit til vitenskapene, og eventuelt hvorfor?

Samtidig anses Becks begrep om subpolitikk som et interessant aspekt i debatten fordi han fremlegger en teori om at grensene for politikken er visket ut. Dette finner jeg interessant fordi det er rimelig å anta at jussen og psykiatrien, samt media har vært aktive i debatten angående de gale og farlige kriminelle. Spørsmålet er i hvilken grad de har deltatt, og hvilken påvirkning de har hatt i forhold til utfallet av loven.

4.0 Kriminelle, gale og farlige

Dette kapittelet vil bære preg av en todeling hvor den første delen vil omhandle et historisk tilbakeblikk på klassifisering og håndtering av kriminelle og gale. Den andre delen vil være en presentasjon i forhold til tidligere utilregnelighets- og særreaksjonsregler, og sentrale begreper i den sammenhengen.

4.1 Historisk fremstilling

Denne delen vil i høy grad fokusere på den historiske utviklingen som har tatt form på kontinentet. Sentralt for fremstillingen er utviklingen man har hatt i forhold til samfunnets blikk på både de kriminelle og gale. Kriminell og gal er ikke to faste kategorier, og synet på dem, samt behandlingen av dem, har endret seg gjennom historien.

4.1.1 Den kriminelle

I perioden fram mot opplysningstiden, som grovt sett kan karakteriseres fra slutten av 1700 tallet til første periode av 1800 tallet⁴⁶ ble den kriminelle betraktet som et individ med en ond vilje. Det innebærer at alle individer i samfunnet hadde en fri vilje, og at de kunne ha handlet annerledes. Med andre ord var det i lovbrysterens makt og ikke begå forbrytelser. Forbrytelser var med andre ord et uttrykk for egeninteressen og lidenskaper som alle mennesker var i besittelse av (Schaanning; 1997:225). Videre var alle personer, fra alle samfunnslag i stand til å begå kriminelle handlinger, og uttrykket ”den fødte forbryter” eksisterte ikke. Sett fra naturens side var lovbrysterne verken annerledes eller kriminell. I stedet ble de betraktet som mennesker som handlet under innskyttelse av sinne, og dermed var lovbruddet situasjonsbetinget. Med andre ord ble verken biologiske eller samfunnsmessige forklaringer anvendt på kriminalitetsproblematikken.

---

⁴⁶ Det skal nevnes at det ikke finnes en klar grense for tiden før og etter opplysningstiden. Skillet er konstruert, men i denne sammenhengen antas det å være en fruktbar inndeling.

Straffens art og innhold har også blitt endre over tid, og ved å fokusere på håndteringen av de kriminelle vil det bli foretatt en gjennomgang av tidligere straffereformer. De ulike straffereaksjonene har for øvrig blitt anvendt med ulikt formål.

4.1.1.1 Legemstraffer

Sterke kongemakter førte til at spesielt personer som angrep, skadet eller drepte kongen, kunne bli utsatt for et brutalt straffesystem. Foucault gjengir i boken *Overvåkning og straff* (1999b) ⁴⁷ en fargerik og brutal beskrivelse av legemstraffen. Her blir det gitt en detaljert beskrivelse av hvordan Damians, som hadde påført kongen et ubetydelig knivstikk, ble utsatt for en fryktelig tortur før han tilslutt ble drept. Handlingen tok form i Paris i 1757.

Hensikten med torturen og pinslene var å vise herskerens, eller kongens overlegne makt. Henrettelser og tortur var offentlige og gjennomføringen hadde form av en teatralisk forestilling, og øye for øye og tann for tann logikken ble konkret gjennomført. Oppfinnsomheten med hensyn til nye torturmetoder var stor og ofte fortsatte mishandling etter at offeret var dødt. Det var av sentral betydning av straffen ble utført i det offentlig, fordi hensikten var at tilskuerne skulle se og føle kongens og rettsvesenets makt. Smerteskrig og hyl skulle bekrefte rettsvesenets makt (Foucault 1999b).

Torturen må med andre ord forstås som et politisk ritual og en maktseremoni. Tanken var at forbrytelsene ikke bare rammet offeret, men også herskeren da loven var herskerens vilje. Torturen hadde med andre ord en juridisk politisk funksjon, og gjennom den pinte kroppen skulle tilskuerne føle herskerens rasende nærvær og sinne. Målet med torturen var ikke å gjenopprette rettferdighet, men å styrke herskeren. Ved å ødelegge kroppen viste herskeren frem sin overlegne makt, og torturen fikk preg av en seiersseremoni. Herskerens makt til å bestemme over liv og død innebar også at han hadde makt til å avverge og oppheve både loven og straffen, noe som i praksis skjedde relativt ofte (ibid).

---

⁴⁷ Den første utgaven av boken ble utgitt i 1975 med tittelen: *Surveiller et punir. Maissance de la prison*. Den norske utgaven ble omtalt som *Fengselets historie*, mens den norske utgaven fra 1999 fikk tittelen *Overvåkning og straff*. De ulike titlene kan illustrere hva man mener boken omhandler.

4.1.2 Den gale

I middelalderen og renessansen var de gale i stor grad en del av samfunnet, og det fantes ikke et klart skille mellom gal og normale. Foucault (1999a) har argumentert for at galskapen tiltrakk oppmerksomhet i middelalderen, uten at den på noen måte ble betraktet som fascinerende. De gale var ikke fysisk skilt fra resten av befolkningen, men heller integrerte i samfunnet. Forklaringene på galskap varierte, og i enkelte perioder ble djevelbesettelse forklaringen på tilstanden, mens andre igjen mente det var kroppens væsker som var i ubalanse (Hermundstad 1999:25-26). Med andre ord har synet på galskap variert gjennom historien, noe som for øvrig også har medført ulike behandlingsmetoder i forhold til denne gruppen mennesker.

4.1.2.1 Den store innesperringen

Foucault (1999a, 1999b) har fremsatt klassisismen, som kan periodiseres fra midten av 1600 tallet til 1700 tallet, som et historisk skille i forhold til synet på kriminelle og gale. Han omtalte videre klassisismen som ”den store innesperringen”. Det er vanskelig å fremsette et klart svar på hvorfor man fikk en endret forståelse av disse gruppene, og på den bakgrunn vil det bli fremsatt ulike forklaringsfaktorer som kan være med på å gi et bilde av utviklingen. Det er den gale som vil være i fokus i denne delen. Flere ulike forfattere vil bli anvendt i den videre fremstillingen, noe som medfører at det kan være viktig å reflektere over hvem som fremsetter de ulike forklaringene.

Innesperringen vil konkret si at det ble opprettet interneringshus for ulike samfunnsgrupper. I følge Foucault kunne alle som ble definert som uproduktive i forhold til den gryende industrialiseringen bli internert. Det vil blant annet si tiggere, arbeidsløse, kriminelle, prostituerte og gale. Foucault hevdet dette var en prosess som løp parallelt i de sentraleuropeiske landene. I Frankrike ble innesperringshusene omtalt som hospitaler, i Tyskland og Holland som tukthus, mens arbeidshus var gjeldende i England. Videre hevdet han det ikke var medisinske institusjoner, men heller halvjuridiske systemer som dømte og straffet ved siden av de allerede konstituerte myndighetene og rettsinstitusjonene (Foucault

1999a:49). Det kan stilles spørsmål ved hva som førte til at store deler av befolkningen mer eller mindre ble sperret uten særlig begrunnelse. I Paris ble ca 1% av befolkningen internert (ibid :53).

En forklaring på interneringen kan være at de spedalske forsvant på slutten av middelalderen. Denne gruppen vitnet tidligere om Guds barmhjertighet og vrede da det var ”herrens vilje” som bestemte over skjebnene (ibid:23). Til tross for at de spedalske forsvan, overlevde både ideene og fantasibildene om dem, samtidig som de tidligere hospitalene ble stående tomme. En teori angående hvorfor de gale ble sperret inne i klassisismen, er at de sinnssyke og andre avvikergrupper overtok statusen som syndebukker for de spedalske. All angst og fientlighet i samfunnet ble nå forflyttet fra en avvikergruppe⁴⁸ til en annen (Ericsson 1974:77).

Andre forklaringfaktorer på innesperringen har vært at befolkningstallet steg fra 1500 tallet, og antallet som søkte jobb var større enn det arbeidsmarkedet kunne absorbere. Lønningene sank og mange måtte leve fra hånd til munn. Synet på de fattige ble etter hvert endret, noe som blant annet var en konsekvens av det høye folketallet og den gryende kapitalismen som vokste frem. Det å gi almisser ble mindre og mindre populært, og i den reformerte kirken ble arbeid sett på som en sentral dyd⁴⁹. Arbeid var et kall, og det å ikke arbeide var synd (Hauge 1996). Reformasjonen kan ses som et brudd med middelalderens toleranse overfor fattige og avvikere (Ludvigsen 1995:37). Mens det i middelalderen blant annet var stolthet og griskhet som ble regnet som den største synd overtok latskap denne plassen i løpet av 1700 tallet. Lediggang ble sett på som roten til alt vondt, og det og ikke arbeide ble sett på som et opprør mot Gud (Wifstad 1996:224). På denne bakgrunnen fikk man nye reaksjonsformer overfor de fattige⁵⁰. Man hadde tidligere forsøkt å piske eller forvise de fattige fra byene, men da resultatene uteble, ble det åpnet opp for nye løsninger, som innesperring.

Ericsson (1974) finner ikke teorien om at de gale overtok syndebukkstatusen som tilfredstillende for å forklare innesperringen av de nye gruppene. Hun hevder videre at det ikke var et psykologisk tomrom som brakte de gale frem i lyset, men heller materielle årsaker som krig, prisstigning og forhøyning av jordrenten. Disse faktorene førte igjen til at det ble et

---

⁴⁸ Det vil ikke bli fremsatt en definisjon av verken normalitet eller avvik. For interesserte vises det til Simes (1999).

⁴⁹ Max Weber (1995) diskuterer forholdet mellom den protestantiske lære og kapitalismens ånd.

⁵⁰ Det fantes et skille mellom ærlige og uærlige fattige. Sistnevnte gruppe omfatter dem som har mulighet til å forsørge seg selv, men som i stedet valgte å tigge. De ærlige fattige bestod av gamle, syke og kvinner med barn som ikke hadde mulighet for å forsørge seg selv (Hauge 1996:80).

økt antall tiggere, og massefattigdommen ble bedømt som en akutt fare for opprør og sosial uro. Innesperringen var myndighetenes svar på uroen (ibid:78).

Disse forklaringsfaktorene kan ses som materialistiske, og da Erichsson kan plasseres innenfor den marxistiske ideologien, kan det være naturlig at hun forklarer den historiske utviklingen ut fra endringer i produktivkreftene. Det menes med dette ikke at forklaringen hennes på interneringenes fremvekst er feil. Hensikten er kun å påpeke at hun er innenfor en politisk tradisjon hvor det er naturlig å forklare historien ut fra slike faktorer. Dette kan føre til at teksten har en skjult hensikt, som å fremme de marxistiske forklaringsfaktorene.

Foucault betrakter ikke selve interneringen som det påfallende i utviklingen, i stedet fokuserer han på at det ble en ny måte å erfare galskapen på. De gale ble betraktet på lik linje med de andre utgrupper, eller de andre uproduktive (Wifstad 1997:224). Det ble i liten grad foretatt en differensiering av de ulike gruppene som ble sperret inne i klassisismen. I følge Foucault representerte de *ufornuften*. Ufornuften må forstås moralsk, og det var mer eller mindre identisk med det onde. I renessansen var ikke ufornuften et problem, mens den i klassisismen blir forbundet med skam (Sandmo i Foucault 2000:XXIV). Man sperret med andre ord ufornuften inne, eller ute fra resten av samfunnet. Foucault betegner videre innesperringen som en straff for moralsk villfarelse, samtidig som den kan betegnes som et middel for å administrere moralen (ibid). Galskap ble i klassisismen definert som et sosialt problem og en skandale, og ikke ble definert som en sykdom (Foucault 1999a:67,71) Den ble videre internert og i stort sett overlatt til seg selv, men man søkte ikke å kurere den. I stedet skulle galskapen stenges ute fra normaliteten. På et vis hadde galskapen et eget territorium hvor normaliteten lot dem være i fred (Sirnes 1999:37).

I middelalderen var det en vane å vise fram galskapen da det var en del av samfunnet. Samtidig ble de heller ikke knyttet til ufornuften, og de innehadde en stemme som resten av samfunnet hørte på.⁵¹ Man fortsatte også i klassisismen å vise fram de gale, og det ble foretatt forlystelsesturer ut til interneringshusene hvor galskapen ble vist fram som en offentlig

---

⁵¹ Foucault har blitt kritisert for å romantisere de harde realitetene for de gale i middelalderen og renessansen. Det kan diskuteres om man på denne tiden viste en større toleranse overfor galskapen på det tidspunktet enn senere i historien (Hermundstad 1997:253). Videre har han blitt kritisert for enkelte historiske "feil", men det er i denne sammenhengen viktig å påpeke at Foucaults hovedpoeng ikke er å fremlegge en historisk fremstilling, men heller å se den historiske fortellingen på en ny måte.

skandale til offentlig forlystelse (Foucault 1999a: 71). Man skilte ikke de ulike gruppene fra hverandre, da hensikten kun var å fjerne dem fra fornuften.

Irrasjonaliteten ble stengt inne i interneringshusene, men galskapen var fortsatt til stede på verdens scene (ibid).

Foucault støtter seg til flere ulike forklaringfaktorer for å forklare forandringen med hensyn til forståelse av de gale under klassisismen. Han har vektlagt både utviklingen mot industrisamfunnet, samtidig som utryddelsen av spedalskhet har vært fremstilt som en forklaringsfaktor. Imidlertid hevder han synet på både den kriminelle og den gale er kulturbestemt, og begge gruppene er språklig definerte kategorier. Kort oppsummert hevder han *forskjeller skapes ved makt, opprettholdes gjennom språk og gis navn av kunnskap* (Sandmo 2000:XLI).

En liknende tankegang har blitt fremsatt innenfor avvikssosiologien hvor det blir hevdet at samfunnet ”skaper” avvikere. Denne utviklingen går under betegnelsen stemplingsprosess⁵², og hovedpoenget er at det ikke er den avvikende oppførselen i seg selv som ”gjør” et menneske sinnssyk, men i stedet er det omgivelsenes tolkninger som medfører denne defineringen. Det er med andre ord først når en person er blitt klassifisert, eller sosialt stemplet som sinnssyk at vedkommende er sinnssyk (Ericsson 1974).

4.1.3 Opplysningstiden

Opplysningstiden kjennetegnes av troen på fornuften (Wikstrøm og Rønning 2001). Sentralt for denne epoken er at man får en differensiering av personene som ble betraktet som ufornuften, og da dørene til interneringshusene ble åpnet, ble de innesperrede, med unntak av de kriminelle og de gale sluppet fri. Samtidig med at disse to gruppene ble igjen hadde atskillelsen av dem vært ønsket over lang tid. Begrunnelsene har variert, og på 1700 tallet ble det argumenterte for at de kriminelle fortjente bedre enn å bli plassert sammen med de gale. I det neste århundret fant man at det var de gale som fortjente en bedre skjebne enn å bli sperret

---

⁵² En sentral aktør for dette synet er Erving Goffmann (1961).

inne med de kriminelle (Sandmo i Foucault 2000:XXX). På den bakgrunnen ble det et skille mellom de gale og kriminelle, noe som også resulterte i fremveksten av fengselsvesenet og asylet. Det har blitt nevnt at differensiering av klienter har vært sentralt for denne perioden, og gjennom debatten angående lovendring har man hatt en diskusjon angående skillet mellom disse to gruppene. Det kan i den sammenhengen diskuteres hvorvidt differensiering av de gale og kriminelle er mulig å opprettholde.

4.1.3.1 Fengselsvesenet

Det var opplysningstiden med dens humanideer som skapte grunnlaget for en forandring i straffesystemet. Tidens meste kjente forfattere, Montesquieu, Voltaire og Beccaria diskuterte straffespørsmålet (Andenæs 1997:352-353), og de mente at straffen burde stå i forhold til lovbruddet. På denne bakgrunnen tok et reformarbeid, med et mer humant straffesystem som mål form (Langelid 1982:21). Tankegange slo etter hvert igjennom også i Norge, hvor dødsstraff for tyveri ble avskaffet i 1771 og legemstraff for tyveri ble avskaffet i 1879 (ibid:22).

I tillegg til en kritikk av straffens art ble det også rettet et skarpt blikk på de tidligere interneringshusene. En sentral kritikk var rettet mot at de tidligere anstaltene mer eller mindre fungerte som forbryterskoler⁵³. Ut fra dette vokste tanken om atskillelse og isolering av fangene fram, og den kriminelle skulle være alene med Gud og sin samvittighet. Foruten de ansatte skulle ikke vedkomne ha kontakt med andre mennesker. Målet var anger og bot, og det er ut fra denne tanken man fikk navnet botsfengsel. I ettertid har den fullstendige isoleringen fått navnet Filadelfiasystemet (Andenæs 1997:353).

Denne modellen vant også frem i Norge, og etter straffereformen på midten av 1800, tallet var dette systemet ledende. Det første botsfengselet stod ferdig i Oslo i 1851, og det var for øvrig det eneste som ble bygget i Norge. Helt frem til 2. verdenskrig var det vanlig med en høy grad av isolering (St.meld. nr.27 (1997-98)). Grunntanken bak fengslene bygger på

---

⁵³ En engelsk sheriff ved navnet John Howard besøkte arresthusene og forholdene der sjokkerte ham dypt. I tillegg til å kartlegge forholdene i sitt eget land, reiste han rundt og undersøkte forholdene i arresthus både i Europa og Asia. På denne bakgrunnen konkluderte han med at anstaltene var forbryterskoler under uverdige forhold (Hauge 1996).

panopticon, som er en fengselsmodell hvor strukturen fører til at en fra sentralt hold kan kontrollere og passivere en stor masse (Foucault 1999b). Hensikten bak Panopticon er at personer som vet at de kan bli, eller blir overvåket, vil oppføre seg deretter (Wifstad 1996:242). I motsetning til utførelsen av legemstraffen, hvor de mange så de få bli straffet, blir dette snudd på hodet i fengselsvesenet. Gjennom denne modellen kunne de få se de mange innsatte, og overvåkningen ble en sentral faktor i fengselsvesenet.

En sentral endring i forhold til legemstraffen var at straffen gikk fra å være en fysisk smerte som ble påført kroppen, til en smerte *innenfra*, som vil si fra forbryterens eget forestillingsliv (Foucault 1999b). Fengselsstraffen ble målt ut fra kvantitative koder som innebærer at fengselsstraffens tidsramme ble fastsatte etter hvor alvorlig forbrytelsen er (ibid).

4.1.3.2 Disiplinen

Det har tidligere blitt nevnte at Foucault innleder boken "Fengsel og overvåkning" med en detaljert beskrivelse av den tidligere legemstraffen. På de neste sidene i boken beskriver han hvordan adferden til de innsatte i et ungdomsfengsel i Paris i 1838 ble regulert. Her var det strenge tidsskjemaer både med hensyn til soving, spising og arbeid (Foucault 1999b). Det skjedde som nevnt en radikal endring i straffesystemet fra ca 1750 til 1825. Et svært sentralt prinsipp i fengselsvesenet var disiplinen. Hensikten med straffen ble forskjøvet fra å vise herskerens rasende makt til å behandle de innsatte ved hjelp av disiplinen. Målet ble nå å danne den føyelige kroppen (Foucault 1999b:125). Mens de innsatte i de tidligere interneringshusene i stor grad ble overlatt til seg selv, søkte man nå å gjenopprette det normale. En tolkning på hvorfor dette systemet vokser fram kan i følge Foucault være at fengselet som straffereaksjon har vært naturlig fordi samfunnet som helhet er blitt fengselsaktig. Han hevder videre at fremveksten av fengslene som avstraffelsesform henger sammen med en rekke strategier, mekanismer og teknikker som utviklet seg andre steder, og som etter hvert gjennomsyret hele samfunnet. Disiplineringsmetodene som ble benyttet overfor fangene var de samme som ble anvendt for å blant annet dressere soldater, arbeidere og nonner. Disiplineringen i fengselet kan ses på som drevet fram av kapitalismens gjennombrudd, der fornuften og effektiviteten erstattet kongens tidligere behov for hevn og manifestasjon av egen makt.

Opplysningstiden medførte at man fikk et nytt syn på den kriminelle, og Foucault forklarer det ut fra at menneskene ”fikk en natur” (ibid). En søkte nå å skille de ulike menneskelige naturene fra hverandre, og kriminalitet kan være en type natur. Under klassisismen ble kriminelle handlinger forklart utfra en ond vilje, mens kriminalitet nå ble forklart gjennom den menneskelige naturen. Lovbryteren hadde ikke et valg, det var naturen som avgjorde handlingen. Dette kan igjen tolkes som om man fikk en ny type farlighet. Farligheten ble på 1700 tallet definert som rettet mot kongen, mens den på 1800 tallet ble forklart som menneskenatur.

Disiplinen har også sammenheng med differensieringen av de internerte⁵⁴. I de tidligere interneringshusene ble en mer eller mindre udifferensiert masse sperret inne, og en søkte i liten grad å skille de ulike gruppene fra hverandre. Nå ble forbryternes særskilte karakter gjenstand for undersøkelser, og man søkte å individualisere straffene. Etter 1750 ble sjelen satt i fokus, og behandlingstanken tok form⁵⁵. Straffesystemet skulle med andre ord ikke bare forhindre lovbrudd, men det skulle også differensiere dem (Foucault 1999b:242). En konsekvens av denne utviklingen var at en nå fikk et kunnskapssøkende blikk på de innsatte, og vitenskapene trådte inn på rettsvesenets arena.

Strafferetten og menneskevitensdisiplinene (grener innen medisinen, psykiatrien, psykologien, pedagogikken og så videre) spiller på lag og blir en del av en diskursiv formasjon. Det oppstår måter å snakke om lovbryteren på, som gjør det naturlig å la dem bli gjenstand for hele denne voksende svulsten av vitenskapelige diskurser og tiltak. Tiltalte skal nå ikke bare dømmes, men bedømmes⁵⁶. Disse disiplinene utgjør et begrepsmessig ledsagelses felt til strafferetten, dvs et felt som forsynet strafferetten med begreper som i utgangspunktet er den fremmed (Schaanning 1997:249).

Schaanning hevder videre at fengselet fungerer som et knutepunkt for den politiske utskillingen av kriminaliteten og den vitenskapelige utskilling av forbryteren. Videre ses fengselet som bindeleddet mellom vitenskapsproduksjonen og den statlige maktutøvelse

---

⁵⁴ Dette gjelder både for de kriminelle og de gale.

⁵⁵ Behandling og rehabilitering har vært et sentralt mål for fengselsvesenet, og til tross for langvarig kritikk av resultatene har man fremdeles ikke gitt opp ideen. Stadig nye behandlingsformer blir iverksatt innenfor fengselets murer.

⁵⁶ Min utheveving.

(ibid:258). De fokuserer på den enkelte lovbyteren, og både kriminologi, pedagogikk, psykiatri og sosiologi er vitenskaper som studerer forbrytere. Vitenskapene differensierer de innsatte.

4.1.3.3 Fengselsstraffen - mer human?

Endringene i straffesystemet tok blant annet form fordi de tidligere legemsstraffene ble betraktet som svært brutale, samtidig som en ønsket et mer humant straffesystem. Foucault har stilt spørsmål om frihetsstraffen har ført til en human gevinst. Samtidig som denne for alvor trådte i kraft på 1800 tallet, ble det skapt et langt mer raffinert og gjennomgripende straffesystem, hvor forbryteren blant annet ble straffet ut fra sin egen samvittighet.

Foucault stiller spørsmål om den fullstendige endringen i straffesystemet, som fant sted i løpet av 75 år, var et resultat av at samfunnet plutselig hadde blitt mer humant. Han påpeker at straffen gjennom alle tider har innebåret et forsøk på å kontrollere menneskenes kropp, men gjennom disiplinen og panopticon-tankegangen ble det i tillegg dannet en ny måte å kontrollere individene på (Foucault 1999b:IX). Det har tidligere blitt nevnt at de innsattes sjelsliv blir mer sentralt etter 1750, og man får en overgang fra å dømme lovbyterens kropp til å dømme vedkommendes sjel. Dette kan føles som svært brutalt for lovbyterne, som i tillegg til å bli utsatt for et strengt disiplinerte system også får sjelslivet utsatt for angrep. Forskjellen er at man i dag legitimerer straffen ut fra prinsipper som forbedring, forvandling og helbredelse (Foucault 1999b). På bakgrunn av dette hevder Foucault fengselsstraffen ikke er mer human enn de tidligere legemsstraffene.⁵⁷

---

⁵⁷ Et annet svært sentralt spørsmål som Foucault (1999b) fremsetter er hvorfor fengselet fremdeles eksisterer som straffereaksjon når den ikke har vært den forbedringsanstalt som hensikten tilsa. Han sier videre at fengselet allerede fra 1820 ble definert som en fiasko, og ble utsatt for en sterk kritikk. Det blir videre fremhevet at fengselet som institusjon har overlevd fordi de manglende resultatene har ført til at det til stadighet blir dannet nye forbedringsprogrammer. Systemer fungerer med andre ord i kraft av at det ikke fungerer. Foucault finner at det også er en annen årsak for opprettholdelsen av fengselet fordi når en bestemt type mennesker plasseres i fengsel, utpekes en bestemt type mennesker som kriminelle og en bestemt type handlinger som kriminalitet. Dermed innordnes og synliggjøres lovbrudd og lovbyteren på en slik måte at kriminalpolitiske tiltak kan bli eksplisitte (Klingsheim 2002:36).

4.1.3.4 Asylet

Da dørene til interneringshusene ble åpnet, fikk man et problem; hvor skal man plassere galskapen innenfor det sosial landskapet? I fengsel, på sykehus, eller i privat forpleining. Dette indikerer at håndteringen av de gale har vært en spørsmål som har stått sentralt i cirka 200 år, og det diskuteres fremdeles. Det ble særlig sett på som sentralt å beskytte samfunnet fra de rasende gale. De psykiatriske institusjonene, eller asylene vokste frem i kjølevannet av interneringsanstaltene. Riktignok hadde galskapen også tidligere blitt sperret inne, men ved opprettelsen av asylene fikk innholdet av forvaringen et annet innhold og nye mål. Fra midten av 1700 tallet ble det i flere europeiske byer opprettet egne anstalter for gale (Ludvigsen 1995:39).

Forholdene for de gale i interneringshusene var dårlige, og de sinte eller rasende måtte gå med halsbånd, eller de ble lenket til veggen. I tillegg var pisking og pryl en del av hverdagen, og de mest rebelske ble plassert i isolat (Hermundstad 1993:33-34).

Det er særlig en person som har fått æren for å befri de gale fra interneringens lenker, og det er Philippe Pinel.⁵⁸ Han var i 1795 ansatt som lege ved en av de store institusjonene i Paris, og han reagerte sterkt på at de gale ble behandlet som dyr. Han var sannsynligvis inspirert av tiden før revolusjonen, og sørget for at både lenker og gitre ble fjernet, samtidig som de innsatte fikk bevege seg friere. Tvang og nedverdiggelse skulle byttes ut med respekt og åpenhet. Han gikk så langt som å hevde det var interneringen som gjorde personene gale (ibid). Pinel har fått æren for å opprette asylene i slutten av 1700 tallet, og gjennom hans innflytelse, ble de sinnssyke vurdert som syke i stedet for onde eller besatte (Kirkebæk 1993:57).

Som ved opprettelsen av fengselsvesenet, ble det også ved asylene åpnet opp for vitenskapene i mye større grad enn tidligere. Medisinerne fattet nå interesse for de gale, og mens man tidligere så på galskap som uhelbredelig, forsøkte en nå å forstå menneskesinnet og galskapen. Det kan videre hevdes at galskap har eksistert til alle tider, men det er først på slutten av 1700 tallet at psykiatrien ble til som en medisinsk spesialitet (Wifstad 1996:218). Ludvigsen har konstantert at galskapen gradvis ble forstått som en sykdom i løpet av 1700

---

⁵⁸ William Tuke har også fått en stor del av æren for å ha "frigjort" de gale, og begge har blitt omtalt som psykiatriens fedre.

tallet. Dette skjedde ved at legene overtok de administrative oppgavene overfor de gale, særlig utskilling og klassifisering (Ludvigsen 1998).

I de tidligere interneringsanstaltene søkte en ikke å kurere galskapen, hensikten var i stedet å stenge den ute fra normaliteten. Under opplysningstiden skjedde det en endring i forhold til innesperringen av galskapen. I tillegg til at den skulle ekskluderes, skulle den også erobres og utryddes (Sirnes 1999:37). Som ved fengslene mislykket også asylenes behandlingsprosjekter, og de ble etter hvert oppbevaringsanstalter (Ludvigsen 1998). Behandlingsmetodene ved asylenes opprettelse kan i dag omtales som tortur. Frykt, skrekk, vann, pisking og isolering var noen av metodene som ble legitimert i behandlingens navn. Det var også et annet syn på hvorfor personer var gale, og det ble i høy grad forklart ut fra arv, mens man i dag i større grad fokuserer på miljøet.

4.1.3.5 Asylet – en forbedring av de gales tilstand?

Det har i svært mange sammenhenger blitt gitt et svært positivt bilde av Pinel og Tukes bidrag i forhold til å forbedre de gales stilling ved hjelp av asylet. Foucault (1999a) har stilt seg kritisk til opprettelsen av asylene på bakgrunn av at de innehar et enda mer omfattende kontrollsystem av de gale enn hva man hadde tidligere. I tillegg til den ytre adferden, skulle også personens følelsesliv kontrolleres. Froestad (1995) har på sin side påpekt at den gale skulle formes, tilpasses samfunnet og internalisere sin skyld og sitt samvittighetsnag i asylene. Med utgangspunkt i denne tankegangen, og psykiaternes inntreden i strafferetten, ble de gale inndelt i flere kategorier. Pinel trakk et hovedskillet mellom de som lot seg forme, og de som ikke lot seg påvirke. Det var på denne bakgrunnen kategorien idioter ble dannet som en egen sosial kategori⁵⁹ (Froestad 1995:69). Man fikk med andre ord en differensiering av personer innenfor galskapen.

Foucault mener Pinel og Tuke førte til at den moralske fordømmelsen ble institusjonalisert. Det hevdes videre at psykiatrien er et fengsel uten murer som tvinger en til å tenke på

---

⁵⁹ Begrepet idiot har blitt anvendt i lang tid, og så sent som i NOU 1974:17 ble det anvendt innenfor det norske politiske systemet.

bestemte måter (Widstad 1996:226-227). En aksepterer ikke galskapen og på den bakgrunnen forsøker en å bringe den gale tilbake til samfunnet, eller tilbake til fornuften (Risøy 1999:28).

4.1.4 Plassering av gale i Norge

Utviklingen med hensyn til klassifisering og håndtering av de gale⁶⁰ i Norge har likhetstrekk med utviklingen på kontinentet. Før utviklingen av det industrielle samfunnet, var det gamle bondesamfunnet organisert slik at det kunne integrere de sinnssyke (Ericsson 1974:80,84). Ansvar for denne gruppen var på 1700 tallet fordelt på fire ulike instanser;

- privat forpleining hos slekt og venner
- legdsordning, som vil si at vedkommende fikk betalt for arbeidet i naturalier
- bortsetting til private, hvor fattigvesenet ga støtte
- oppbevaring i tukthus, pleiestiftelser eller dollhus

(Ludvigsen 1998:46).

Det offentlige innblanding var først og fremst knyttet til de gale som forsørgelses og ordensproblem, og deres rolle ble utvidet i løpet av 1700 tallet, som er i tråd med utviklingen i resten av Europa (ibid). Det kan videre nevnes at det første norske tukthuset ble opprettet i Trondheim rundt 1630 (Langelid 1982:18).

Fra midten av 1700 tallet bestemte kongen at alle landets hospitaler skulle innrede værelser for vanvittige, rasende og uregjerlige gale. Utbyggingen av både dollhus og dårehus i Norge kan ses som en del av fattigvesenets utbygging på 1700 tallet (Ludvigsen 1998:49). Førstnevnte er avdelinger for sinnslidende mennesker, mens dårekister er arbeidsanstalter. Det ble ofte opprettet egne rom for gale, både i tukthus og ved arbeidsanstalter, mens dollhusene i andre sammenhenger ble knyttet til sykehus og hospital. I 1825 eksisterte det seks dollhus i landet, og tre av dem var fattigvesenets eiendom (Holst 1828 i Ludvigsen 1998:49). Disse anstaltene ble tilknyttet fattigvesenet allerede fra 1700 tallet, men etter hvert ble de silt ut som en egen kategori. Det var ikke noen medisinske innslag overfor de gale, og legene behandlet i

---

⁶⁰ Og til dels de kriminelle.

svært liten grad de innlagte. Hensikten med dollhus var først og fremst å sperre inne de mest krevende av de fattige gale (ibid).

Det var satt opp kriterier for hvem som kunne plasseres i dollhusene, og det var legene som skulle foreta avgjørelsen, blant annet på bakgrunn av farlighet. Ludvigsen (1998) har påpekt at i tillegg til at legene fikk kontroll over hvem som skulle plasseres i anstalter, fikk de også på 1700 tallet status som en ekspertgruppe med hensyn til å vurdere strafferettslig tilregnelighet. Debatten om forholdet mellom juristene og legene som pågikk i forhold til disse avgjørelsene, er også av sentral betydning i dag, noe som kan illustreres ved å vise til prosessen mot lovendringen av 1997.

Norge fikk sitt første asyl i 1855, og etter opprettelsen av Gaustad asyl skjøt utviklingen fart (Hermundstad 1999:34-45). I Norge, som i resten av Europa, fikk man et betydelig overbelegg, og til tross for at Gaustad bare var beregnet på 300 pasienter, ble det etter hvert innlagt mer enn dobbelt så mange (ibid:322). Den største forskjellen på dollhus og asyl var at legene gjorde sitt inntog i asylene. Asylene var legenes område.

4.1.5 Håndtering av kriminelle og gale i Norge

I Kriminalloven⁶¹ av 1842 var det et prinsipp om at avsindige og vanvittige skulle fritas for straff fordi disse personene ikke hørte hjemme i fengselsanstalter (Winge 1911:33 i Ludvigsen 2000:85). I tillegg ble de gale gjennom sinnssykeloven definert som et medisinsk og offentlig ansvar, og man fikk en endring i terminologien fra galskap til sinnssykdom. Det fantes ikke noen reaksjoner overfor utilregnelige som var kriminelle og farlige, men i prinsippet var det sinnssykeasylene som tok hånd om dem (Ludvigsen 2002). Legene hadde imidlertid rett til å legge inn og skrive ut pasienter. Myndighetene ønsket å plassere de utilregnelige på sinnssykehusene, mens legene arbeidet hardt for å danne egne tiltak for de sinnssyke og farlige forbryterne. Legene kjempet imot innleggelse av kriminelle i asylene, fordi de ville dempe det fengselsaktige preget i asylene, samtidig som de ønsket å fremheve

---

⁶¹ Kriminalloven er loven som omhandler forbrytelser fra 1842. Den har eksistert frem til den i 1902 ble erstattet av Straffeloven (Wikstrøm og Rønning 2001).

behandlingsaspektet⁶². De utilregnelige ble definert som et problem for legene (ibid). Det samme spørsmålet gjorde seg gjeldene da som nå; hvem skal han ansvaret for de sinnssyke kriminelle?

I 1895 ble det opprettet et provisorisk kriminalasyl i Trondheim for 15-18 mannlige kriminelle som var sinnssyke, og i 1898 ble det vedtatt en lov om kriminalasylet som resulterte i en arbeidsdeling mellom sinnssykelegene og rettsvesenet. Kriminalasylet og Reitgjerdet ble slått sammen i 1961 og lagt til Reitgjerdet (St meld nr 25(1996-97)).

4.1.5.1 Reitgjerdet

Fra 1922 til 1987 var Reitgjerdet et kriminalasyl for særlig vanskelige og farlige sinnssyke lovovertridere. Ved opprettelsen var det 160 sengeplasser.

I 1960-70 årene fikk man en endring i synet på institusjoner⁶³ og store sentrale institusjoner ble utsatt for kritikk (Tøssebro 1992:37). Etter hvert ble desentralisering målet (St.prp. nr.116 (1981-82)). Kritikken av institusjonene fikk også følger for Reitgjerdet, og i 1975 foretok Stortingets sosialkomite en befaring på sykehuset for å undersøke hvordan forholdene var. Da resultatet av befaringen ikke innfridde kravene ble det bestemt at Reitgjerdet skulle rustes opp, samtidig som pasienttallet skulle reduseres. Til tross for endringene var det fremdeles mye uro og kritikk angående forholdene og behandlingen av pasientene på sykehuset. Robak utvalget ble nedsatt i 1979 med oppgave å fremlegge forslag til hvordan behandlingen av sinnslidende vanskelige, og farlige kriminelle skulle foregå . Utvalget konkluderte med at omsorgen for gruppen burde delegeres til fylkeskommunalt nivå (ibid).

Det ble i tillegg oppnevnt en granskningskommisjon som ble ledet av høyesterettsdommer Knut Blom (St.prp. nr.130 (1980-81)). Etter gjentatt kritikk ble det besluttet at Reitgjerdet skulle nedlegges. I stedet ble det i 1997 opprettet 13 regionale sikkerhetsavdelinger i landet.

---

⁶² Ludvigsen har tidligere påpekt at psykiaterne har vært ute etter å gjøre psykiatrien til en egen profesjon, og det kan tenkes at psykiaterne har argumentert ut fra denne tankegangen.

⁶³ Erving Goffman (1961) er sannsynligvis en av de mest kjente og viktigste bidragsyterne angående kritikken av institusjonene. Han tar utgangspunkt i psykiatriske sykehus, samtidig som han fokuserer på fengsel, militæret og klostre.

Pasientene ble betraktet som så farlige at det ble anvendt fem pleiere per pasient (St.meld nr 25 (1996-97)).

Reitgjerdet har blitt sett på som en skamplett i norsk psykiatrisk historie, og som nevnt har den vært en medvirkende årsak til at man i dag har regionale, i stedet for sentrale avdelinger. Konsekvensene av nedleggelsen av Reitgjerdet har ikke kun vært positive. Et hovedproblem er at man ikke har noe sted å plassere alvorlig sinnslidende mennesker, og resultatet har vært at de har blitt sittende i fengsel, til tross for at det er besluttet at de ikke skal plasseres der. Dette gjelder for de utilregnelige som er klassifisert som farlige, og dermed blir betraktet som en risiko for samfunnet.

Årsaken til at sinnssyke lovbrøyttere plasseres i fengsel er at de psykiatriske institusjoner kan nekte å ta imot sikringsdømte lovbrøyttere (Ot.prp.nr.87(1993-94)). Det er overlegen ved de ulike sykehusene som bestemmer hvem som skal innlegges, noe som går under betegnelsen asylsuverenitet. Weisæth utvalget (1986), som hadde til oppgave å utrede situasjonen for innsatte med psykiske problemer, mente nedleggelsen av Reitgjerdet forsterket problemene fengslene hadde hatt i forhold til å overføre alvorlig sinnslidende og andre sterkt behandlingstrengende mennesker til psykiatriske sykehus. Reitgjerdet forsvant uten at det forelå alternative behandlingsmuligheter for den tidligere pasientgruppen⁶⁴ (ibid:6). Dette kan være en forklaring på hvorfor diskusjonen rundt lovendringen i høy grad har kretset rundt håndteringen av kriminelle som er gale eller farlige lovbrøyttere.

4.1.6 Den rettsmedisinske kommisjonen

Kommisjonen ble opprettet i 1900, og formålet var å kontrollere alle rettsmedisinske erklæringer i straffesaker. I tillegg skulle den veilede blant annet aktørene i retten, og de sakkyndige i rettsmedisinske spørsmål. Kommisjonen er for øvrig inndelt i to ulike grupper, den alminnelige gruppe, og den psykiatriske gruppen (NOU 2001:12). Det er den siste

---

⁶⁴ I denne sammenhengen kan det være interessant å trekke en parallell til nedleggelsen av HVPU reformen. Januar 1991 ble særomsorgen for psykisk utviklingshemmede avviklet i Norge. Ansvar for tiltak og tjenester for denne gruppen ble overført fra fylkeskommunalt til det kommunale omsorgsapparatet (Tøssebro 1992:12.13). Resultatet fikk konsekvenser for lovbrøyttere som var psykisk utviklingshemmede. I 1990 satt en del psykisk utviklingshemmede i fengsel eller i sikringsanstalt. Det har blitt spekulert i om nedleggelsen av HVP vil medføre at flere psykisk utviklingshemmede vil bli plassert i fengsel (Falck 1989).

gruppen som vil være av interesse for denne fremstillingen. Når det videre refereres til Den rettsmedisinske kommisjonen, tenkes det på den psykiatriske gruppen.

Den psykiatriske vitenskapen bygger i stor grad på skjønn, samtidig som det ikke er mulig å fremsette fullstendig sikre bevis på at personer er sinnssyke. I dag er psykose et av begrepene som klassifiserer for utilregnelighet til tross for det ikke finnes noen klar avgrensning av psykoser og andre sjelelige lidelser (Ot prp 87 (1993-94:22)). Før lovendringen var det imidlertid begrepet sinnssyk som avgjorde tilregnelighet, men det er heller ikke en klar definisjon av denne kategorien.

Gjennom den psykiatriske gruppen søkes det å sikre en mer ensartet rettspsykiatrisk bedømmelse. Dette gjøres blant annet ved at alle rettspsykiatriske erklæringer skal sendes til Den rettsmedisinske kommisjonen, hvor det er gjennomgang, og ikke godkjenning som er hensikten. Den konfronterer de sakkyndige dersom det er noen uklarheter, eller det er nødvendig å innhente mer informasjon. I de fleste saker har ikke kommisjonen innvendinger, mens de i enkelte tilfeller påpeker at det medisinske skjønn kunne ha vært annerledes. Dersom dette ikke blir gjort, bør retten få beskjed om at det foreligger enkelte usikkerhetsmomenter ved premissene for vurderingen (Rosenqvist og Rasmussen 2001:87-88). Retten er for øvrig ikke bundet av kommisjons uttalelser (Eitinger og Reterstøl 1990:61), og det finnes ikke noen fastsatte regler for hvordan en rettspsykiatrisk erklæring skal formuleres.

4.1.6.1 Rettspsykiatrien

På 1890 tallet ble rettspsykiatrien utviklet, og det var et nytt praksisfelt for leger med psykiatrisk utdannelse. Psykiaterne fikk status som sakkyndig ekspertise i rettspsykiatriske spørsmål, og de skulle være rådgivere for juristene i spørsmål angående lovbruyters sinnstilstand (Ludvigsen 1998:394). Det er med andre ord dommeren, på bakgrunn av de rettspsykiatriske uttalelsene som foretar bedømmelse i forhold til utilregnelige og hvem som er farlige. Både psykologer og psykiatere kan utrede rettspsykiatriske erklæringer (NOU 2001:12).

For å bli psykiater i Norge kreves det seks års legestudium, 1,5 års turnustjeneste og fem års spesialisering. Imidlertid kreves det ikke en formell utdanning for å få bli rettspsykiater (Nettum mail, 2002), og det er psykiatere som er interessert i rettspsykiatri som jobber innenfor området. Det finnes ingen formalisert spesialisering i rettspsykiatri, slik som det til eksempel er i Sverige og andre EU land (Rosenqvist, intervju 26.11.2001). Rettspsykiatri kan omtales som et marginalisert fag hvor det har blitt foretatt lite forskning (NOU 2001:12). Man har heller ikke hatt noen spesialitet i rettspsykiatri, og det antas at det er liten grunn til å tro av det vil forekomme i den nærmeste tiden (Rosenqvist og Rasmussen 2001). En årsak for at rettspsykiatrien er et lite prioritert fag, kan være fordi det befinner seg i grenselandet mellom juss og psykiatri. Det er verken et medisinsk eller juridisk fag. Rettspsykiatrien kan ses som et kompromiss mellom jussen og psykiatrien; Juristene får tilført ekspertise i vurderingen av vanskelige og konfliktfylte områder, mens psykiaterne får innpass i strafferetten.

Det bør for øvrig nevnes at psykiaterne kan komme i en rollekonflikt i forhold til syke og farlige kriminelle mennesker. På den ene siden skal de være rådgivere og premissleverandører for retten i vurderingen av sinnstilstand, mens de i andre sammenhenger skal behandler personer med psykiske lidelser.

4.1.7 Oppsummering

Det har blitt vist hva som gjennom historien har klassifisert den kriminelle og gale. I tillegg har det blitt foretatt en gjennomgang av hvordan disse gruppene har blitt håndtert. Her er overgangen fra legemstraffen til frihetsstraff av sentral betydning. Mens de gale tidligere var en del av samfunnet, ble de fra 1600 tallet sperret inne i interneringshus, før de senere ble plassert i asyl.

Det har blitt rettet fokus mot ulike forklaringsfaktorer for å belyse overgangen i synet på disse gruppene, og ikke minst håndteringen av dem. Det har vært relativt problematisk, da ulike forfattere har vektlagt ulike faktorer. I tillegg har Foucault stilt spørsmål om fremveksten av fengsel og asyl i opplysningstidens kan karakteriseres som en mer human behandling av de kriminelle og gale. En sentral konsekvens av utviklingen er en differensiering innad i disse to

gruppene, noe som har ført til at ulike vitensdisipliner har fått innpass i behandlingen av gale og kriminelle. Ikke minst har psykiaterne fått en sentral stilling i strafferetten med hensyn til å vurdere tilregnelighet og farlighet.

4.2 Utilregnelighetsregler og særreaksjoner

I del to av dette kapitlet vil fokuset i særlig grad være rettet mot norske forhold. Det er den norske Straffeloven, og regler for utilregnelighet og særreaksjoner som her er av interesse. I tillegg vil faktorer bakenfor straffelovens utforming være viktig, i tillegg til en fremstilling av hvorfor man straffer.

4.2.1 Straffens formål

Da utilregnelighetsdebatten kretser rundt hvem som skal straffes og hvem som skal være straffri, betraktes det som interessant å rette søkelyset mot *hvorfor* man straffer. Hva er hensikten med straff? En vanlig definisjon er;

Et onde som staten tilføyer en lovovertreder i den hensikt at han skal føle det som et onde (Mæland 1999:35).

Det finnes ulike teorier på hvorfor man har velger å utsette personer for ”dette ondet”, og grovt sett kan man dele begrunnelsene inni to hovedkategorier.

Den ene er individualprevensjon, hvor straffen skal rettes mot den enkelte lovbrøyer i den hensikt at vedkommende ikke skal begå nye lovbrudd. Det finnes for øvrig flere måter straffen antas å fungere individualpreventivt; Den første er gjennom rehabilitering eller resosialisering. Det vil si at lovbrøyeren skal bli bedre egnet til å møte samfunnet etter soning. Her er de ulike behandlingsoppleggene i fengslene av sentralt betydning⁶⁵. Lovbrøyeren kan

---

⁶⁵ Med andre ord forsøker en å forbedre fangen ved hjelp av individualpreventive disiplineringsformer. Det er for øvrig dette punktet som har ført til at fengselet har fått rykte for å være en fiasko fordi fangene blir ikke bedre, men verre (Schaanning 1997b). Det er ikke noe nytt at behandlingsprogrammer ikke har hatt de store effektene i

betraktes som syk og man ønsker derfor å ”behandle bort” de kriminelle impulsene. En annen strategi er uskadeliggjøring. Ved å sperre lovbyteren inne i en fengselsanstalt bli samfunnet beskyttet fra lovbyter for en tid, eller for alltid, dersom man anvender dødsstraff. Det siste formålet med individualprevensjon, er at lovbyteren skal skremmes bort fra å begå nye lovbrudd (Larsson 1997:350).

Den andre hovedkategorien er allmennprevensjon, hvor resten av samfunnet er målgruppen for reaksjonen. Hensikten er at straffen skal virke avskrekkende, moraldannende og vanedannende slik at andre personer avstår fra å begå lovbrudd (Schafft 1997:364). Allmennprevensjon har i enkelte sammenhenger blitt sett på som umoralsk fordi lovovertrederen blir brukt som et middel til å avskrekke andre (Andenæs 1994:50).

På bakgrunn av straffens formål har det blitt ansett som betenkelig å idømme sinnssyke lovbytere en straffereaksjon. Det antas at disse personene ikke lar seg påvirke av straffetrusselen, samtidig som muligheten for forbedring vurderes som liten. I tillegg tilsier samfunnsmedlemmene rettsoppfatning at det ikke er rettferdig å straffe syke mennesker, og på den bakgrunn vil ikke straffen fungere etter sin hensikt.

4.2.2 Skyld og utilregnelighetssystemer

Grunnlaget for kriminalpolitikken og straffesystemet er at den enkelte kan, og må stå, til ansvar for handlingene sine (St.meld. nr.23 (1991-92). Videre bygger straffeloven på en forutsetning om at lovbyteren hadde et valg, han burde ha handlet annerledes, og han må ta ansvar for handlingene sine (Andenæs 1994). Det oppstår et problem i forhold til disse overordnede prinsippene når enkelte lovbytere ikke hadde fritt valg, eller en fri vilje i forhold til den begåtte handling. Den tidligere differensieringen av Foucaults kategori ufornuft, har medført et skarpt skille angående håndteringen av de kriminelle og gale. Dette medfører et problem når noen kriminelle ikke kan betraktes som ansvarlige for handlingene sine pga en mental tilstand. Man får i tillegg et problem i forhold til håndteringen av lovbytere som er

---

fengsler, både nasjonalt og internasjonalt. På tross av nedslående resultater har en fremdeles ikke gitt opp tanken på å rehabilitere eller ”behandle” de innsatte. Et eksempel på prosjekter som er iverksatt i nyere tid er Ny Start, som er et program for lovbytere som bygger på kognitiv psykologi. De første kursene ble satt i gang vinteren 1996/97 (Danielsen og Hansen 1997:2).

farlige, både for de tilregnelige og de utilregnelige, fordi gruppen er vanskelig å kategorisere, og ikke minst håndtere.

For å idømme noen en straff, er det nødvendig at lovbrøyteren både har objektiv og subjektiv skyld. Skylden er objektiv når den betraktes utenfra, for eksempel en voldtekt, et drap eller et tyveri. Ved den subjektive skylden betraktes skylden innenfra, det vil si at man må kunne bevise at gjerningsmannen har foretatt handlingen med hensikt, han må med andre ord kunne bebreides⁶⁶. Et vilkår for å dømme noen til fengsel er med andre ord at lovbrøyteren hadde en fri vilje, som samtidig er ond (Schaanning 1994:40). Hovedpoenget er at han velger å gjøre den onde handlingen. Svendsen hevder det normale er å forsøke å forklare ondskaper ut fra rasjonelle forklaringer, som barndom eller mindreverdighetskomplekser. Men han påpeker videre at dersom en person har en fri vilje, og vedkommende velger å foreta en ond handling, er det moralsk ondt (Svendsen 2001:21-22).

Med fri vilje menes i denne sammenhengen at lovbrøyteren har valgt å foreta handlingen, uten innflytelse av sykdom. Svendsen (2001) definerer det som selvbestemmelse. Dersom en person blir vurdert som strafferettslig utilregnelig, anses ikke vedkommende som skyldig i forbrytelsen. Det er ikke tilstrekkelig for å idømme en forbrytelse at lovbrøyteren objektivt sett har begått en handling, når den subjektive skylden mangler. Man kan ikke bebreide noen for å være syk. Handlingen kan være ond, men det kan diskuteres om en lovbrøyter er ond dersom han ikke kunne ha handlet annerledes fordi han manglet en fri vilje (ibid).

Andenæs (1994) har påpekt at man ikke kan konstantere strenge lovmessigheter, som i fysikken, når det gjelder menneskers tanke og handlingsliv. Det finnes med andre ord ikke noe klart svar på tilregnelighetsspørsmålet. Dersom retten er i tvil om en persons tilregnelighet, skal vedkommende underlegges en rettspsykiatrisk undersøkelse. Det finnes tre ulike systemer eller prinsipper for å avgjøre tilregnelighet (Ot.prp nr. 97 (1993-94)). Hensikten med dem er at de vektlegger ulike faktorer i forhold til hvem som skal klassifiseres som utilregnelige. Debatten om de ulike systemene har gjort seg gjeldende frem til 1997. Tilstanden på gjerningstidspunktet er her av sentral betydning. De ulike systemene er;

---

⁶⁶ Den subjektive skylden kan graderes i forsett og uaktsomhet (Andenæs 1997), men skillet vil ikke bli opprettholdt i denne fremstillingen

Det medisinske /biologiske systemet

Her er det biologiske kjennetegnene alene som avgjør tilregnelighet, og det undersøkes ikke om handlingen var et resultat av sykdom. For å bli definert som utilregnelig, var det frem til lovendringen trådte i kraft i 2002 tilstrekkelig at vedkommende *hadde* en av følgende tilstander på gjerningstidspunktet; sinnssykdom, åndssvakhet eller bevisstløshet. Man krever med andre ord ikke en årsakssammenheng mellom tilstanden og den straffbare handlingen, tilstanden i seg selv er nok for straffrihet. Dette prinsippet var rådende da debatten om lovendringen pågikk.

Det psykologiske systemet

Her kreves det en årsakssammenheng mellom tilstanden og handlingen. Det avgjørende er hvilken evne gjerningsmannen har til å velge fritt, og det sentrale spørsmålet er om det er sykdommen som har ført til den kriminelle handlingen. Det er med andre ord årsakssammenhengen mellom en sinnslidelse og en straffbar handling som er det sentrale, og ikke kun diagnosen. Man må undersøke om lovbrøteren hadde en fri vilje på gjerningstidspunktet. Danmark anvender dette prinsippet.

Det blandede systemet

Her blir de to andre systemene slått sammen. Man krever både at lovbrøteren medisinsk anses som utilregnelig, samtidig som handlingen må være motivert av sinnssykdom.

De fleste land, med unntak av Sverige, opererer med en eller annen form for utilregnelighetsregler. Man skiller ikke mellom tilregnelige og utilregnelige lovbrøtere i Sverige, noe som fører til at alle betraktes som ansvarlige for handlingene sine. I motsetning er man i Norge ikke ansvarlig for handlingene en foretar dersom en er utilregnelig i gjerningstidsøyeblikket. Motsetningene mellom Norge og Sverige er ikke så radikale som en kan få inntrykk av, fordi avgjørelsen angående sinnssyke og kriminelle i Sverige er et straffespørsmål, og ikke et skyldsspørsmål. Dette innebærer at heller ikke syke mennesker i Sverige skal plasseres i fengsel. Hovedforskjellen blir her prinsippet om ansvarlighet, en diskusjon som har gjort seg gjeldende innenfor de ulike politiske partiene i Norge.

Det medisinske systemet innebærer at dersom en rettspsykiater konkludere med en diagnose som er omfattet av utilregnelighetsbegrepet, skal ikke vedkommende straffes. Det vil med andre ord si at de rettspsykiatriske diagnosene avgjør hvilke lovbrøtere som skal frita for

straffansvar (NOU 1990:5.47). Med andre ord er en sykdomsdiagnose tilstrekkelig for å kategorisere personer som utilregnelige. Det spiller ingen rolle om sykdommen har grepet inn i handlingslivet eller ikke, poenget er at sykdommen *kan* ha hatt en slik effekt. Det kreves i stedet at lovbryteren var sinnssyk i gjerningstidsøyeblikket. Det er med andre ord en vesentlig forskjell på å være psykotisk, og å ha en psykose (NOU 1990:5:51).

Ved at de rettspsykiatriske diagnosene i stor grad avgjør tilregnelighet, er det av sentral betydning hvilke diagnoser som legges til grunn for utilregnelighet. Fram til 2002 ble sinnssyk og bevisstløs anvendt, men etter lovendring ble det som tidligere nevnt en endring i disse begrepene.

4.2.3 Tvilen skal komme tiltalte til gode..?

Juss og psykiatri er to svært forskjellige vitenskaper som samarbeider med hensyn til klassifisering og håndtering av personer i grenselandet mellom strafferetten og psykiatrien. Til eksempel er juristene fortidsorientert, mens psykiaterne er fremtidsorientert. Dette vil si at juristene fokuserer på klienters begåtte handling, mens psykiaterne i stor grad fokuserer på pasientenes framtid. Der er i stor grad forbrytelsen som er interessant for juristene, mens psykiaterne konsentrerer seg om forbryteren. Ikke minst er likhet for loven et svært sentralt rettsprinsipp, mens dette ikke er særlig relevant innenfor psykiatrien. Forskjellene mellom profesjonene kommer klart frem i forhold til å vurdere tilregnelighet med hensyn til skyldsspørsmålet.

I rettsvesenet skal tvilen komme tiltalte til gode, noe som kan medføre at noen skyldige lovbrøyttere går fri. Dette prinsippet er for øvrig ikke gjeldende for psykiaterne, noe som kan ses som betenkelig ved at de er rådgivere for retten. Når psykiaterne vurderer utilregnelighet på gjerningstidspunktet, opererer de ut fra at sykdommen må påvises. Det vil si at dersom de er i tvil om tiltaltes mentale tilstand, blir vedkommende erklært som ikke sinnssyk. Hvis retten er i tvil vil konklusjonen mest sannsynligvis føre til en utilregnelighetsdiagnose. Det innebærer med andre ord at retten kan konkludere med sinnssyk, mens de sakkyndige kan konkludere med ikke sinnssyk (Schaanning 1994:34).

4.2.4 De farlige

Det har gjennom historien vært vanlig å betrakte noen mennesker som farligere enn andre. Personer som ble klassifisert som farlige på grunn av raseri, eller de som ikke var i stand til å ta vare på seg selv, utgjorde en fare og risiko for resten av befolkningen (Foucault 1999b:197-98). Farlighetsproblematikken har også blitt debattert i Norge, hvor debatten både har dreiet seg om klassifisering og håndtering av dem. I tillegg har man diskutert hvorvidt det er mulig å klassifisere noen som farlige, og det stilles spørsmål om hvem som er kompetente til å foreta vurderingene. Det har imidlertid blitt benyttet ulike særreaksjoner overfor kriminelle, og de har variert fra tvangsarbeid til sikring.

Særreaksjoner er en debatt om samfunnet versus enkeltindividets rettigheter. Skal man iverksette overgripende tiltak overfor en lovbrøttere som et sikkerhetstiltak for å beskytte samfunnet, eller skal en la enkeltindividets rettigheter stå i sentrum? I forhold til plasseringen av de farlige utilregnelige kan debatten oppsummeres ved hjelp av et kort spørsmål; behandling eller straff?

Det har tidligere vært et krav om mentalt avvik for å idømme noen en særreaksjon. Hva som konkret ligger i definisjonen mentalt avvik er vanskelig å avgrense, men diagnosene som i stor grad har blitt brukt er mangelfullt utviklete og varige svekkede sjelsevner. Det var en helhetsvurdering av lovbrøtteren som skulle avgjøre gjerningsmannens følelses- og viljesliv, og ikke minst spilte de intellektuelle evnene en avgjørende rolle. De utilregnelige lovbrøtterne innehar uansett et mentalt avvik, da årsaken for at de har blitt klassifisert som utilregnelige er at de har psykiske lidelser.

Farlighet er videre nært knyttet til risiko, man søker å kartlegge risikoen for at lovbrøttere på nytt vil begå en kriminell handling. Samtidig har det gjennom prosessen blitt diskutert om det er mulig å vurdere farlighet. Et sentralt element i forhold til farlighetsvurdering er gjentakelsesfare for nye lovbrudd. Psykiaterne var frem til 1978 pålagt å uttale seg om gjentakelsesfare i retten. Imidlertid har det ikke vært uvanlig at enkelte psykiatere har valgt og fremdeles uttale seg om muligheten for nye lovbrudd, til tross for at dette ikke lenger kreves.

Et problem som har påvirket debatten om særreaksjoner, er at utilregnelige som er klassifisert som farlige i stor grad har blitt plassert under fengselsvesenets ansvar til tross for at de etter

loven ikke skal plasseres der. Dette kan forklares ut fra overlegenes asylsuverenitet og det faktum at det for disse pasientene kreves et strengere sikkerhetsopplegg (Ludvigsen 1998). I tillegg har det blitt diskutert hvilke tiltak som skal rettes mot farlige tilregnelige, og innholdet av reaksjonen. Debatten angående særreaksjoner kan karakteriseres som en normativ debatt hvor ulike verdier står mot hverandre. Lovbrytere har blitt sperret inne for handlinger de kan begå i fremtiden, og for de utilregnelige har reaksjonene medført at de har blitt sperret inne i anstalt til tross av at de er erklært straffri. De tilregnelige har blitt idømte særreaksjon i tillegg til vanlig fengselsstraff, noe som for øvrig går under betegnelsen det dobbeltsporede systemet. Det kan beskrives som en dobbelt straff, fordi de blir sperret inne både for handlinger de har begått, og for handlinger de muligens vil begå.

Det vil nå bli fremsatt en nærmere beskrivelse av særreaksjonene som har blitt iverksatt overfor både tilregnelige og utilregnelige lovbrytere frem til 2002. I tillegg vil det bli gitt et kort overblikk over den tidligere særreaksjonen forvaring.

4.2.4.1 Sikring og forvaring

Det har i hundre år blitt anvendt ulike sikringsmidler for å beskytte samfunnet mot lovbrytere. Den norske Straffeloven av 1902 åpnet opp for en viss adgang til bruk av særforholdsregler overfor abnorme lovovertredere og farlige tilbakefallsforbrytere, og det var her tanken om særreaksjoner for alvor fikk sitt gjennombrudd. Straffeloven åpnet opp for to rettsinstitutter; sikring (§ 39) og forvaring (§ 39a). Sikring var en særreaksjon som var rettet mot psykisk avvikende lovbrytere, hvor den største gruppen ble vurdert som å ha ”mangelfullt utviklede og /eller varige svekkede sjelsevner”. Forvaring var på sin side en reaksjon som var rettet mot normale tilbakefallsforbryterne, hvor vanlig straff ikke ble betraktet som tilstrekkelig for å beskytte samfunnet. En vesentlig forskjell mellom de to reaksjonene er at sikring innebærer flere ulike reaksjoner, fra sikring i anstalt til sikring i frihet⁶⁷. Forvaring innebar frihetsberøvelse i fengsel eller særlig anstalt⁶⁸ (Andenæs 1997:448).

---

⁶⁷ I oppgavens videre fremstilling vises det til sikring i anstalt når der refereres til sikring.

⁶⁸ Forvaring ble i flere tilfeller benyttet etter 1929, men etter hvert ble den stadig mer upopulær og den siste forvaringsdommen ble avsagt i 1963.

Sikring kunne anvendes både overfor tilregnelige og utilregnelige lovbrøyttere, og reaksjonen har blitt utsatt for sterk kritikk, blant annet på grunn av at den kan idømmes i tillegg til vanlig fengselsstraff. Dette blir for øvrig omtalt som det dobbeltsporede systemet. En annen sentral faktor som har vakt sterke reaksjoner, er at reaksjonen er tidsubestemt fordi det har vært mulig å utvide sikringstiden etter at den fastsatte tiden har løpt ut. Det har gjentatte ganger blitt argumentert for at det tidsubestemte aspektet medfører en ekstra belastning for enkeltindividet, og det har på den bakgrunnen blitt rettet sterke reaksjoner mot tidsubestemtheten (Kongshavn 1987).

4.2.5 Oppsummering

Det er enighet om at en gruppe mennesker som i tillegg til å defineres som kriminelle, også kan defineres som gale. Ved å vise til straffens formål, har det blitt argumentert for at straffetrusselen ikke fungerer overfor denne gruppen, samtidig som det oppleves som urettferdig å straffe mennesker som ikke er ansvarlige for handlingene sine. Det har videre blitt påpekt at det tidligere medisinske prinsippet for vurdering av tilregnelighet har ført til at begrepene som legges til grunn for bedømmelsen av tilregnelighet er av svært sentral betydning. På denne bakgrunnen er valget av kategoriene som skal klassifisere utilregnelighet svært viktige.

Det har vært en stor debatt angående farlighet, noe som kan ha sitt utgangspunkt i at politikerne må prioritere mellom samfunnet og enkeltindividet. I tillegg til diskusjonen om muligheten for å predikere farlighet, har det også blitt diskutert hvem som skal foreta vurderingen. Hvem skal ha ansvaret for de utilregnelige, helsevesenet eller fengselsvesenet? Denne debatten er like sterk i dag som den var for hundre år siden (Ludvigsen 1998).

5.0 Utilregnelighetsdebatten

I denne delen vil jeg analysere klassifisering og til dels håndtering av utilregnelige lovbrøtere. Det vil som nevnt bli foretatt en fortløpende analyse av det empiriske materialet. Sentrale spørsmål for fremstillingen er hvem skal foreta klassifiseringen, og på hvilke premisser? I tillegg vil det bli drøftet hvorfor disse alternativene har blitt valgt, før det vil bli diskutert om det er mulig å klassifisere personer innenfor de strenge kategoriene tilregnelige og utilregnelig. Et annet sentralt spørsmål i fremstillingen er hvem som har vært aktører i prosessen, og hvorfor?

5.1 Gal eller kriminell?

Kriteriene for å anse lovbrøtere som strafferettslig tilregnelige er at lovbrøteren er i stand til å ta rasjonelle valg, og at han forstår konsekvensene av handlingene sine (Eskeland 2000:317). I tillegg forutsettes det en viss grad av sjelelig sunnhet og modenhet hos lovovertræderen, og både kriminalpolitikken og straffesystemet bygger på at den enkelte kan stilles til ansvar (St.meld nr.23 (1991-92)). Videre er det slått fast at dersom det er tvil om siktede er tilregnelig, skal vedkommende underlegges en rettspsykiatrisk undersøkelse.

Før lovendringen hadde psykiaterne en rådgivende jurisdiksjon i forhold til å vurdere tilregnelighet, og uttalelsene deres ble lagt til grunn når juristene trakk sine konklusjoner. Juristene er imidlertid ikke pliktige til å følge rådene. Det har vært en generell enighet om at man skal ha utilregnelighetsregler i Norge, og verken i forarbeidene til lovendringene i 1902, 1929 eller 1997 har det blitt foretatt en prinsipiell drøftelse om hvorvidt vi skal ha disse regler. Straffelovrådet, som var det første utvalget som ble satt ned for å forberede lovendringen av 1997, støttet også utilregnelighetsreglene. Samtidig påpekte de at § 44, som omhandler straffrihetsregelen var moden for revisjon. Videre mente de at;

Man må ta utgangspunkt i den betydning det må antas å ha at en slik utilregnelighetsregel gis en så klar avgrensning som mulig. Meningen med en slik regel er nettopp å la avgjørelsen om straffrihet i minst mulig utstrekning avhenge av dommerens skjønn. Hvem som skal fritas for straffansvar etter en medisinsk

straffrihetsregel, blir det først og fremst den psykiatriske vitenskap som skal avgjøre (NOU 1974:17:53).

Denne uttalelsen har møtt liten motvekt, og det vitner om at det er en generell enighet om at psykiaternes skal inneha en rådgivende jurisdiksjon. Utvalget var i stor grad sammensatt av jurister og psykiatere, noe som indikerer at også juristene støttet forslaget. Juristene har heller ikke kritisert forslaget gjennom høringsuttalelsene sine. Ut fra sitatet kan det vurderes som om psykiaterne i tillegg til å bevare sin posisjon innenfor klassifiseringen av lovbrysterne, vil få en ytterligere styrket stilling. Dette fordi forslaget vektlegger at avgjørelsen i minst mulig grad skal avhenge av juristene. En mulig årsak til denne uttalelsen, er vedtaket om at det medisinske prinsippet (som ikke krever en årssakssammenheng mellom handling og tilstand) fremdeles skal avgjøre tilregnelighet. Dermed får psykiaterne automatisk en stor påvirkningskraft i forhold til å avgjøre hvem som er syk og hvem som er gal, kriminell eller begge deler

Resultatet av lovendringen kan gi en indikasjon på at det er tillit til det psykiatriske kunnskapsgrunnlaget og de konkrete bedømmelsene som blir foretatt. En kritikk som har vært rettet mot psykiaternes rådgivende rolle i rettssalene, er at de i prinsippet innehar en intellektuell jurisdiksjon. Bakgrunnen for denne påstanden er at psykiaternes rolle er mer sentral enn å kun være rådgivere for retten. De har av flere blitt utpekt som de egentlige dommerne, noe utsagnet "*dommere uten kappe*" kan illustrere (Halvorsen 2000:859). En forklaring på uttalelsen er at juristene i stor grad følger psykiaternes diagnoser og anbefalinger, noe som fører til at det er psykiaternes diagnoser som prinsippet avgjøre lovbrysterens skjebne. Schaanning⁶⁹ har omtalt psykiaterne som "*de reelle dommerne*", og han kritiserer dem for å ha en lovgivende, utøvende og dømmende myndighet i strafferettspleien. Psykiaterne har satt i utvalgene som lovvedtaket bygger på, samtidig som de er dommere i rettssalen, før de til slutt behandler klientene innenfor psykiatrien. Etter en skarp kritikk av Straffelovrådets forslag i 1974, hvor særlig psykiaterne var imot forslaget, ble det fra politisk hold bestemt at de neste utvalgene skulle bestå av både psykiatere og jurister i håp om å komme frem til et kompromiss som begge gruppene kunne slutte seg til. Schaanning (1994:31) har kritiserer at den eneste vitenskapen som har blitt trukket inn i rettsapparatet er

---

⁶⁹ Espen Schaanning er professor i idehistorie, og han har gjentatte ganger kritisert rettspsykiaternes stilling innenfor strafferetten. Boken som denne kommentaren er hentet fra (1994) er i stor grad rettet mot jussprofessor Johs Andenæs bok "*Straffen som problem*" (1994). Schaanning har vært en frittstående intellektuell aktør i prosessen mot lovendringen, og hans argumenter vil videre bli trukket inn i fremstillingen.

psykiaterne, og dommerne (og juryen) fordi det er de eneste rådene juristene har å støtte seg på i avgjørelsene. Slik kan det bli psykiaterne som avgjør selv om det er juristene som er de reelle dommerne.

Det kan anses som lite oppsiktsvekkende at psykiaterne har støttet forslaget om å opprettholde det medisinske prinsippet om tilregnelighet. Årsaken er at de fleste profesjonene søker å oppnå full jurisdiksjon innenfor flest mulig områder, da det fører til at de får legitimert kunnskapen sin (Abbott 1988:71). Fordi psykiaterne fikk status som sakkyndig ekspertise gjennom de rettspsykiatriske ordningene (Ludvigsen 2000:100), kan støtten til lovforslaget ha sitt utgangspunkt i at de ønsker å opprettholde sin tidligere jurisdiksjon innenfor strafferetten. Det kan diskuteres hvorvidt dette kun er et gode for dem. Feltet som omhandler gale og farlige kriminelle er kontroversielt, og i enkelte tilfeller er det vanskelig å klassifiserer lovbrøtterne innenfor kategoriene. Samtidig kan feilvurderinger medføre store konsekvenser, som kan slå tilbake på psykiaterne. Dette argumentet er mest relevant i forhold til særaksjonsdebatten, som vil bli diskutert i neste kapittel. Til tross for disse innvendingene kan det argumenteres for at psykiaterne ønsker å opprettholde jurisdiksjonen på området. Muligens trenger de det mer enn juristene fordi området bare en liten del av det juridiske feltet, mens det for psykiaterne er inngangsporten til strafferetten. I tillegg ønsket psykiaterne også å få akseptert sin psykiatriske kompetanse innenfor allmenn medisin (ibid). Schaanning omtaler psykiatrien som *medisinens lavkaste*, blant annet fordi den blir angrepet og kritisert fra ulike hold. Han påpeker videre at det må vær en fordel for psykiatrien å bli respektert og tatt alvorlig av jussen, som nyter atskillig mer respekt i samfunnet enn dem selv. Samtidig får jussen alibi til å dømme i forhold til tilregnelighet (Schaanning 1994:30). Ordningen kommer med andre ord begge partene til gode. Ved at det medisinske prinsippet har blitt opprettholdt, kan samarbeidet mellom profesjonene fortsette.

Selv om det kan spekuleres i om psykiaterne trenger felte mer enn juristene, betraktes det som interessant at juristene velvillig lar psykiaterne få beholde sin rådgivende jurisdiksjon på feltet. Juristene har selv erfaring i å utvise skjønn, da personlige faktorer har betydning for straffeutmålingen (Andenæs 1997). En forklaring på at Straffelovrådet ønsket at juristene i mist mulig grad skal utvise skjønn med hensyn til tilregnelighet, kan være fordi juristene ikke har tilstrekkelig kunnskap til å vurdere mentale tilstander. Feilvurderinger kan gi store konsekvenser for enkeltindividet, fordi syke mennesker kan bli sperret inne i en fengselsanstalt. På den andre siden kan kriminelle personer som blir klassifisert som

utilregnelig, bli sluppet ut i samfunnet, uten en straffereaksjon. I praksis innebærer det sjeldent noen risiko, fordi dersom den kriminelle har begått et alvorlig lovbrudd⁷⁰, vil han mest sannsynlig bli sperret inne gjennom en særreaksjon

Vedtaket om opprettholdelsen av det medisinske prinsippet kan tolkes som tillit til de psykiatriske vurderingene. Tillit er også en viktig faktor med hensyn til å beholde, eller få⁷¹ nye jurisdiksjoner innenfor et område (Halvorsen 1995). På den bakgrunn ses det som naturlig at psykiaterne har støttet forslaget om at det medisinske prinsippet skal avgjøre tilregnelighet, fordi det innebærer at psykiatriske diagnoser alene er tilstrekkelig for å bli erklært som utilregnelige. Det vil si at psykiaternes vurderinger blir av sentral betydning innenfor strafferetten. Det er også av vesentlig betydning at psykiaterne har tillit i befolkningen, da de har en sentral rolle i domstolene i forhold til klassifisering av tilregnelighet. Justis – og politidepartementet har påpekt at domstolene må *oppretholde, skape og vedlikeholde publikums tillit og respekt gjennom de avgjørelser som fattes* (Stortingsmelding nr.23 (2000-01)).

Selv om jurister, politikere og samfunnet har vist tillit til psykiaterne, har det vært en intern strid innenfor rettspsykiatrien. Debatten omhandlet ulike rettspsykiatriske konklusjoner, og den har vært mellom Den rettsmedisinske kommisjonen, psykiatrisk gruppe, og tre rettspsykiatere. De tre rettspsykiaterne har klaget lederen av kommisjonen, Randi Rosenqvist inn for Justisdepartementet. Årsaken er at hun og resten av kommisjonen den siste tiden har hatt kritiske bemerkninger til svært mange rettspsykiatriske erklæringer. Dette gjelder blant annet erklæringer som er foretatt av psykiatere som har sendt inn klagen, og av andre psykiatere (Brev datert 01.12.00).

En av de undertegnede har som rettssakkyndig gjennom mer enn 30 år aldri opplevd at tidligere kommisjoner eller deres formenn (Retterstøl og Eitinger) underkjente konklusjoner, men nå skjer det til stadighet (ibid).

Beck (1992:16) har hevdet at vitenskapene har mistet sannheten i løpet av de siste 30 årene, og de har endret seg fra å ha sannheten til å gjøre det beste ut av en manglende sannhet. Han

---

⁷⁰ Det vil si fare for andre liv, helse eller sikkerhet.

⁷¹ Med uttrykket "få" jurisdiksjoner vises det i denne sammenhengen til myndighetenes mulighet for å gi og ta jurisdiksjonsområder fra profesjonene. Mange av jurisdiksjonene er lovfestet (Abbott 1988)

hevder, som Popper, at sannheter innenfor vitensdisipliner, er sannheter med modifikasjoner, fordi de endrer seg gjennom historien. Vitenskapene har både en innside og en utside, og det er av sentral interesse for dem å fremstå som sikker utad, fordi posisjonen deres avhenger av tillit utenfra (ibid:233). Beck mener de interne paradigmestridene lekkes ut til omgivelsene, og resultatet av konflikten kan føre til at det blir stilt kritiske spørsmål til psykiaterne angående hvorvidt man kan stole på de rettspsykiatriske erklæringene de fremlegger. Dette kan føre til at samfunnet stiller spørsmål om skyldsspørsmålet blir avgjort av tilfeldigheter? De tre psykiaterne har vært bevisste på nødvendigheten av å vise omgivelsene at de innehar sannheten, noe som kan illustreres gjennom brevet de sendte (01.12.00). Der påpeker de at den rettspsykiatriske gruppen;

skaper unødig mistillit til de sakkyndiges erklæringer, noe som skaper problemer for rettspleien [...] (ibid).

Denne kommentaren kan forstås som om psykiaterne ønsker å gi omgivelsene inntrykket av at de innehar sannheten, fordi de ønsker å opprettholde sin rådgivende jurisdiksjon. Dersom profesjonen mister tilliten utenfra, kan de risikere å miste jurisdiksjonen overfor vurderingen av tilregnelighet.

Rosenqvist reaksjon på kritikken fra de tre rettspsykiaterne var at ”*dersom psykiaterne ikke liker det, så får de la være å like det*” (Intervju 26.11.01). Muligens har hun og de andre psykiaterne ulike mål for rettspsykiater og sin egen rolle i profesjonen. I tillegg til å fungere som rettspsykiater, er Rosenqvist i stor grad tilknyttet forskning på feltet. Hun har tidligere arbeidet i helsedirektoratet, og med fengselshelsetjeneste, i tillegg til nedleggingen av Reitgjerdet. Videre har hun forsket på farlighet, og vært medlem av Særreaksjonsutvalget, som var med på å forberede lovendringen. På denne bakgrunnen har hun vært opptatt av hvordan juristene og legene kan snakke sammen, slik at de kan forstå hverandre (Intervju 26.11.01). Dette er et syn hun har fremhevet i flere sammenhenger;

Som medisinere synes jeg det har vært viktig å formidle min kunnskap til juristene på en måte de kan forstå, og jeg synes det er viktig at medisinere skjønner juss (<http://interaktiv.vg.no/CGI/intervju/intervju/Randi>)

Det kan se ut som om Rosenqvist bygger sine argumenter på et forskningssynspunkt, mens de andre rettspsykiaterne, som ”praktiserer sannheten” i rettssalene er opptatt av å opprettholde sannheten utad. I denne sammenhengen er det nærliggende å se hennes refleksjoner som på et ”høyere trinn på kunnskapsstigen” enn de andre psykiaterne. Mens de anvender den formaliserte psykiatriske kunnskapen, er hun på sin side mer opptatt av å undersøke begrensninger på faget.⁷² Hun finner det vanskelig å formalisere den rettspsykiatriske praksisen, og en forklaringsfaktor kan være at det er mennesker med personlige skjebner som blir utsatt for vurderingene (ibid), noe som kan tolkes som om ingen saker er like.

Debatten mellom dem kan videre tolkes i den retning av at kommisjonen fungerer etter intensjonene (Brev fra Justis- og politidepartementet 09.01.01), hvor formålet er å sikre en ensartet rettspsykiatrisk bedømmelse. Videre kan klagen indikere at det juridiske prinsippet om likhet for loven blir ivaretatt ved at avvikende tolkninger blir plukket opp av kommisjonen. Samtidig som diskusjonen kan betraktes som tillitsvekkende, kan de ulike konklusjonene føre til en ytre tvil til psykiaterne. Hvis de ikke selv stoler på utøvelsen av sin egen kunnskap, hvordan kan da samfunnet ha tiltro til deres uttalelser? Det kan igjen medføre at domstolene mister tillit, og dette kan gi alvorlige konsekvenser da de skal avgjøre folks rettssikkerhet (St meld nr 23(2000-01)).

Debatten fikk oppmerksomhet gjennom media, og på den måten fikk også samfunnet innsyn i saken. Dette kan som tidligere nevnt føre til en svekket tillit til psykiaterne, noe som er alvorlig fordi profesjoner er avhengig av tillit for å opprettholde eller legitimere kunnskapen sin (Abbott 1988:59-60). Resultatet kan bli at psykiaterne mister sin rådgivende jurisdiksjon innenfor strafferetten. Det kan anses som rimelig at debatten heller har svekket enn styrket profesjonens tillit i forhold til den offentlige opinion, og ikke minst politikken⁷³. Det bør imidlertid påpekes at ulike resultater innenfor den psykiatriske profesjonen ikke er et nytt fenomen, men muligens kun et resultat av at det er svært vanskelig å fremsette klare svar i forhold til mentale tilstander, da det vanskelig lar seg gjøre å fremsette faste svar. Imidlertid er det ikke den eneste vitenskapen som har problemer med å produsere 100% sikre

---

⁷² Denne tankegangen bygger på Dreyfus & Dreyfus sin læringsteori. De opererer med fem trinn i menneskets læringsprosess; nybegynner, avansert utøver, kompetent utøver, kyndig utøver og eksperten. I denne sammenhengen vil jeg klassifisere Rosenqvist som en ekspert og psykiaterne som å befinne seg rundt den kompetente utøveren (Flyvbjerg (1999)). Det bør presiseres at det er teoretiske kategorier som er fremsatt. Da de ikke avspeiler virkeligheten, er det vanskelig å plassere individer innenfor kategoriene fordi de ikke er gjensidig utelukkende.

⁷³ Den rettsmedisinske kommisjonen er en underavdeling av Justisdepartementet.

konklusjoner, men konsekvensene blir størst i de sammenhenger hvor menneskeskjebner er involvert.

Det kan argumenteres for at vedtaket om det medisinske prinsippet viser at psykiatrien fremdeles har tillit i forhold til å foreta vurderinger av tilregnelighet. Årsaken er som nevnt at dette prinsippet gir psykiaterne og deres diagnoser stor makt, fordi en diagnose i seg selv er nok til å klassifisere lovbrutere innenfor utilregnelighetsdiagnosene. På den andre siden kan det stilles spørsmål om hvorfor psykiaterne har fått opprettholdt sin tidligere stilling. Et mulig svar kan være at juristene ikke har ønsket en utvidet jurisdiksjon i forhold til vurdering av tilregnelighet. Som nevnt har Abbott påpekt at profesjoner ikke i alle sammenhenger søker full jurisdiksjon, men han diskuterer ikke hvorfor dette er tilfelle (Abbott 1988:59). Dette vil bli diskutert senere.

Hvilke kategorier som legges til grunn for klassifisering av tilregnelige er av svært sentral betydning siden det medisinske prinsippet fremdeles er rådende i den norske straffeloven. Det vil nå bli rettet fokus mot de nye kategoriene som avgjør tilregnelighet etter lovendringen av 1997.

5.1.1 Diagnoser som klassifiserer utilregnelighet

Fremstillingen vil omhandle hvilke premisser som skal avgjøre skyldsspørsmålet. Før lovendringen var det begrepene sinnssyk og bevisstløs som avgjorde tilregnelighet. Sinnssykbegrepet omfattet både lovbrutere som hadde en psykose, og personer som var psykisk utviklingshemmede. De nye kategoriene som har erstattet sinnssykdom er psykose, psykisk utviklingshemmet i høy grad, og bevisstløs. Det vil kun bli foretatt en videre analyse i forhold til de to første begrepene. Årsaken til at bevisstløs ikke blir diskutert er at det ikke anses som relevant for problemstillingen⁷⁴. Begrepet har ikke et medisinsk innhold, og det har ikke blitt endret i forhold til loven av 1929.

---

⁷⁴ Det bør i denne sammenhengen rettes et tilbakeblikk på metodekapittelet, hvor jeg understreket at en mulig konsekvens av å fremstille empirien og analysen parallelt er at enkelte deler av empirien vil bli utelatt. Men da debatten om bevisstløs i stor grad omhandlet rus og kriminalitet, har jeg valgt å ikke gå nærmere inn i denne diskusjonen. Imidlertid kunne det med fordel ha blitt foretatt et eget studium av rusmisbrukere i fengsel. Et av problemene i de norske fengslene er at det til enhver tid befinner seg 70-100 personer som ikke burde ha vært

5.1.1.1 Psykose

Psykosebegrepet er et medisinsk begrep, som innebærer at psykiaterne har fått nedfelt sitt eget begrep i lovteksten.

De tilstander som skal danne grunnlaget for straffrihet, må beskrives i en terminologi som er anerkjent i den psykiatriske vitenskapen (Ot prp 87 (1993-94).

Kommentaren er fremsatt av Straffelovrådet, og den har fått gjennomslag i de etterfølgende utvalgene, samt i de politiske instansene som har behandlet saken. Det har blitt rettet liten kritikk mot psykosebegrepes inntreden i loven. Hvorfor har psykiaterne fått sitt eget medisinske begrep inn i loven? Og hvorfor har juristene akseptert dette? Det har tidligere blitt foretatt feilbedømmelser i Norge angående tilregnelighet, noe som har ført til at syke mennesker har blitt plassert i fengselsanstalter.⁷⁵ Blant annet har Europarådets torturkomité og Amnesty International har kommet med en skarp kritikk på grunn av dette (Brev til Justisdepartementet 23.10.1996). I tillegg har også media rettet fokus på problemet. Et eksempel kan være en artikkel fra Bergens Tidende (18.10.01) hvor overskriften hadde følgende utforming; ”Syke mennesker bures inne”. Artikkelen var en kritikk fremlagt av fengselstjenestemennene i Bergen fengsel fordi mentalt syke mennesker ble plassert i fengsel. Til tross for at sinnssyke lovbrøyttere etter Straffelovens § 44 ikke skal plasseres i fengsel, har dette blitt gjort. Dette kan både ses på som en kritikk av psykiaterne som skal vurdere den mentale tilstanden til pasientene, og en kritikk av juristene som skal ta den endelige avgjørelsen.⁷⁶ Vil psykosebegrepet føre til at det blir lettere for psykiaterne å stille diagnoser og vurdere tilregnelighet fordi de nå kan klassifiserer ut fra psykiatriske diagnoser?

I denne sammenhengen bør det påpekes at psykosebegrepet tidligere var innbakt i sinnssykbegrepet. Til tross for dette vurderes det som en viktig endring at psykosebegrepet nå er direkte innført i lovteksten. Årsaken er at psykiaterne nå får bekreftet sin rådgivende jurisdiksjon innenfor strafferetten. Det kan spekuleres i om psykiaterne i tillegg til å ha

---

der men på psykiatriske institusjoner. Dette er et resultat av at mange rusmisbrukere, som de gale, ikke blir definert som pasienter, men som kriminelle (Dagbladet 20.07.02).

⁷⁵ Noen syke mennesker som er utilregnelige, men farlige, har blitt plassert i sikringsanstalter for å beskytte samfunnet fra dem. På denne bakgrunn kan kritikken også rette seg mot dette forholdet.

⁷⁶ Det må tas med i betraktning at innesperrede mennesker kan utvikle psykiske lidelser som en følge av innesperringen. Det vil si at psykisk syke mennesker som er sperret inne ikke nødvendigvis er et resultat av feilkategorisering fra psykiaternes side.

oppretholdt sin posisjon nå er i ferd med å oppnå en intellektuell jurisdiksjon i forhold til å klassifiserer lovbrutere. Den intellektuelle jurisdiksjonen innebærer at psykiaterne får en økt innflytelse med hensyn til bedømmelse av tilregnelighet, fordi de går et skritt videre i forhold til å være rådgivere for juristene. Det får en sterkere kognitiv kontroll. Grunnen er at det etter lovendringen antas å bli vanskeligere for juristene å gå imot de psykiatriske anbefalinger, fordi psykosebegrepet sannsynligvis gir mindre rom for skjønn enn sinnssykebegrepet. Dermed har psykiaterne fått en kunnskapsmessig kontroll over vurderingen av lovbrutere i forhold til psykosebegrepet (Abbott 1988). Sinnssykdom kan betraktes som et medisinsk sekkebegrep, mens psykose er en psykiatrisk diagnose.

Det er i dag enighet blant psykiatere om at det som først og fremst kjennetegner en psykose, er at forholdet til virkeligheten i vesentlig grad er forstyrret. Evnen til å reagere adekvat på vanlige inntrykk og påvirkninger mangler. Den psykotiske mister ofte kontrollen over tanker, følelser og handlinger. De intellektuelle funksjoner kan derimot være i behold. Grensen mellom psykoser og andre sjelelige lidelser er ikke skarp⁷⁷ (Ot.prp 87 (1993-94: 22)).

Det ble i Odelstingsdebatten (12.12.96:262) hevdet at det er enighet om psykosebegrepets innhold. På den andre siden ble det av Justis- og politidepartementet påpekt at det ikke finnes et skarpt skille mellom psykose og andre mentale lidelser. Dette kan virke paradoksalt, men dersom det er enighet om psykosebegrepets innhold bør det ikke medføre særlig problem å klassifisere lovbrutere innenfor eller utenfor denne kategorien. Det kan stilles spørsmål om de psykiatriske diagnosene er juridisk relevant, det vil si at de psykiatriske diagnosene følger den juridiske inndelingen av tilregnelighet. Følger psykosebegrepet det juridiske kravet om tilregnelighet? Det vil si at diagnosen, i sammenheng med psykisk utviklingshemmet og bevisstløs, er tilstrekkelig til å favne om alle som ikke er ansvarlige for handlingene sine (Schaanning 1994). Hvorfor har ikke flere har satt spørsmålstegn ved dette, og hvorfor er det blitt forutsatt at de psykiatriske diagnosene ”matcher” de juridiske kategoriene? Som tidligere nevnt er det nærliggende å anta at juristene i stor grad er avhengig av at noen klassifiserer lovbrutere fordi syke mennesker ikke skal straffes, samtidig som farlige skal idømmes en særreaksjon. I realiteten har de psykiatriske diagnosene blitt direkte overført til det juridiske

---

⁷⁷ Psykosebegrepet har tradisjonelt blitt knyttet til bestemte sykdomsdiagnoser; schizofreni, manisk-depressiv lidelse, organiske psykoser, reaktive psykoser og paranoide psykoser (NOU 1990:5:38). De ulike tilstandene vil videre kun bli omfattet av psykosebegrepet.

systemet, uten at det har blitt foretatt en metarefleksjon i forhold til konsekvensene. Det er en automatisk holdning til vitenskapen, ved at en del av jussen og en del av psykiatrien blir satt sammen til rettspsykiatri, hvor juridiske oppgaver blir overlatt til psykiatrien. Overføringen av et kunnskapssystem til et annet kan medføre problemer fordi jurister tenker juridisk, mens psykiatere tenker psykiatrisk. Dette kan gi uforutsette konsekvenser, blant annet fordi profesjonene er opptatt av å fremme egeninteresse, som kontroll over jurisdiksjoner.

Psykosebegrepet vil til enhver tid være avhengig av den psykiatriske vitenskapen (NOU 1974:17:45). Det kan virke påfallende at man i lovteksten har valgt å benytte et begrep som avhenger av psykiaternes definisjoner. Ikke minst er det mulig at innholdet i diagnosen vil bli endret gjennom årene. Schaanning (1994) finner det påfallende at man har valgt å anvende et begrep i lovteksten hvor man helt og holdent er avhengig av hva psykiaterne til enhver tid bestemmer skal falle inn under begrepet. Er det noen garanti for at psykosebegrepet holder seg innenfor det juridisk relevante ansvarlighetsbegrepet? Tilliten til psykiaterne er overdrevet stor, noe som kan forklares ut fra at de selv har vært premissleverandører for lovendringen (Schaanning 1994:31). Bakgrunnen for uttalelsen er at psykiaterne har vært sterkt representert i utvalgene som har forberedt saken, og dermed har de hatt en sentral rolle i lovens utforming og innhold. Dette kan anses som betenkelig fordi psykiaternes arbeidssituasjon i stor grad vil være avhengig av utfallet av loven.

Rosenqvist har vært skeptisk til at et stort antall av praktiserende rettspsykiatere er pensjonerte (Dagbladet 27.05.2000). Det betraktes som spesielt bekymringsfullt at det ikke finnes rettspsykiatriske institusjoner i Norge, noe som medfører at rettspsykiatere driver solopraksis. På denne bakgrunnen er det svært nødvendig at de får med seg utviklingen innenfor faget (intervju 26.11.01), fordi en kan risikere at juristenes prinsipp om likhet for loven ikke blir ivaretatt. Dette er også en risiko dersom psykiaternes kunnskapsgrunnlag ender seg, og det ikke er enighet om hva psykosebegrepet inneholder. Man kan med andre ord få et paradigmeskifte (Kuhn 1962), hvor det er uenighet innenfor psykiatrien, fordi medlemmene er i hver sin fagtradisjon. Det psykiatriske fagfeltet har også tidligere vært preget av rivalisering mellom ulike faglige retninger, hvor det blant annet har vært uenighet angående årsakene til psykiske lidelser, og hva som er riktig behandling (St.meld nr.25 (1996-97)).

Det kan også i denne sammenhengen settes spørsmålsteget ved hvorfor psykiaterne får levere de kunnskapsmessige premissene når en gjennom avisartikler har fått innblikk i tidligere feilvurderinger. En av forklaringsfaktorene kan være at *juristene* ikke ønsker en sterkere rolle i forhold til å vurdere tilregnelighet, da de også tidligere har hatt en avgjørende myndighet i forhold til å klassifisere lovbrøtere som utilregnelige eller ikke. Samtidig kan det være beleilig for både juristene, politikerne og opinionen at noen foretar disse undersøkelsene, fordi prinsippet om at syke mennesker ikke skal straffes er sentralt innenfor strafferetten. Noen må foreta vurderingene i forhold til skyldsspørsmålet, og mest sannsynligvis har psykiaterne blitt vurdert som de mest kvalifiserte. I følge Abbott er problemdefinering et felt som gir profesjoner legitimitet (Abbott 1988:40-44), og det betyr at psykiaterne gjennom å definere lovbrøterne ut fra sin akademiske kunnskap oppnår legitimitet, noe som igjen fører til at de styrker sin stilling innenfor strafferetten.

I tillegg til at psykosebegrepets innhold ikke er gitt til tross for at en er psykiater, er det også nødvendig at vedkommende kan juridisk teori, fordi psykose har en spesifikk rettspsykiatrisk betydning (Rosenqvist, intervju 26.11.01). Den psykiatriske kunnskapen er ikke alene tilstrekkelig for å foreta en rettspsykiatrisk undersøkelse, det er med andre ord nødvendig med en forståelse av både juss og psykiatri, og et samarbeid mellom dem. Her ser man et annet eksempel på problemer med å overføre et kunnskapssystem på et annet. Den psykiatriske vitenskapen er med andre ord ikke tilstrekkelig for å klassifisere innenfor strafferetten. Det er imidlertid kun Rosenqvist og Schaanning som har diskuterte dette refleksivt, som vil si at de ser saken i et annet perspektiv enn de andre aktørene. De befinner seg med andre ord på et metanivå. Juristene har sannsynligvis funnet det tilfredstillende at psykiaterne foretar klassifiseringen av utilregnelighet, og hvilke kategorier psykiaterne legger til grunn, kan oppleves som mindre interessant for dem.

Det har vært en vag politisk debatt i forhold til psykosebegrepet, men Tømmerås fra Arbeiderpartiet, har stilt seg kritisk til å la tilregnelighetsvurderingen ene og alene avhenge av psykiaternes psykosebegrep. Hun frykter at psykiaterne blir gitt en større makt enn det de selv ønsker, ettersom diagnosene deres i realiteten avgjør skyldsspørsmålet. Hun er videre bekymret for at psykosebegrepet blir tøyd lenger enn det er faglig dekning for i den hensikt å frita flest mulig for straff (odelstingsdebatten 12.12.96). Psykiaterne har gjennom klassifiseringen av tilregnelighet innflytelse på hvem de selv kan få som pasienter. Dersom psykiaterne vurderer en person som utilregnelig, kan de få vedkommende innlagt i psykiatrien

via særreaksjonsordningen⁷⁸. På denne måten kan man risikere at psykiaterne konkluderer med tilregnelig i gjerningsøyeblikket fordi det mest sannsynligvis vil medføre at lovbryteren blir plassert i fengsel. Dette kan med andre ord indikere at de søker å definere lovbyterne, samtidig som de ikke ønsker å behandle dem.

Gjennom psykosebegrepets inntreden i strafferetten har vi fått en formalisering av en praksis som har gjort seg gjeldende over lang tid. Hvilke konkrete resultater dette vil gi er på nåværende tidspunkt vanskelig å svare på. Lovendringen kan imidlertid vurderes som en økt tillit til psykiaterne, både fordi de får opprettholdt sin rådgivende jurisdiksjon, samtidig som det kan spekuleres i om de i realiteten har fått en intellektuell jurisdiksjon.

5.1.1.2 Psykisk utviklingshemmet i høy grad

De psykisk utviklingshemmede og de psykotiske var innbefattet i kategorien sinnssykdom. Den nåværende loven omhandler i § 44 første ledd psykose, mens andre ledd omhandler psykisk utviklingshemmede i høy grad. I rettspsykiatrisk praksis ble grensen for psykisk utviklingshemming tidligere trukket rundt en intelligenskvotient (IQ) som tilsvarer en intelligensalder på åtte år. I tillegg skal også andre faktorer som personlighet og sosial evne være bestemmende for skyldsspørsmålet (Andenæs 1997:279).

Den nye terminologien i Strafferetten, psykisk utviklingshemmet i høy grad, er en nyskapning i norsk rettspsykiatrisk og juridisk sammenheng, og begrepet er for øvrig hentet fra dansk strafferett (NOU 1990:5:52). Det er en juridisk konstruksjon som ikke har forankring i noen klar medisinsk diagnose. Dersom man hadde ønsket en medisinsk diagnose ville alvorlig psykisk utviklingshemmet eller psykisk utviklingshemmet i betydelig grad vært naturlige valg (Syse 1997:28). Det har vært en liten debatt i forhold til hvilket begrep som skal legges til grunn for straffritak, mens det i stedet har blitt diskutert hvilke kriterier, eller premisser som skal legges til grunn for bedømmelsen.

---

⁷⁸ Dette vil bli nærmere forklart i kapittel 6.

5.1.1.2.1 Intelligenstester

Årsaken for at andre faktorer enn selve IQ testene skal avgjøre tilregnelighet, er at testene ikke er sikre.

Det er påvist at intelligenstestene lider av flere svakheter. Resultatene kan derfor ikke tillegges for stor vekt. I enkelte tilfeller har det vist seg at en og samme person ved to ulike tester har oppnådd resultater som avviker betydelig (NOU 1974:17:46).

Spesialpsykolog Ørebeck støtter kritikken mot IQ testene på bakgrunn av at hun finner det useriøst og uvitenskapelig å anvende testene for å avgjøre tilregnelighet. I tillegg gir lav IQ en lavere validitet enn høy, som vil si at jo svakere en person fungerer, dess mindre tillit kan en ha til målingene (Ørebeck 1997).⁷⁹ Dette kan være risikabelt når de fleste som blir vurdert i forhold til tilregnelighet mest sannsynligvis vil skåre lavt på testen. Videre fremholder hun at;

[...].. juristene må manøvrere i farlig farvann med faglig uenighet på tvers av faggrensene. Rettssikkerheten bør ivaretas ved at det stilles krav til vitenskapelighet fra de sakkyndiges side.[...] Det er å håpe på at i denne fagutviklingens kjølevann blir uvitenskapelige og useriøse formuleringer om intelligens ikke lenger akseptert av retten (ibid :125,128).

Til tross for disse advarslene er IQ testene fremdeles en svært sentral del av tilregnelighetsvurderingen. Skepsisen mot testene har vist seg både fra psykiatrisk, juridisk og politisk hold, samtidig som kritikken har blitt fanget opp av media. Straffelovskommisjonen imøtekom kritikken ved å støttet seg til rettspsykiaterne Eitinger og Retterstøls uttalelser;

Man er i dag mindre opptatt av et tallmessig uttrykk for intelligensen, idet man er klar over at slike tester bare klarer å innfange deler av det totale problemet. [...] Mens man tidligere så på "åndssvakhet" som et statisk, uforanderlig begrep, ser man i dag på psykisk utviklingshemming som et mer dynamisk begrep [...] (NOU 1990:5:42).

---

⁷⁹ Dette kan skyldes at funksjoner som er viktige for å kunne prestere godt på prøver, som oppmerksomhet, konsentrasjonsevne, motivasjonsfaktorer, kontaktevne og lignende, kan variere mer enn hos normalfungerende (Rosenqvist og Rasumssen 2001:215).

Dersom sitatet har sannhetsverdi, virker det betenkelig at man fremdeles fastsetter en konkret tallstørrelse på lovbyteres IQ nivå. Blant annet har Viggo Kristiansens og Jan Helge Andersens⁸⁰ i Baneheiasaken et IQ nivå på henholdsvis 83 (NTB 14.05.01) og 84 (NTB 04.01.02). Det kan betraktes som oppsiktsvekkende at man fremdeles foretar så nøyaktige konklusjoner i forhold til personers intelligensnivå. Hvorfor utfører psykiaterne fremdeles disse testene når forskning har vist at det ikke er mulig å foreta nøyaktige vurderinger? Psykiaterne har både før og etter lovendring hatt til oppgave å foreta denne vurderingen, hvor juristene, på bakgrunn av uttalelsene, avgjorde tilregnelighetsspørsmålet. En forklaringsfaktor kan være at det er behov for at noen vurderer hvorvidt de psykisk utviklingshemmede skal betraktes som tilregnelige. Samfunnet og politikerne har et ambivalent forhold til psykiatere og deres analyseverktøy fordi det både er mistillit og avhengighet i forhold til deres vurderinger av psykisk utviklingshemming. Videre kan det antas at psykiaterne selv er kritiske til IQ testene, samtidig som det er det eneste hjelpemiddelet de har. På den bakgrunn kan det være hensiktsmessig for dem å fremstå som sikre utad, for å bevare sin rådgivende jurisdiksjon i vurderingen. Ved å angi konkrete tallstørrelser, til eksempel for lovbyterne bak Baneheiadrapene, kan resultatet bli en økt tillit fordi vitenskapen fordi de fremstår som sikre i vurderingene de foretar.

Det kan også i denne sammenhengen diskuteres om psykiaternes jurisdiksjon angående vurdering av tilregnelighet for psykisk utviklingshemmede, er mer omfattende enn det å være rådgivere. Det kan være vanskelig for retten å konkludere med et annet resultat enn hva IQ testene tilsier, fordi de ikke har kompetanse til å foreta disse undersøkelsene. Dermed blir de avhengige av å støtte seg til psykiaternes uttalelser. Riktignok skal også andre faktorer spille en sentral rolle i vurderingen, men dersom psykiaterne klassifiserer en lovbyter som psykisk utviklingshemmet i høy grad på bakgrunn av en IQ test, er det nærliggende å anta at personen blir erklært strafferettslig utilregnelig.

Til tross for at det gjentatte ganger i prosessen har blitt påpekt at IQ tester alene ikke er tilstrekkelig for å vurdere tilregnelighet, har man valgt å justere grensen for psykisk utviklingshemmet i høy grad fra 50 til 55. Spørsmålet som stiller seg er hvorfor grensen har blitt endret når testen alene ikke skal være utslagsgivende. Konsekvensene av justeringen kan føre til at flere blir klassifisert som psykisk utviklingshemmet i høy grad, og dermed betraktes

---

⁸⁰ Andersen er den andre personen som ble dømt for drapene i Baneheia våren 2000.

som straffri. En forklaring på at man etter lovendringen har satt grensen til 55 kan være fordi det har blitt foretatt en endring innenfor den medisinske klassifiseringen av psykisk utviklingshemmede⁸¹ (NOU 1990:5:52). Med andre ord har loven blitt tilrettelagt for de psykiatriske diagnosene. Dette kan vurderes som en styrking av den psykiatriske profesjonens rolle innenfor strafferetten. De anvender sitt eget analyseverktøy, IQ tester, og klassifiserer ut fra egne psykiatriske diagnoser. Vurderinger angående psykisk utviklingshemmede og tilregnelighet blir med andre ord vurdert ut fra psykiaternes akademiske kunnskap (Abbott 1988), noe som vitner om at tilliten til psykiaterne er opprettholdt.

Det har tidligere blitt nevnt at Straffeloven opererer med to faktorer som medfører straffrihet. Den ene er lav alder, mens den andre er mental tilstand. I denne sammenhengen er det interessant at IQ grensen på 55 tilsvarer en intelligensalder på 8 år. I høringsuttalelser har det blitt påpekt at det er en fare for at psykisk utviklingshemmede blir regnet som strafferettslig ansvarlige ved en atskillig lavere grense enn for resten av befolkningen (Ot.prp.46 (2000-01)). Særreaksjonsutvalget diskuterte dette spørsmålet, der de poengterte med at en IQ test kun måler den intelligensmessige funksjonen. Igjen blir det påpekt at andre faktorer skal spille en sentral rolle. På bakgrunn av disse momentene mener utvalget det er riktig å sette grensen lavere enn en intelligensalder tilsvarende 14 år (NOU 1990:5).

Videre antas det at skadevirkningene ved å fengsle voksne som er lettere psykisk utviklingshemmet er langt mindre enn å fengsle 14 åringer (ibid:52).

KROM⁸² mener dette reflekterer et helt uakseptabelt grunnsyn i forhold til personer med psykisk utviklingshemming (Høringsuttalelse 18.09.90). Videre finner de det rystende og oppsiktsvekkende at et utvalg hvor psykiatere har vært i flertall kan ha denne holdningen når alternativet for de psykisk utviklingshemmede er fengsel. Kritikken bygger på at alternativet for personer som ikke blir fritatt fra straff på grunn av sin mentale tilstand, er fengsel. Soning i fengsel oppleves som svært belastende for mange innsatte, og ikke minst kan det oppleves som hardt og psykisk belastende for personer som er psykisk utviklingshemmet i lettere grad (ibid).

---

⁸¹ Det vil ikke bli gitt en redegjørelse over hvilke diagnostiske endringer som har blitt foretatt da det oppfattes som å være for snevert og spesifikt i denne sammenhengen.

⁸² KROM er en forkortelse for Norsk forening for Kriminalreform.

Aktørene som er sentrale i denne fremstillingen har i liten grad rettet oppmerksomhet mot de psykisk utviklingshemmede og spørsmålet om tilregnelighet. Verken jurister, media eller politikere har stilt seg kritiske til at psykiaterne fremdeles skal opprettholde den rådgivende jurisdiksjon de har på området. Det er til dels påfallende at KROMs uttalelser mer eller mindre er den eneste kritikken som er reist mot grensen for tilregnelighet. Ved at intelligensnivået som kreves for å være utilregnelig er det samme som for en åtteåring, kunne det forventes at det ble foretatt en generell diskusjon omkring IQ testene. En av årsakene til at det ikke har blitt foretatt en debatt om dette kan skyldes at lovendringen sannsynligvis ikke vil føre til store konsekvenser da den hovedsakelig er av terminologisk art. I tillegg kan det være et ønske om at psykisk utviklingshemmede blir straffet og sperret inne dersom de har begått et lovbrudd. Media har en sentral rolle med hensyn til kriminalitetssaker og avisoppslag som det nedenfor, kan føre til at det blir legitimt å sperre mennesker inne til tross for at de intelligensmessig er på nivå med et barn;

Den psykisk utviklingshemmede kvinnen gikk bort til barnevognen i damegarderoben, la hendene rundt halsen på den lille gutten og klemte til.[...]Da benyttet kvinnen muligheten for å slå et annet barn i hodet med en termos. Hun klarte også å angripe ei vakt og i tillegg sparket hun en toåring i magen (VG 04.04.02).

Moren til barnet som ble forsøkt kvalt, påpeker at; *kvinnen var tydeligvis syk, men da må samfunnet sørge for at hun og slike som henne blir passet bedre på* (ibid). Det kan tenkes at historier som dette fører til at det blir legitimt å sperre inne psykisk utviklingshemmede, selv om de mentalt er vurdert som under den kriminelle lavalder. Årsaken kan være at de betraktes som en risiko for samfunnet, og ved å sperre dem inne i fengsel blir risikoen tatt hånd om, og fjernet fra samfunnet. På den andre siden har det gjentatte ganger blitt understreket at utilregnelige lovbrøyttere som betraktes som farlige for samfunnet, vil bli møtt med en eller annen form for reaksjon for å beskytte samfunnet. På den bakgrunn anses ikke risikoaspektet som særlig relevant i debatten.

5.1.1.3 Oppsummering

Denne delen har fokusert på klassifisering av lovbrøtere i forhold til utilregnelighet. Ved at det medisinske prinsippet fremdeles er rådende, har det blitt vurdert som om tillitt til den psykiatriske profesjonen fremdeles er opprettholdt. Videre kan det argumenteres for at psykiaterne har fått bevart, eller styrket sin tidligere rådgivende jurisdiksjon innenfor strafferetten gjennom psykosebegrepets inntreden i straffeloven, og ved at IQ grensen for tilregnelighet er justert.

5.1.2 De nesten gale

”Hvor gal skal man være for å slippe straff?” (Aftenposten 11.03.98)⁸³. Er det mulig å sette en klar grense mellom lovbrøtere som er tilregnelige og lovbrøtere som er utilregnelige? Spørsmålet er av svært sentral betydning fordi det gjennom utilregnelighetsreglene forutsetter at det er mulig.

Det er en bred overgangssone mellom den sinnssyke og den normale, den åndssvake og den normalt begavede og mellom den bevisstløse og den klart bevisste. En må så anerkjenne en gruppe med ”nedsatt tilregnelighet” (Andenæs i NOU 1974:17:48).

Dette synspunktet ble støttet av Straffelovrådet (NOU 1974:17), som konkluderte med at det er vanskelig å plassere personer innenfor eller utenfor tilregnelighetskategoriene. Det ble lagt frem et forslag på å fritta ”de nesten gale” for straff. Det innebærer at abnormtilstander som kan likestilles med sinnssykdom, eller psykisk utviklingshemming, kan medføre straffritak. Det er med andre ingen automatikk i diagnosene og straffrihet, slik som det er i den absolutte straffrihetsregelen (§ 44). Det var retten som skulle foreta den skjønsmessige avgjørelsen (ibid). Forslaget fikk støtte både fra Straffelovskommisjonen og Særreaksjonsutvalget, men

---

⁸³ Sitatet er hentet fra Austbø saken, hvor to politimenn ble skutt og drept av en sinnslidende person på Austbø, mars 1998. De sakkyndige erklærte tiltalte for tilregnelig, til tross for at han selv ikke erkjenner straffeskyld, og hevder han var sinnssyk i gjerningsøyeblikket (Nettavisen; 04.11.98). På denne bakgrunnen fikk man en debatt om hvor syk man skal være for å være straffri.

det ble ikke vedtatt da det kun var Arbeiderpartiet som stemte for. Den fakultative straffrihetsregel vakte stor motstand, særlig fra psykiatrisk hold.

Man har diskutert nødvendigheten av straffrihetsregelen, samtidig som hvem som skal avgjøre spørsmålet har vært av sentral betydning. I tillegg har andre løsninger overfor denne gruppen blitt diskutert.⁸⁴

5.1.2.1 Den fakultative straffrihetsregelen

Bakgrunnen for lovforslaget var en uttalelse⁸⁵ fra professor Knut Waaben, hvor det ble påpekt at sinnssykdom (psykose) kan være vanskelig å avgrense. Siden det ikke finnes noen klar grense mellom sinnssykdom og andre psykiske lidelser ble det sett på som hensiktsmessig å åpne opp for å fritta personer for straff selv om de ikke kan klassifiseres under utilregnelighetskategorien. Særreaksjonsutvalget har argumenterte for en fakultativ straffrihetsregel fordi det finnes psykiske lidelser, utenfor psykosebegrepet som må antas å være like dyptgående, og virke like forstyrrende på motivdannelsen som en psykose. På den bakgrunn fungerer de samme etiske og moralske begrunnelsene som for den absolutte straffrihetsregelen (NOU 1990:5).

Et av spørsmålene rundt den fakultative straffrihetsregel er hvorvidt psykiaterne fremdeles skal ha monopol på å definere personer i forhold til utilregnelighetskategoriene. Via den fakultative straffrihetsregel skal rettens skjønn avgjøre om det skal gis straffritak for mentale tilstander som ikke er bundet til bestemte psykiatriske diagnoser. På denne bakgrunnen vil psykiaterne miste en del av sine tidligere arbeidsoppgaver, fordi diagnose deres ikke er tilstrekkelige for å foreta klassifiseringen av de nesten gale. Tankegangen om det medisinske prinsippet er ikke gjeldende her, fordi det ikke finnes noen konkret psykiatrisk diagnose som fører til straffritak.

---

⁸⁴ Det antas at svært mye av motstanden mot den fakultative straffrihetsregelen har sitt utgangspunkt i den nye formen for særreaksjon som skal iverksettes overfor strafferettslig utilregnelige. Dette vil bli nærmere diskutert i kapittel 6.

⁸⁵ Uttalelsen er hentet fra avhandlingen "Utilregnelighed og særbehandling, side 43-44 (NOU 1974:17).

Det kan være rimelig å se på forslaget som en mistillit til psykiaterne og deres vurderinger. En forklaring på forslaget kan være at det ikke lenger er tiltro til at psykiaterne klarer å klassifisere kriminelle innenfor tilregnelig og utilregnelighetskategoriene. En annen forklaring kan være at de psykiatriske diagnosene ikke er tilstrekkelige for å avgrense tilregnelighet i juridisk forstand. Det var dette Schaanning vurderte som en fare ved å anvende psykiatriens egne begreper i lovteksten. I følge Abbott kan forklaring på kritikken angående klassifiseringen og ønsket om en fakultativ straffrihetsregel ha sitt utgangspunkt i at det ikke i alle tilfeller er mulig å klassifiserer problemer eller personer innenfor ulike kategorier.

Within the classification system itself, there may be large areas of unclassified, residual problems. Problems may fall under several classifications simulatenously, or may be able to change from one classification to another (Abbott 1988:44).

Rosenqvist som er rettspsykiater, har støttet dette argumentet ved å vise til at hun finner det mer skremmende at psykiatere alltid er enige, i stedet for at de er uenige. Hun mener det er en gråsoner ved psykose og psykisk utviklingshemmet begrepene hvor det er nødvendig å utøve skjønn. Samtidig understreker hun at terskelen for å bli erklært utilregnelig er svært høy (intervju 26.11.01). Hun fremsetter et eksempel hvor en kvinne med en IQ på 70 med en angsttilstand og en depresjon tok livet av barnet sitt da hun ble forlatt av barnefaren. Vedkommende ble klassifisert for tre psykiatriske diagnoser; lav IQ, angsttilstand og en alvorlig depresjon, men ingen av dem klassifiserer for en psykosed diagnose. På den bakgrunnen må rettspsykiaterne erklære henne for tilregnelig, og dermed strafferettslig ansvarlig (ibid). Dette finner hun feil;

[...] hvis du er så bak mål at du ikke kan oppfattes som tilregnelig så burde domstolene kunne frita deg, selv om psykiaterne ikke klarer å diagnostisere en psykose (ibid).

Nok en gang vil jeg påpeke at Rosenqvist har en reflektiv holdning til debatten. Hun definerer muligheten for frifinnelse som et gode for lovbrøtterne, og sier tilstander som bør likestilles med psykiatriske diagnoser bør være tilfredstillende for frifinnelse. Med andre ord setter hun spørsmålsteget angående de psykiatriske diagnosenes relevans i juridisk sammenheng, fordi det er vanskelig å overføre de psykiatriske diagnosene direkte inn i jussen. Hun ønsker med andre ord et liknende system som de har i Danmark, hvor to til tre personer årlig blir frifunnet,

uten å ha en psykosediagnose. Fordi hun tror psykiaterne vil søke å få flest mulig plassert innenfor psykiatrien i stedet for fengsel, støtter hun forslaget om at juristene skal foreta den skjønnsmessige vurderingen (ibid). *Det er domstolene som bør dytte dem inn eller ut av kategoriene fordi det er det juridiske skjønnnet som skal øves* (ibid).

Uttrykke ”dytte inn eller ut av kategorier” kan ses som et argument for at det ikke er lett å klassifisere personer innenfor disse kategorier. I tillegg har hun tillit til at juristene skal foreta den skjønnsmessige vurderingen. Gjennom å anvende andre kilder blir det klart at Rosenqvist ikke er i tråd med andre rettspsykiateres syn på den fakultative straffrihetsregelen. I psykiaternes høringsuttalelse har de gått imot forslaget på bakgrunn av at flere vil bli overført til psykiatrien. De frykter at klienter, forsvarsadvokater og pårørende vil presse på for å få flest mulig kvalifisert for psykiatrisk omsorg i stedet for fengselsstraff (Høringsuttalelse 11.11.74). Dette gir igjen en indikasjon på at psykiaterne i liten grad er interesserte i å håndtere de sinnssyke kriminelle⁸⁶. De ikke psykotiske kan gjennom forslaget få innpass i psykiatrien, men psykiaterne vil ikke ha disse lovbrøtterne i sine behandlingsanstalter (Kallerud og Sulland 1990). Det kan på denne bakgrunnen antas at psykiaterne ikke vil foreta vurderingen i den hensikt at flest mulig skal få tilgang til behandling, slik Rosenqvist antok. Samtidig har hun vært oppmerksom på at det ikke alltid er til beste for alle og blir gjort uansvarlige for handlingene sine.

Jeg har vært borti sinnssyke som har prøvd å «fake frisk»! Uten å ha fått det til. Det kan være lønnsomt og mer flatterende å få en fengselsstraff som frisk i stedet for sikring som syk. [...]. Men jeg har faktisk møtt folk som har hatt et behov for å sone (<http://interaktiv.vg.no/CGI/intervju/intervju/Randi>).

Høringsuttalelsen fra psykiaterne har vist at de har vært kritiske til at den fakultative straffrihetsregel ikke har rot i presise medisinske formuleringer. På grunn av at psykiaternes egne begreper ikke ligger til grunn for vurderingen av mentale tilstander mister de en del av sin tidligere jurisdiksjon. Da det tidligere har blitt argumentert for at psykiaterne ønsker å opprettholde sin rådgivende jurisdiksjon innenfor strafferetten, kan kritikken mot den fakultative straffrihetsregel betraktes som et forsøkte på å opprettholde den tidligere stilling

---

⁸⁶ Igjen vises det til kapittel 6 hvor dette blir nærmere debattert.

de innehadde, samtidig som de ikke ønsker å få de kriminelle innenfor psykiatriens behandlingsanstalter. Det bør også trekkes en parallell til kapittel to hvor det juridiske prinsippet om ”tvilen skal komme tiltalte til gode” ble diskutert. Konklusjonen var at psykiatere mest sannsynligvis vil konkludere med tilregnelighet dersom det er tvil, mens juristene vil konkludere med utilregnelighet.

Gjennom den fakultative straffrihetsregel fikk juristene muligheten til å øke sin innflytelse med hensyn til klassifisering av utilregnelighet. På tross av dette har ikke Den norske Dommerforening vært positive til forslaget. De har imidlertid uttrykt nytten av å ha en slik åpning i straffeloven, samtidig som de fryktet at det nye forslaget skulle medføre tilfeldige avgjørelser og en ujevn praksis (Høringsuttalelse 18.06.1975). Juristenes lave interesse for feltet kan vitne om at ikke alle profesjonene i alle sammenhenger søker å utvide, opprettholde eller bli tildelt nye jurisdiksjoner (Abbott 1988). Juristene kan ikke skyve klassifiseringsspørsmålet over på psykiaterne angående den fakultative straffrihetsregelen, de må selv avgjøre og ta konsekvensene av avgjørelsene.

En annen forklaring på hvorfor juristene har vært imot den fakultative straffrihetsregel kan være fordi et sentralt prinsipp i rettsstater er at loven skal sikre likebehandling og forutsigbarhet i myndighetsutøvelsen, slik at borgerne vet hva de kan forvente ved et normbrudd (Eriksen 2001). På denne måten kan en fakultative straffrihetsregel sette prinsippet om likebehandling i fare fordi en ikke med sikkerhet kan vite hvilken reaksjon som venter en, samtidig som bedømmelsen med hensyn til tilregnelighet kan variere både med hensyn til hvem som foretar undersøkelsen, og når. Rettssikkerhetsproblematikken har også blitt satt i søkelyset av Justis – og politidepartementet, og departementet foreslo at Den rettsmedisinske kommisjonen skulle være en faktor som skulle hindre ulik praksis i retten. Dersom den fakultative straffrihetsregel blir gjennomført, bør man søke å bevare og styrke den rettsmedisinske kommisjonen (Ot.prp 87 (1993-94)).

Høyres Arild Hiim⁸⁷ var imot forslaget om at juristene, eller dommerne skulle avgjøre skyldsspørsmålet fordi de ikke har tilstrekkelig kompetanse.

---

⁸⁷ Da politikere representerer sitt parti i Odelstinget, vil det bli trukket slutninger fra representantenes uttalelser til partiets standpunkter. I den videre fremstillingen vil de navngitte politikere være medlemmer av Odelstinget, hvis ikke annet blir sagt.

[...] retten bør har vett og forstand nok til ikke å gå inn på psykiatriens område på denne måten. [...]Det er ikke er strafferettsspørsmål, det er rett og slett spørsmål om faglig vurdering av sinnstilstanden (odeltingsdebatten 12.12.1996:264-265).

Både Høyre og Fremskrittspartiet ønsket at psykiaterne skulle foreta vurderingen, mens Tømmerås fra Arbeiderpartiet har vært svært positiv til at domstolen skal avgjøre skyldsspørsmålet. Hun har kritisert psykiaterne fordi de forsøker å trekke grenser som er umulig å trekke, samtidig som domstolen har blitt fratatt muligheten for å foreta en helhetlig skjønnsvurdering (Odeltingsdebatten 12.12.1996:262). Tømmerås kritiserte videre Høyre fordi de har for stor tillit til psykiatrien, samtidig som de viste en mistillit til domstolene (ibid).

Hvis vi ikke skulle ha en viss grad av skjønn og vurdering hos domstolene, kunne vi jo bare legge dem ned: da kunne vi ha et dataprogram isteden hvor vi plotter inn fakta, og så får vi ut svaret. Heldigvis har vi ikke et sånt samfunn (ibid:265).

Det har blitt diskutert hvorvidt grensene mellom det politiske og det som ikke er politiske er i ferd med å bryte sammen og bli overtatt av subpolitikken (Beck 1992). Dette ser ikke ut til å være tilfelle for denne diskusjonen. Riktignok har både jurister og psykiatere vært involvert i debatten, og ikke minst lagt premissene gjennom utvalgene de har vært representert i. På grunnlag av deres sterke representasjon, og ikke minst at de har vært initiativtakere til den fakultative straffrihetsregel, kan det være riktig å fremholde at Becks spådom til dels har blitt realisert. På den andre siden har det vært en vag diskusjon i forholdt til deltakelse fra andre aktører. Media har i svært liten grad deltatt, samtidig som det har vært reist verken motstand eller enighet angående utvidelsen av de utilregnelige.

5.1.2.2 Ansvar

Gjennom den fakultative straffrihetsregel forutsettes det at flere personer blir erklært som utilregnelige, og dermed ikke ansvarlige for de kriminelle handlingene de har begått. Det har blant annet fra politisk hold blitt påpekt at den skjønnsmessige vurderingen angående straffritak skal anvendes med varsomhet (NOU 1974:17:55 og Ot.prp.87(1993-94:31-32)).

Det kan stilles spørsmål ved hvorfor dette prinsippet har blitt så sterkt vektlagt når straff er et onde som lovbrøtere blir utsatt for. Personer som er ”nesten gale” vil sannsynligvis ha en psykisk lidelse. Hvorfor er det et mål at flest mulig skal plasseres i fengsel når psykiatrien blir vurdert som det beste og et gode for dem?

Hvis det er rettferdig at alle sinnssyke går straffri, så må dette gjelde uansett hvor mange de er (Schaanning 1994:34).

Da både psykiaterne og politikerne (odelstingsdebatten 12.12.96) har uttrykt bekymring i forhold til at både forsvarsadvokater, pårørende og lovbrøteren selv vil presse på for å få flest mulig erklært som utilregnelige, tolkes det som om psykiatrisk behandling er det beste for vedkommende. Mental helse, som er en organisasjon for mennesker med psykiske lidelser, er svært kritiske til at lovbrøtere med psykiske lidelser ikke skal få gjøre opp for seg. Det er med utgangspunkt i dette de har vært imot at det medisinske prinsippet skal være rådende (Mental Helse i NOU 1990:5:44). Gjennom den fakultative straffrihetsregel vil enda flere bli klassifisert som uansvarlige, noe som kan oppleves som stigmatiserende for de sinnslidende, da det for enkelte kan være et ønske om å ”få gjøre opp for seg”. Dette vurderes som bemerkelsesverdig fordi det ses som naturlig at de søker å få flest mulig erklært som straffri. Imidlertid har de argumentert for at ansvarliggjøringen av medlemmene fører til at fordommene mot personer med psykiske lidelser blir opprettholdt (ibid).

Som tidligere nevnt har Rosenqvist argumentert for at straffritak i enkelttilfeller ikke automatisk er et gode for lovbrøteren, mens Mental Helse mener den fakultative straffrihetsregelen ikke bør innføres. Samtidig kan det tenkes at organisasjonens medlemmer også betrakter psykiatrien som nedverdiggende og overgripende. Ved å bli erklært som strafferettslig utilregnelige forutsettes det at vedkommende ikke er et ansvarlig subjekt, og et tenkende menneske. Et nærliggende eksempel på dette kan være Arne- saken hvor vedkommende kjempet hardt for å bli kvitt de psykiatriske diagnosene han var klassifisert innenfor. Årsaken var at han fant dem uberettiget og stigmatiserende (Meyer og Sirnes 1999).

Diskusjonen om ansvarlighet kan defineres som en politisk, i stedet for en medisinsk debatt. Gjennom denne debatten har de politiske skillelinjene i enkelte sammenhenger kommet klart frem. Partiet Høyre har uttrykt bekymring overfor den fakultative straffrihetsregel, fordi det fryktes at forsvarsadvokater vil utnytte den skjønsmessige muligheten for å få sine klienter

frikjent på bakgrunn av utilregnelighet (Odelstingsdebatten 12.12.96). Denne uttalelsen kan vurderes ut fra partiets politiske ståsted, hvor de fastholder at hvert enkelt mennesket er ansvarlig for handlingene sine⁸⁸. Samtidig understrekes det at kriminelle handlinger må møtes med klare reaksjoner (Høyres Stortingsprogram 2001-2005:29). Fremskrittspartiet er også et parti som kan plasseres på høyresiden av de politiske skillelinjene, og tidligere medlem Simonsen mener den fakultative straffrihetsregelen;

[...] vil kunne resultere i nye tragedier og føre til nye tap av uskyldige menneskeliv – tragedier som kunne vært unngått dersom flertallet hadde støttet Fremskrittspartiets forslag om hvem som kan gå straffri. [...] Det er beklagelig at de kriminalliberale partiene på Stortinget også i denne saken fører en politikk som setter uskyldige menneskelig i fare (Odelstingsdebatten 12.12.1996).

Uttalelsen kan karakteriseres som relativt skarp fordi Fremskrittspartiet anklager de andre politiske partiene for å sette, og ha satt, uskyldige liv i fare. Det har blitt fremholdt at det politiske systemet er i ferd med å forvitte, samtidig som de politiske partiene er tuftet på gamle skillelinjer fra det tidligere industrisamfunnet (Beck 1997b). Ved å følge debatten vil jeg driste meg til å konkludere med at de gamle politiske skillelinjene⁸⁹ i enkelte tilfeller fremdeles gjør seg gjeldende. De borgerlige partiene har argumentert sterkt for at flest mulig skal stilles til ansvar. Imidlertid har også partiene på venstresiden argumentert for at den fakultative straffrihetsregel kan være uheldig da den medfører uklare regler om utilregnelighet (Odelstingsdebatten 12.12.96). Alle partiene, med unntak av Arbeiderpartiet stemte imot forslaget, og flertallets begrunnelse har vært at flest mulig skal stilles til ansvar for handlingene sine (Innst O.nr 34 1996-97:7). Flertallet vurderte Sverige som et forbilde, fordi de betrakter alle som tilregnelige og ansvarlige for handlingene sine. Likevel blir det tatt hensyn til den enkelte lovbyggers psykiske tilstand ved vurderingen av straffeutmålingen og straffens innhold (ibid).

Det er vanskelig å bedømme om Becks spådommer om subpolitikk har blitt realisert. Det som taler for at det har skjedd er at de borgerlige partiene (Høyre og Fremskrittspartiet) har argumentert for at enkeltindividet i flest mulig tilfeller bør stilles til ansvar. Samtidig har de

---

⁸⁸ Den politiske høyresiden har tradisjonelt stått sterkere for en understreking av den enkeltes personlige ansvar (Andenæs 1994:31).

⁸⁹ Det bør understrekes at det medfører problemer ved å plassere partier etter høyre – venstre dimensjonen fordi mange av partiene befinner seg i sentrum, og imellom de to kategoriene.

samme argumentene gjort seg gjeldende i forhold til de andre politiske partiene, noe som vitner om at de politiske skillelinjene er i ferd med å bli visket ut. Sosialistisk Venstreparti har argumentert mot den fakultative straffrihetsregel fordi de frykter at forsvarsadvokater vil gjøre alt som står i deres makt for å få sine klienter klassifisert under kategorien ”nesten gal”. Det vil indirekte si at de frykter at flest mulig vil bli unndratt straff (Odelstingsdebatten 12.12.96). På denne bakgrunnen har også dette partiet argumentert mot forslaget i den hensikt at flest mulig bør stilles til ansvar. Det kan imidlertid være vanskelig å plassere partier i forhold til høyre-venstre akse fordi partienes plassering kan variere etter hvilket politisk tema som blir debattert. Her vil kriminalpolitikken kun være et av temaene, og dermed ikke tilstrekkelig for å generalisere.

5.1.3 Hvorfor har debatten fått lite oppmerksomhet?

Til slutt vil det bli rettet fokus mot hvorfor utilregnelighetsdebatten ikke har medført en større diskusjon fra flere aktører. På tross av den politiske diskusjonen om ansvar, vil jeg påstå at utilregnelighetsdebatten i liten grad har blitt politisert. I stedet kan debatten vurderes som en ekspertsak fordi det hovedsakelig er vitenskapene juss og psykiatri som har vært de sentrale aktørene i prosessen.⁹⁰ Hvorfor verken politikerne eller media har vært aktive i diskusjonen kan skyldes mange årsaker, men jeg vil kun peke på noen av dem.

Den lave interessen angående kriminelle som er gale, eller nesten gale, kan være et strategisk valg fra politikerne. Da arbeidspresset på Stortinget er stort, kan det tenkes at politikerne prioriterer de mest ”populistiske” sakene for å øke oppslutningen om sitt politiske parti. I tillegg vil de la seg påvirke av sakene som har vært diskutert i media (Rosenqvist intervju 26.11.01). Denne debatten har i liten grad blitt diskutert i media, og årsaken kan som tidligere nevnt være at klientene som blir omfattet av lovforslaget er en ressurs svak gruppe, og på den bakgrunnen utøver de ikke et politisk press for å få gjennomslag for sitt syn.⁹¹ Jacobsen benytter begrepet politisk fattigdom, noe som kan være en treffende karakteristikk i denne

---

⁹⁰ Det har allerede blitt spekulert i hvorfor vitenskapene har argumentert som de har gjort, hvor prestisje og jurisdiksjoner har blitt fremsatt som sentrale faktorer.

⁹¹ Det er vanskelig å vite hvordan de ville ha argumentert dersom de hadde sluppet til i media, men det betraktes som rimelig at de fleste ville ha argumentert for den fakultative straffrihetsregel i den hensikt å bli straffri. Samtidig har det gjennom Mental Helses høringsuttalelse blitt presentert et syn hvor det å bli stilt til ansvar kan være et viktigere mål for en person enn å bli definert som strafferettslig utilregnelige.

sammenhengen. Med det mener han at klienten ikke klarer å formidle sitt syn på saken gjennom media eller andre kanaler, fordi vedkommende ikke innehar nok ressurser. Han fremholder ytringsfriheten som et middel for å oppnå politisk innflytelse, men det igjen forutsetter et høyt informasjonsnivå og en velutviklet ytringsevne hos klientelet (Jacobsen 1979). I tillegg er politikerne avhengige av tilgang på informasjon fordi de ikke er allvitende (ibid). Problemet i forhold til de utilregnelige og farlige kriminelle er at det er få personer eller grupper som taler deres sak. Det kan også diskuteres hvorvidt disse personene har et ønske om å komme i medias søkelys da det kan være belastende å bli stemplet som enten gal, farlig eller begge deler.

I følge Beck kan forklaringen på hvorfor debatten ha vært lite engasjerende tolkes som et uttrykk for at feltet i liten grad omhandler risiko. Vedtakene som ble foreslått, og vedtatt, vil ikke medføre konsekvenser for samfunnet, med unntak av de få personene som er kriminelle og gale, eller nesten gale. Media er, som tidligere vist, svært interessert i kriminalpolitikk fordi det er nyheter som selger bra. I denne sammenhengen mangler risikoaspektet fordi farlige utilregnelige vil bli sperret inne gjennom en særreaksjon. Imidlertid er medias rolle i forhold til politikk en debatt som det i økende grad blir forsket på. Mens man tidligere studerte hvordan media formet publikums holdninger, har forskningen blitt forskjøvet til å se på medias rolle i forhold til å avgjøre hva samfunnet skal fokusere på (Eide og Hernes 1987:34).

Samtidig som den lave interessen sannsynligvis er et resultat av de nevnte faktorene, antar jeg at den manglende risikofaktoren er av størst betydning. Media finner derfor ikke debatten interessant, noe som sammen med politisk fattigdom har ført til at det ikke har vært utøvd et press på politikerne.

5.1.4 Oppsummering

Forslaget om en fakultative straffrihetsregel kan vurderes som et utslag av at det ikke er enkelt å plassere mennesker innenfor avgrensede kategorier (Beck 1997). Noe av problemet med hensyn til å klassifisere personer i forhold til utilregnelighet, kan være at det er vanskelig å anvende psykiatriske diagnoser på juridiske kategorier. En sentral del av debatten har

omhandlet hvorvidt det er riktig å opprettholde skillet mellom tilregnelig og ikke tilregnelige, da det i flere sammenhenger er blitt påpekt at det ikke finnes noe klart skille mellom dem. Samtidig kan forslaget ses som et utslag av mistillit til den psykiatriske profesjonen fordi kompetansen deres ikke er tilstrekkelig for å skille mellom kategoriene. Dette kan igjen være en konsekvens av at man har forsøkt å anvende det psykiatriske kunnskapsgrunnlag på juridiske problemstillinger.

Verken juristene eller psykiaterne stilte seg positive til den fakultative straffrihetsregelen. Psykiaterne har blitt kritisert fordi de frykter at de gjennom særreaksjonene kan få flere personer innlag i psykiatrien, mens juristene har argumentert for at det kan føre til at prinsippet om likebehandling blir svekket. Psykiaterne har også argumentert for at psykiatriske diagnoser skal legges til grunn for bedømmelsen. Hensikten har sannsynligvis vært å oppnå en rådgivende jurisdiksjon også på dette området av utilregnelighetsvurderingen, noe som kan oppnås ved at deres diagnoser ble lagt til grunn for vurderingen.

Det ble opprinnelig foreslått at juristene skulle avgjøre spørsmålet da det var et skjønnsspørsmål (NOU 1994:17). Imidlertid ønsket ikke juristene å klassifisere personer innenfor den fakultative straffrihetsregel, og forklaringen har vært tuftet på at de sinnssyke og kriminelle er en gruppe som er forbundet med lite status, og dermed blir sannsynligvis ikke juristene stilling styrket ved å påta seg disse oppgavene.

6.0 Særreaksjonsdebatten

I denne delen av analysen er det klassifisering og håndtering av farlige lovbrøyttere som er sentralt. Her vil særreaksjoner for både de tilregnelige og de utilregnelige bli diskutert. Interessante spørsmål er hvem som skal vurdere farligheten, og hvem som skal ha ansvaret for denne gruppen lovbrøyttere. Debatten har vært svært konfliktfylt, blant annet fordi det er uenighet angående muligheten for å predikere farlighet. Særreaksjoner medfører et dilemma for myndighetene fordi de både skal beskytte samfunnet og enkeltindividet. I denne diskusjonen kommer myndighetene i et uløselig dilemma fordi de to målene er uforenelige, noe som tvinger myndighetene til å velge mellom dem.

Det har skjedd store endringer etter vedtaket i 1997, og de tre nye særreaksjoner; dom til psykiatrisk behandling, forvaring og tvunget psykisk helsevern har erstattet den tidligere sikringsordningen. Videre vil det bli foretatt en diskusjon angående kriterier for å klassifisere noen som farlig, før de nye særreaksjonene vil bli nærmere analysert. Det vil ikke bli foretatt en diskusjon i forhold til reaksjonen tvungen omsorg, som er reaksjonen for de psykisk utviklingshemmet i høy grad. Dette valget er tatt fordi størstedelen av debatten har kretset rundt hvilket forvaltningsnivå som skal ha ansvaret for denne gruppen, noe som ikke anses som relevant for denne fremstillingen.

6.1 Farlighet og gjentakelsesfare

Det er alminnelig enighet om at det finnes lovbrøyttere som er farligere enn andre, og det eksisterer en mindre gruppe som er særlig farligere for andres liv, helse eller frihet. Dette kan legges til grunn som et relativt uomtvistet faktum. Problemet oppstår når man nærmere skal vurdere muligheten for å identifisere de farlige. Særreaksjonsutvalget vil slå fast at det ikke foreligger en vitenskapelig fundert metodikk med høy grad av pålitelighet for slik identifikasjon (NOU 1990:5:105).

Gjennom prosessen har man i forarbeidene til lovendringen behandlet og diskutert begrepene farlighet og gjentakelsesfare. I enkelte sammenhenger blir begrepene mer eller mindre diskutert under ett (NOU 1990:5:75), mens de i andre sammenhenger ses på som to ulike

begreper med ulikt innhold (ibid:105). Begrepet gjentakelse, eller gjentakelsesfare som det også omtales som, dreier seg om fare for gjentakelse av nye straffbare handlinger. Farlighet omhandler risikoen for farlige handlinger, det vil si handlinger som setter andres liv, helse eller sikkerhet i fare. Det kan være fare for gjentakelse uten at det er fare for farlighet. Det er retten, på bakgrunn av de rettspsykiatriske erklæringene som har det avgjørende ordet i forhold til om det skal idømmes en særreaksjon.

Ved sikringsreglene⁹² var det ikke krav om farlige handlinger for å idømme en reaksjon, gjentakelsesfare var alene tilstrekkelig. I teorien kunne man bli idømt sikring dersom man gjentatte begikk et mindre alvorlig lovbrudd, som innbrudd og nasking i butikker. Denne inndelingen betydde at det var mulig å skille mellom tilbakefallsforbryteren som var farlig, og den som ”bare” var tilbakefallsforbryter (Syse og Høyer 1991). I den videre fremstillingen vil begrepene farlighet og gjentakelsesfare i enkelte sammenhenger bli skilt, men da litteraturen stort sett anvender farlighetsbegrepet som en fellesbetegnelse vil dette også bli foretatt i denne fremstillingen.

Det har vært uenighet angående muligheten for å forutsi farlige handlinger. Nils Christie, som satt i Straffelovrådet leverte en dissens angående muligheten for å predikere farlighet. Han gjennomgikk tidligere forskning på feltet, hvor resultatet var nedslående. Konklusjonen ble at for å sperre inne noen få farlige, måtte man sperre inne en stor gruppe personer som sannsynligvis ikke ville begå nye kriminelle handlinger (NOU 1974:17:128). Særreaksjonsutvalget avviste kritikken fra Christie fordi de mente forskningen han støttet seg til var basert på utenlandsk forhold, og ikke rettet mot de samme gruppene som i Norge. Kriminologene har særlig kritisert muligheten for å predikere farlighet, og Særreaksjonsutvalget har møtt kritikken med følgende uttalelse;

[...] kriminologer har ment å påvise at forutsigelse av voldskriminalitet er beheftet med særlig stor usikkerhet

Ordvalget er svært interessant i denne sammenhengen, og uttrykket ”ment å påvise” vitner om liten tillit til kriminologenes uttalelser. Til tross for en massiv kritikk mot det tidsubestemte aspektet (NOU 1974:17), har man fremdeles valgt å opprettholde muligheten for å forlenge

---

⁹² Sikringsreglene inneholdt flere reaksjoner, men i denne sammenheng menes det sikring i anstalt dersom ikke annet er nevnt.

særreaksjonene. Spesialpsykolog Grøndahl påpeker at tidsubestemte reaksjoner er et onde som i det lengste bør unngås. Likevel finner han det nødvendig i enkelte sammenhenger å ha muligheten for å utvide reaksjonen. Han spør om det for eksempel vil være mulig å forutsi når den svenske seriemorderen Thomas Quick vil være ferdigbehandlet og uten fare for sine omgivelser (Aftenposten 01.08.00).

Et interessant spørsmål i denne sammenhengen er hvorfor man fremdeles har valgt å predikere farlighet når det har blitt rettet kritikk mot tidligere resultater. Dette kan muligens forklares ut fra Beck og hans teori om refleksiv modernisering (Beck 1992). Han hevder at den tidligere tilliten til vitenskapene har blitt svekket, og at befolkningen ikke lenger stoler på at ekspertene representerer sannheten. På den andre siden viser Beck til at politikerne og samfunnet er avhengige av at vitenskapene definerer risikoene for oss. Når det er gjort lovvedtak på at farlige forbrytere skal sperres inne for å beskytte samfunnet, er det nødvendig at noen foretar vurderingen. Til tross for at det er enighet om at det er vanskelig, er det, som ved utilregnelighetsdebatten, nødvendig at noen foretar klassifiseringen. Avhengigheten av psykiaternes vurderinger, samtidig som det er enighet om at farlige forbrytere skal idømmes en tidsubestemt straff, kan være en forklaringsfaktor på at man fremdeles undersøker farlighet.

6.1.1 Vurderingen

I 1978 ble psykiaternes tidligere plikt til å uttale seg som om gjentakelsesfaren for nye lovbrudd oppløst. Tradisjonelt har det vært en oppfattelse av at profesjoner ønsker kontroll på flest mulig områder (Johnson 1972), men i dette tilfellet stemmer ikke dette fordi det var psykiaterne selv som søkte om å bli fritatt for denne oppgaven. Spørsmålet er hvorfor. Konklusjonene deres kan medføre store og alvorlige konsekvenser, for både samfunnet, og for den enkelte lovbrøyer. Personer som kanskje ikke ville ha begått en ny farlig handling kan bli innesperret, mens en feilvurdering den andre veien i verste fall kan føre til drap. Risikoen ved å foreta disse vurderingene anses som så store at det kan være en forklaring på hvorfor psykiaterne ikke har ønsket å opprettholde jurisdiksjonen over dette feltet.

Et annet sentralt spørsmål er om det i praksis har skjedd en endring i psykiaternes rolle etter de ble fratatt plikten til å uttale seg om gjentakelsesfare. Det er vanskelig å fremsette presise

tallstørrelser på hvor mange som fremdeles uttaler seg om gjentakelsesfare, da ulike kilder oppgir ulike tall. Rosenqvist mener cirka 30 % fremdeles diskuterer gjentakelsesfaren. Hun finner det videre rimelig at psykiaterne skal uttale seg dersom lovbryteren er psykotisk fordi de psykiatriske diagnosene indirekte sier noe om fremtidige handlinger.

I forhold til om psykiaterne fremdeles skal vurderer gjentakelsesfare kan det være interessant å vise til en rettspsykiatrisk erklæring. Følgende sitat er fra vurderingen av Viggo Kristiansen fra drapene i Baneheia;

Der er en nærliggende fare for gjentakelse av voldelige handlinger og overgrep. Med andre ord er det en klar fare og risiko for voldelige eller seksuelle kriminalitet skal gjenta seg fra Kristiansens side (Dagbladet 06.02.02).

Dette er klar tale, og indikerer at psykiaterne fremdeles uttaler seg om gjentakelsesfare til tross for at dette ikke lenger er et krav. Det er imidlertid vanskelig å gi noe eksakt tall over hvor ofte psykiaterne vurderer gjentakelsesfare fordi ulike kilder oppgir ulike tall. Rosenqvist mener psykiaterne uttaler seg om gjentakelsesfare i ca 30 % av tilfellene. Det kan videre diskuteres om retten følger de psykiatriske diagnosene. Her er det naturlig å trekke inn et annet sitat fra dommen på Kristiansen;

Med støtte i de sakkyndiges forklaringer er det klart at det er kvalifisert gjentakelsesfare (Førstelagmann Asbjørn Nes).

Dette indikerer at psykiaterne fremdeles uttaler seg om gjentakelsesfare, og at retten i stor grad vektlegger vurderingene. Uttalelsen overfor vitner om dette, samt at Kristiansen ble idømt Norges strengeste straff, som er 21 års forvaring. Det har gjennom prosessen blitt hevdet at retten mer eller mindre slavisk følger de rettspsykiatriske erklæringene. Dette oppleves ikke som oppsiktsvekkende, og det kan tenkes at juristene ville ha blitt møtt med stor motstand og kritikk dersom de slapp fri en person som psykiaterne har kategorisert som farlig. Ved at psykiaterne, som vist, i enkelte tilfeller uttaler seg relativt bombastisk, kan det være vanskelig for juristene å gå imot konklusjonene deres. Rosenqvist avviser denne påstanden, og viser til at det kun er 15-20% av personene psykiaterne har vurdert til å ha varige svekkede, eller mangelfullt utviklede sjelsevner, som blir idømt sikring. Dette til tross

for at diagnosen åpner for anvendelse av særreaksjon⁹³. (Rosenqvist intervju 26.11.01). Videre finner hun det naturlig at psykiaterne uttaler som gjentakelsesfaren for utilregnelige lovbrøyttere fordi sykdomsprognosen ofte indirekte omhandler faren for nye lovbrudd. Kriminolog Ellingsen har vært kritiske dette, og han har hevdet at psykiaterne ”innbaker” uttalelsene om farlighet i diagnostiseringen de foretar (Ellingsen 1988). Med andre ord ser psykiaterne det som sin naturlige oppgave å vurdere gjentakelse i forhold til de utilregnelige lovbrøytterne. En forklaring på dette kan være at psykiaterne ønsker å opprettholde sin tidligere stilling overfor de gale, fordi de gjennom historien har definert dem som ”sine klienter” og sitt domene.

At psykiaterne uttaler seg i vendinger som ”kvalifisert gjentakelsesfare”, ”nærliggende fare” og omtaler det som et mirakel dersom ikke nye lovbrudd inntreffer (Aftenposten 14.05.2001), kan tolkes som at de utad søker å fremstå som sikre i sine vurderinger. Grunnen kan være at de ønsker dette feltet, og for å opprettholde sin tidligere rådgivende jurisdiksjon, er det av sentral betydning at myndighetene og juristene har tiltro til vurderingene de foretar. Samtidig innebærer det en liten risiko for psykiaterne med hensyn til å vurdere gjentakelsesfare for utilregnelige, fordi disse lovbrøytterne likevel vil bli møtt med en eller annen form for reaksjon. Dersom de blir erklært som gale vil de bli innlagt i psykiatrien, mens de vil bli møtt med en særreaksjon hvis de i tillegg er farlige. På denne bakgrunnen er det svært liten sannsynlighet for at vedkommende kan begå nye alvorlige lovbrudd i den nærmeste fremtid.

Psykiaterne ønsker ikke å uttale seg om gjentakelsesfare for tilregnelige lovbrøyttere. Juristene ønsker heller ikke denne oppgaven, og selv om juristene skal foreta vurderingen, har de forsøkt å presse psykiaterne til å uttale seg (Rosenqvist intervju 26.11.01). Spørsmålet som blir naturlig å stille i denne sammenhenger er hvorfor juristene ikke har ønsket å foreta bedømmelsen? Dette området i strafferetten kan ses på som mer betent enn å vurdere tilregnelighet. Årsaken for denne påstanden er at man i forhold til særreaksjoner vurderer risikoer som kan medføre store konsekvenser. Dersom psykiatere slipper ut en person som igjen begår et alvorlig lovbrudd, kan det føre til sterke reaksjoner fra samfunnet. Kritikken vil da omfatte både psykiaterne som står bak bedømmelsen, og hele den psykiatriske profesjonen.

---

⁹³ Rosenqvist viser videre til en undersøkelse foretatt av Ellingsen (1987) hvor han intervjuet sikringsdømte på Ila sikringsanstalt. Der ble det sagt at det var ”den jævla rettspsykiateren som dømte meg”. Kritikken Rosenqvist fremsetter er rettet mot at man ikke undersøkte eller snakket med de som ikke fikk sikring til tross for at ”han jævla rettspsykiateren” sa han hadde mangelfullt utviklede eller varige svekkede sjelsevner (Rosenqvist intervju 26.11.01).

Videre kan tilliten til dem bli svekket dersom det til stadighet blir begått feil. Det kan tenkes at psykiaterne er bekymret for at mistilliten kan redusere deres legitimitet på de ulike samfunnsarenaene, og ikke minst i forhold til staten. I følge advokat Sulland, har domstolene behov for å lene seg på noen når de blir utsatt for problemer de ikke har erfaring med (Dagbladet 27.05.2000). Det er rimelig å anta at bedømmelse av farlighet er et felt hvor de mangler kompetanse.

Media er en viktig aktør når det gjelder å fokusere på vitenskapelige feilvurderinger. Dette gjelder også i de sakene hvor man har gjentakelse av lovbrudd, eller saker hvor psykiatriske pasienter begår kriminelle handlinger. Et eksempel på medias kritikk angående farlighetsvurderinger, kan være Austbø saken, hvor en psykiatrisk pasient drepte to politimenn (Aftenposten 12.03.98).⁹⁴

Satt på spissen kan en si at media representerer en trussel for profesjonene. De har makt både i forhold til å styre oppmerksomheten til samfunnsinnbyggerne, samtidig som de kan forme holdninger og synspunkter (Eide og Hernes 1987:34). Dersom det gjentatte ganger blir rettet kritikk mot de rettspsykiatriske vurderingen, kan det resultere i en svekket tillit til profesjonene. Det kan være på dette grunnlaget juristene fremdeles ønsker å bygge vedtakene sine på de rettspsykiatriske konklusjoner. Dermed kan det være rimelig å se uttalelsene fra psykiaterne som en ansvarsfraskrivelse fra juristene og politikernes side. Det er psykiaterne som stilles til ansvar, og ikke politikerne som har det overordnede ansvaret for å beskytte samfunnet. Det er nærliggende å anta at arbeidsdelingen er tilfredstillende for juristene, og svært lite gunstig for psykiaterne. Juristene kan trekke konklusjoner på andres premisser, samtidig som psykiaternes erklæringer gir dem legitimitet. Ikke minst kan dette føre til at det er psykiaterne som blir syndebukker dersom de har konkludert med at det ikke er fare for nye lovbrudd, og dette allikevel skjer.

En konsekvens av mediatrusselen kan i verste fall føre til at psykiaterne konkluderer med farlighet i flere tilfeller enn det er dekning for. Kritikken fra de innesperrede lovbrøytene, uavhengig av om de er tilregnelige eller ikke, er sannsynligvis lettere å takle enn kritikken fra samfunnet (Christie 1974:17:131).

---

⁹⁴ Denne, og liknende saker vil bli nærmere diskutert i 6.2.

På tross av kritikken som har vært rettet mot psykiaterne og farlighetspredikeringen, har man ikke diskutert å ta fra dem den rådgivende jurisdiksjonen de har hatt i forhold til å predikere farlighet. Dette kan tolkes som om tilliten til psykiaterne er høye, eller som nevnt at avhengigheten veier tyngre enn mistilliten.

I henhold til Abbot (1988) kan predikeringen av farlighet vurderes som et område den juridiske profesjonen ikke ønsker full jurisdiksjon overfor. Feltet kan betraktes som et lite attraktivt ansvarsområde, hvor psykiaterne tradisjonelt har tatt på seg oppgaven. Spørsmålet er hvordan grensene for farlighetsbedømmelsen skal foretas.

Et av hovedproblemene med hensyn til vurderingen, har vært kravet om en dikotom avgjørelse; enten farlig eller ikke farlig.

Dette kravet har ikke fremstått på vitenskapelig grunnlag, men etter et krav fra det juridiske system (Rosenqvist intervju 26.11.01).

Det er særlig vanskelig innenfor humanvitenskapene å fremlegge nøyaktige fremstillinger med klare svar. Dette gjelder også i forhold til bedømmelsen av risikoen for nye lovbrudd. Gjennom psykiaternes konklusjoner vil det kun bli fremlagt sannsynligheter for at nye lovbrudd vil finne sted. Et annet problem i denne sammenhengen, er som ved utilregnelighetsdebatten, at det er en indre tvil i psykiatrien. De sakkyndige har kommet frem til ulike konklusjoner, og det kan belyses gjennom følgende sitat;

Strid om Jan Helges sinn. Rettspsykiaterne er uenige om Jan Helge Andersen må tillegges sikring etter dommen eller ikke (Nettavisen 15.05.01).

Beck (1997) poengterer at det er vanskelig for politikken å orientere seg innenfor de ulike vitenskapene fordi det alltid finnes ulike og konkurrerende synspunkter. Det er rimelig at juristene opplever det samme problemet ved at det er dem som avgjøre hvorvidt en særreaksjon skal idømmes på bakgrunn av farlighet. Norsk psykiatri har forsøkt å likestille de ulike vitenskapelige paradigmene, og psykiatrien omtales ofte som eklektisk. Det vil si at de ulike tilnæringsmåtene blir anerkjent, men da det er vanskelig å sidestille dem blir resultatet ofte konflikter og maktkamper mellom de ulike tilnæringsmåtene (Ramsdal og Ludvigsen 1998:228-229). Det skal ikke påstås at rettspsykiaterne som har vurdert Andersen er innenfor

ulike paradigmer, men debatten om psykiatrien som eklektisk og sammensatt kan bidra til å rette søkelys mot en intern ”strid” innenfor psykiatrien.

6.2 Individ eller samfunn

Debatten om særreaksjoner er et verdispørsmål og det er et spørsmål om i hvilken grad man skal sperre folk inn i lengre tid for at samfunnet skal få en mulig større beskyttelse. Hvilken risiko er samfunnet villig til å ta på enkeltmenneskers bekostning (Rosenqvist intervju 26.11.01).

Et viktig prinsipp innenfor den juridiske profesjonen er at enhver rimelig tvil skal komme tiltalte til gode. Det vil med andre ord si at det er bedre at ti skyldige går fri enn at en uskyldig blir dømt. På denne bakgrunnen kan det diskuteres hvorvidt det er legitimt å idømme lovbrutere en tidsbestemt reaksjon på bakgrunn av handlinger vedkommende *kanskje* vil begå. Ved at man tidligere ikke omtalte sikring som straff, har debatten angående særreaksjonene blitt unndratt det juridiske prinsippet, til tross for at det har blitt argumentert for at sikring mer eller mindre har hatt det samme innholdet som en vanlig straff. Prinsipielt reagerer rettsvesenet overfor handlinger foretatt i fortiden, mens den psykiatriske profesjonen retter seg mot mulige handlinger i fremtiden. I denne sammenhengen blir skillet oppløst, og også jussen fokuserer på fremtiden.

En sentral kritikk av farlighetsbedømmelsen er rettet mot at de beste rettspsykiaterne predikerer feil i to av tre tilfeller. Det vil med andre ord si at for hver gang de sperrer inne en farlig lovbrutere, sperrer de samtidig inne to ufarlige (Ellingsen 1988). Jussprofessor Andenæs (1997) kritiserer denne tolkningen, og hevder det er en vanlig misforståelse at de som blir bedømt som farlige, men som ikke foretar nye forbrytelser, er ufarlige. Farlighetsbedømmelsen innebærer bare at det er en *risiko* for nye lovbrudd, ikke at nye lovbrudd vil bli begått. Dette innebærer ikke at faren eller risikoen for tilbakefall ikke var reell dersom vedkommende ikke begår et nytt lovbrudd. Videre stilles det spørsmål om hvor stor risiko det skal være for at det skal bli berettiget å nøytraliserer faren. Andenæs antar de fleste vil være for å sperre en person inne dersom det er en 50% risiko for at person vil begå et

drap innen de neste fem årene. Problemet er at virkeligheten ikke opererer med så presise prognoser.

Selv om undersøkelser har vist at det er svært vanskelig å skille ut farlige lovbrysterne (NOU 1974:17), har man fremdeles valgt å klassifisere lovbryster etter farlighet. En måte å forstå dette på er samfunnets krav og rett til beskyttelse fra farlige personer. Gjennom farlighetsdiagnostiseringen får man en legitim grunn til å idømme noen en tidsbestemt reaksjon, og ved å sperre den inne eliminerer man risikoen for flere år fremover.

Det har tidligere blitt nevnt at psykiatere har blitt utsatt for kritikk dersom de har kommet frem til feil konklusjoner. Det vil si at de har klassifisert en lovbryster som ikke farlig, og vedkommende begår et lovbrudd. Dersom situasjonen er motsatt, og man bedømmer en person som farlig til tross for at vedkommende ikke ville ha begått et nytt lovbrudd, vil dette sannsynligvis ikke komme frem, fordi personen ville ha vært innesperret. Også her kan det trekkes en parallell til drapene på Austbø. Vedkommende var tidligere innlagt i psykiatrisk sykehus, men ble bevilget permisjon da han ikke ble vurdert som farlig for omgivelsene. Ute på permisjonen skyter og dreper han to politimenn, og legene hevdet de ikke hadde noen mulighet for å forutsi handlingene han begikk (Aftenposten, 12.03.98). Det har vært flere tilfeller hvor gjentakelse av farlige handlinger har forekommet;

Igjen har en utilregnelig mann som tidligere er dømt for drapsforsøk begått en grov voldshandling. Hans kone slapp så vidt fra et plutselig raseriutbrudd med livet i behold (Bergens Tidende 11.04.01).

Avisartikler som dette kan innebære en svekket tillit til psykiaterne fordi en ikke lenger stoler på det psykiatriske kunnskapsgrunnlaget. Konsekvensene kan i følge Beck bli at ekspertsystemet og grunnlaget for den profesjonelle makten forsvinner (Beck 1997). Det kan bety at psykiaterne mister, eller får svekket sine tidligere jurisdiksjoner fordi det ikke lenger er tillit til kunnskapen deres. På den andre siden er det svært vanskelig for humanvitenskapene å fremskaffe sikker informasjon angående risiko. En forklaring kan være at risiko er muligheten for at noe kan skje, det er fremdeles enda ikke skjedd. Med andre ord fremskaffer vitenskapene usikker informasjon om sannsynligheter (ibid 278).

Media har også en svært sentral rolle i forhold til risikoer. Blant annet fokuserer de på enkeltsaker som viser hvordan feilvurderinger fra psykiaternes side har fått fatale følger. Samfunnet er avhengige av at staten beskytter mot farlige personer, og de psykiatriske vurderingen kan betraktes som en metode for å sikre samfunnet. Det har blitt sagt at media sannsynligvis er den institusjonen som har størst innflytelse når det gjelder å forme opinionens oppfattelse av risiko (Andersen 1996:154). Deres fremstilling av ulykker og risikoer har stor betydning for leserens vurderinger og oppfattelser (ibid).

Det bør også i denne sammenhengen påpekes at Becks perspektiv er rettet mot risikoer som er skapt av naturvitenskapene, mens det i denne fremstillingen blir rettet fokus mot kulturelt skapte risikoene, som den kriminelle. Media har i begge tilfellene hatt en sentral rolle med hensyn til å formidle risikoene videre til samfunnet, mens de har hatt en sterkere innflytelse og framtoning når det gjelder kriminelle, fordi de her i stor grad definerer hva og hvem som er en risiko for samfunnet. Det er med andre ord media som definerer de kriminelle som en samfunnsrisiko. Den kriminelle natur blir med andre ord befestet av media.

Media har også en viktig rolle i forhold til miljømessige risikoene. Disse risikoene blir i stor grad definert av vitenskapene, og videreformidlet gjennom media. Beck (1997a) hevder de nye risikoene ofte er usynlige, og at man derfor er avhengige av vitenskapene for å definere dem. Imidlertid kan noen av dem være synlige, som naturkatastrofer. På den andre siden er også den kriminelle en synlig risiko i samfunnet, fordi det er i stor grad er mulig å observere den kriminelle handlingen og resultatet av den. Samtidig er ikke alle lovbrøttere farlige, og det er på den bakgrunnen psykiaterne har fått innpass i rettsvesenet. Til tross for at det er psykiaterne som tidligere har vurdert farlighet, kan en også se tendenser til at media tar på seg rollen som å definere hvem som er en risiko for samfunnet. Ved at media definerer noen som en risiko, kan det igjen påvirke det politiske nivået, og deretter gi konsekvenser. Media skaper med andre ord ”moralske panikker” som samfunnet reagerer på.⁹⁵ Både ved risikoene som er skapt av naturvitenskapen og de som er kulturelt skapte, er man avhengige av vitenskapene for å begrense eller fjerne risikoene. På den bakgrunnen blir tillit et sentralt begrep innenfor begge kategoriene, og man får situasjonen hvor det både kan være mistillit og avhengighet av vitenskapene på den samme tiden. Man trenger vitenskapene for å fjerne risikoen fra samfunnet.

---

⁹⁵ En nærmere diskusjon av medias rolle i definering av risikoer vil bli foretatt senere.

Det også vist seg at media påvirker mennesker *til* å begå forbrytelser. Rosenqvist kritiserer media fordi de glorifiserer og lager show av dramatiske politiaksjoner, hvor resultatet blir en smitteeffekt (Aftenposten 22.06.98). Problemet er at media selv blir aktører i sakene i stedet for å holde en lav profil mens den kriminelle handlingen enda pågår. Psykisk labile personer har et enormt behov for oppmerksomhet, og medias fokusering på kriminelle handlinger og lovbryster kan føre til at flere lovbrudd blir begått. Til eksempel mener hun å se en parallell fra politidrapene på Austbø og til andre drap begått av sinnslidende personer (ibid). Dersom disse antakelsene er korrekte, vil medias rolle gå fra å påvirke samfunnet til å styre utviklingen.

Det kan også diskuteres hvordan media påvirker kriminalpolitikken. Ved å vise til en uttalelse fra Jan Simonsens, tidligere medlem av Fremskrittspartiet, kan det argumenteres for at også politikerne i stor grad lar seg styre av media.

VG har en alvorlig artikkel i dag som viser til at ca. en fjerdedel av antall drap i Norge blir begått av personer som er sinnslidende. Det er personer som er livsfarlige for sine omgivelser. Av hensyn til sikkerhet for liv og helse for oss alle er det nødvendig å holde mennesker som er en fare for sine omgivelser, vekk fra samfunnet (Odelstingsdebatten 12.12.96).

Muligens spiller Simonsen på frykten for at mennesker med psykiske lidelser skal begå alvorlige voldshandlinger. Andre igjen har hevdet denne frykten for psykisk syke mennesker i stor grad er overdrevet og at det er media som i stor grad skaper redselen (Rosenqvist og Rasmussen 2001). Undersøkelser fra andre land vitner om at dette ikke er særegent for Norge. Også i England har media hatt en tendens til å publisere og dramatisere alvorlige og voldelige forbrytelser begått av mentalt syke mennesker, og fokuset blir satt på enkeltmennesker og deres skjebner (Laing 1993:36).

Det har blitt nevnt at myndighetene befinne seg i et dilemma i forhold til å prioriterer mellom enkeltindividene og samfunnet. I tillegg er det av sentral betydning at politikerne stoler på de vitenskapelige ekspertenes risikovurderinger (Beck 1997:278). Beck mener et av problemene i forhold til vitenskapene er at de bare fremskaffer mer eller mindre usikker informasjon om sannsynligheter. De besvarer med andre ord aldri spørsmålet om hvilken risiko som er akseptabel, og hvilken som ikke er det (ibid). Dermed er det myndighetene som skal foreta

valget angående hvor mye risiko som skal tillates før hensynet til samfunnet tilsier at en reaksjon må iverksettes. Et sitat fra Justisdepartementet kan benyttes for å illustrere politikken⁹⁶ ståsted i forhold til problematikken;

Departementet er innforstått med at en aldri kan få full sikkerhet for at lovbyteren i framtiden ville begått en forbrytelse dersom han eller hun ble møtt med en strafferettslig særreaksjon. Imidlertid kan man forutsi farlighet med så høy grad av sannsynlighet at hensynet til samfunnets behov for beskyttelse her må veie tyngre enn hensynet til den enkelte lovbyter (Ot.prp.87 (1993-94):60).

I denne sammenhengen kan det være fruktbart å trekke inn Thomas Mathiesen, og hans synspunkter på saken. Han hevder vedtak om særreaksjoner ikke er baserte på grundige behandlinger av farlighetsvurderinger, men at det i stedet er et resultat av den politiske vinden, - som vil si at man ønsker disse reaksjonene (Mathiesen 1990).⁹⁷

6.3 Oppsummering

Det har blitt vist at vurdering av farlighet og gjentakelsesfare har medført store debatter og konflikter. Det har videre vært en generell enighet om at predikering av farlighet kan medføre store problemer da det ikke finnes noe sikkert analyseredskap til å foreta vurderingene. Ulike psykiatere kommer frem til ulike konklusjoner angående nødvendigheten av å idømme lovbytere en særreaksjon. Til tross for usikkerheten har det vist seg at psykiaterne uttrykker seg i klare vendinger når de foretar vurderingene. Dette har blant annet blitt tolket som et resultat av at de fremdeles ønsker å uttale seg om farlighet. På den andre siden har psykiaterne, etter eget ønske blitt fritatt fra å vurdere farlighet for tilregnelige lovbytere. Det har blitt forklart ved at det innebærer en risiko for profesjonene, fordi feilvurderinger kan få fatale følger.

---

⁹⁶ Jeg finner det legitimt å anvende uttrykket politikken i denne sammenhengen fordi odelsproposisjonen førte til stortingsvedtaket i 1997.

⁹⁷ Han har kalt artikkelen sin "Side et hundre og fem". Tittelen henviser til side 105 i særreaksjonsutvalgets utredning (NOU 1990:5), hvor farlighetsdebatten blir foretatt på dette sidetallet. Artikkelen er en skarp kritikk av innholdet.

Media har som forventet hatt en sentral rolle i debatten, og det har blitt vist både med hensyn til at de i stor grad fokuserer på saker begått av sinnslidende lovbrøyttere, samt saker hvor det er gjentakelse av lovbrudd. Samtidig har det blitt argumentert for at dette igjen har påvirket vitenskapene på feltet, og ikke minst myndighetene. Medias rolle i forhold til å sette dagsorden er ikke oppsiktsvekkende, i stedet ses det som mer iøynefallende at avisene blir anklaget for at mentalt syke personer begår lovbrudd.

Justis –og politidepartementets standpunkt i forhold til verdidebatten mellom samfunnet og enkeltindividet var at beskyttelsen av samfunnet skal komme i første rekke. Dette blir imidlertid opprettholdt ved at man fremdeles opererer med særreaksjoner, samt det tidsbestemte aspektet. Ved å sperre inne de farlige lovbrøytterne, blir risikoene eliminerte.

6.4 Tvunget psykisk helsevern

Det ble i 1997 foretatt betraktelige endringer i forhold til særreaksjoner overfor de utilregnelige. Den tidligere sikringsregelen ble erstattet med tvunget psykisk helsevern. Reaksjonen innebærer at det er retten som skal avgjøre hvorvidt lovbrøytterne skal dømmes til institusjonsanbringelse i psykiatrien, samtidig som de psykiatriske sykehusene er pliktige til å ta imot dem. Tvunget psykisk helsevern skapte sterke reaksjoner fra psykiatrisk hold, og forslaget har vært en medvirkende faktor til at prosessen mot lovendringen har tatt så lang tid.

Det er personene som tidligere ble idømt en ren sikringsdom som nå kan bli dømt til tvunget psykisk helsevern. Særreaksjonen vil sannsynligvis berøre en liten gruppe forbryttere. I 1985 og 1990 gjaldt dette 21 personer mens det i 1995 omfattet 16 personer (NOU 2001:12). Imidlertid er det stor sannsynlighet for at reaksjoner kan være langvarig, noe som fører til at tallet på de som til enhver tid er innesperret gjennom denne reaksjonen vil være atskillig høyere.

6.4.1 Behandling versus tvang

Prinsippet om å tvinge noen til behandling er relativt paradoksalt. Tvang er et begrep som gir negative assosiasjoner, og det innebærer at noen må gjøre eller bli usatt for noe de ikke har lyst til. Det foster ofte til protest i stedet for samarbeid, samtidig som det forutsetter underkastelse i stedet for likeverdighet. Behandling er derimot et begrep som gir positive assosiasjoner⁹⁸, fordi en hjelper syke mennesker til å bli bedre. For de fleste behandlere er det en byrde å ha makt til å bestemme over andres frihet (Lundeberg 1999:8). Et interessant spørsmål i denne sammenhengen er om det er mulig å tvinge noen til behandling? Rosenqvist svarte på spørsmålet på følgende måte;

Ja, det har jeg gjort i alle år. Og dette har med ideologi å gjøre og jeg ser at en langvarig og konsistent behandling av et behandlingsapparat som respekterer pasienten på veldig mange vis, men ikke aksepterer at pasienten går til helvete, kan ha gode resultater (Intervju 26.11.01).

Fra andre hold har det blitt sagt at psykiatrien har lite å utrette i forhold til behandling overfor den alminnelige lovbrøyer, samtidig som psykiaterne ikke har ønsket lovbrøyer innlagt i psykiatrien (Høringsuttalelse, den psykiatriske forening 11.11.74). Det er viktig å merke seg at når den psykiatriske foreningen ga sin uttalelse i 1974, var diskusjonen om den fakultative straffritaksregelen fremdeles en varm potet. Denne regelen åpnet opp for at personer som nesten var gale, kunne bli idømt tvungen behandling, og psykiaterne fryktet at psykopaten⁹⁹ skulle få innpass i psykiatrien. Psykopati kan klassifiseres som den alvorligste personlighetsforstyrrelsen og psykopater viser mindre motivasjon, mindre forbedring og faller fortere ut av behandlingen. Enkelte studier har vist at psykopater har blitt verre av behandling (Rice, Harris og Cormier 1992 i Rosenqvist og Rasumssen 2001:206). Det blir oppnådd dårligere behandlingsresultater for kriminelle i psykiatrien enn i forhold til andre pasientene. Dette kan være en av årsakene for at de ikke ønsker å få kriminelle inn i psykiatrien (Høyer og Syse 1991), og tatt i betraktning at det antas at 20-25 % av fengselspopulasjonen er

---

⁹⁸ Det kan diskuteres hvorvidt behandling kun er et positivt ladet ord.

⁹⁹ Psykopater kjennetegnes av at de har problemer med å føle medlidenhet med andre, svakt internaliserte normer, dårlig impuls kontroll og manglende skyldfølelse (Hermundstad 1999:304). Psykopater har mange ganger større sannsynlighet for å begå voldskriminalitet enn ikke psykopater. I tillegg er det også større risiko for tilbakefall (Rosenqvist og Rasmussen 2001).

psykopater, mens de kun utgjør en prosent av befolkningen (Rosenqvist og Rasumssen 2001:201) anses dette argumentet som relevant.

De dårlige behandlingsresultatene for psykopater kan være en forklaring på psykiaternes uro med hensyn til å få dem innlagt i psykiatrien. Eventuell dårlige behandlingsresultater kan medføre mistillit til psykiatrien og dens behandlingsmetoder. Abbott har påpekt at mislykket behandling er det første målet en angriper profesjoner på (Abbott 1988:49), noe som ses som sentralt i forhold til debatten angående psykopatenes mulige inntreden i psykiatrien. Myndighetene har som tidligere nevnte autoritet til å både gi og ta juridiksjoner til profesjonene, og på den bakgrunnen er det av interesse for profesjonene at det er tillit til kunnskapene deres. Videre er det sannsynlig at politikerne igjen lar seg påvirke av andre aktører, og deres oppfattelser av profesjonene. Det har tidligere blitt vist til at politikerne i stor grad lar seg påvirke av media, samtidig som media både er en aktør i seg selv, og et middel for andre aktører som ønsker å få ytret meningene sine. På denne bakgrunn er det sannsynligvis av interesse for psykiaterne at de pårørende og pasientene selv har tillit til psykiatrien. Som en konsekvens av dette betraktes psykiaternes argumentasjon mot tvungen behandling som et rasjonelt valg, fordi det er en stor risiko for kritikk.

Den psykiatriske profesjonen har hevdet at den ikke har kompetanse til å behandle lovbrytere som ikke er psykotiske (Robak 1990). Dette kan virke svært betenkelig når man i Norge, målt i internasjonal målestokk, har en høy andel av tvangsinnleggelse i psykiatrien. Om lag hver tredje innleggelse i norske psykiatriske institusjoner skjer med tvang, mens det for psykiatriske sykehus og sykehusavdelinger er nesten annenhver (Norvoll 2002). I Oslo var det i 1996 praktisk talt bare akutt syke og sterkt psykotiske og suicidale som ble innlagt på psykiatriske avdelinger (Dagbladet 01.12.96). Det anses som svært betenkelig at psykiaterne i denne sammenhengen er svært skeptiske og motvillige til å behandle personer som er innlagt på tvang. Dersom det ikke er mulig å behandle de kriminelle i psykiatrien, kan psykiatrien lett få status som en oppbevaringsanstalt i stedet for en behandlingsanstalt. Dette er også noe psykiatrien frykter, og overlege Evang¹⁰⁰ har uttalt følgende om denne situasjonen;

De psykiatriske sykehusene sliter fremdeles med sin fortid som oppbevaringsanstalter for avvikere som samfunnet ønsker å kvitte seg med (Aftenposten 04.06.96).

---

¹⁰⁰ Han var i 1996 avdelingsoverlege ved Distriktpsikiatrisk senter på Grorud.

Et annet argument psykiaterne har benyttet mot særreaksjonen dom til behandling, er at ”*slike klienters*” adferd og problematikk skape store problemer for det vanlige behandlingsopplegget og det øvrige klientell (Robak 1990). Pasienter som er innlagt i psykiatrien, enten etter Lov om psykisk helsevern, eller frivillig, kan bli utsatt for et mer rigid og strengt system. Årsaken er at institusjonene nå skal ha samfunnsvern som en oppgave i tillegg til å behandle sinnslidende mennesker. Personene som blir dømt til behandling er klassifisert som farlige, noe som krever ekstra sikkerhetstiltak også i psykiatrien. Erfaringsmessig skaper disse pasientene uro i avdelingene, som igjen kan ramme de andre pasientene som er innlagt. Denne diskusjonen startet allerede på 1800 tallet, og psykiaterne benyttet for øvrig de samme argumentene da som nå, i et forsøk på å stenge de kriminelle ute fra psykiatrien (Ludvigsen, 2000).

Den utvikling i rettsikkerhetens og menneskerettighetens navn som har funnet sted i norsk psykiatri de siste 5-10 årene, med åpning av låste dører, desentralisering av tilbud osv, er etter de fleste faginstansers syn uforenelig med en adgang til å dømme utilregnelige personer til tvangsopphold i psykiatriske institusjon (Helsedirektoratet i NOU 1990:5).

Gjennom den nye særreaksjonen kan resultatet bli at alle pasientene i psykiatrien blir utsatt for et mer rigid system. Da vil sannsynligvis en del av psykiaternes arbeidsoppgaver bli endret, samtidig som psykiatrien kan bli en oppbevarings- i stedet for en behandlingsanstalt. Dette kan være negativt for profesjonen, hvis formål er å behandle syke mennesker. Dårlige behandlingsresultater kan medføre mistillit til psykiaterne, mens gode resultater kan styrke profesjonens legitimitet. I tillegg kan det diskutere hvorvidt det å beskytte samfunnet for farlige personer bør være rettsvesenets eller helsevesenets oppgave. En del av høringsinstansene har poengtert med at helsevesenet må ta utgangspunkt i behandlingsaspektet, og ikke i samfunnets behov for vern (Ot.prp 87(1993-94)).

En mulig konsekvens av at personer dømmes til behandling, kan være at overfylte avdelinger og psykiaternes negative holdninger til de kriminelle medfører at de kriminelle blir psykiatriens stebarn. Et alternativ er at man danner egne institusjoner for psykisk avvikende lovbrutere, men da er det en viss risiko for at institusjonene vil bli oppfattet som annenrangs, hvor få fagpersoner vil ønske å jobbe (Grøndal 2000). Muligens er det frykten for et nytt

Reitgjerdet som har ført til at forslaget om et nytt kriminalasyl aldri ble et reelt alternativ. Behandlingen og forholdene til de innlagte på Reitgjerdet var uverdige, og en årsak for det kan være at de sinnssyke kriminelle er en lavstatusgruppe i samfunnet.

Det er allerede en mangel på behandlingsplasser, og lovendringen vil sannsynligvis forsterke kapasitetsproblemene i psykiatrien. Evang tror at rekrutteringen av psykiatriske fagfolk vil bli enda vanskeligere dersom det blir mulig å dømme lovbrøyttere til behandling. Han mener belastningen er stor nok fra før, også fordi 200 stillinger står ubesatt i psykiatrien. Han kaller forslaget meningsløst, og en ansvarsfraskrivelse fra politikerne (Aftenposten 07.12.96).

Et annet viktig problem i psykiatrien er at antall plasser har blitt kraftig redusert, noe som har sitt utspring i den generelle institusjonskritikken som fant sted på 70 tallet. Ressursmangelen har ført til at psykiatriske institusjonene blir omtalt som helsevesenets fattige fetter, fordi det ikke er nok ressurser til å behandle personer med mentale lidelser (Dagbladet 03.12.1996). Randi Rosenqvist uttrykker forståelse for at ansatte innen psykiatrien er bekymret for at ressursene kun rekker til de alvorlig sinnssyke som har begått alvorlig kriminalitet. Hun uttrykker fortvilelse ovenfor at det ikke finnes tilstrekkelige ressurser til å ta vare på personer som er alvorlig sinnslidende og ønsker psykiatrisk behandling til tross for at de ikke har begått en alvorlig kriminell handling. Hun mener det er skandaløst at det ikke finnes anstendig behandlingstilbud til alle med alvorlige sinnslidelser (Dagbladet 12.12.96).

Blir det et inngangskriterium i psykiatrien at man har begått et til dels alvorlig lovbrudd? Muligens burde en starte i den andre enden ved å bygge opp sterkere fagmiljøer og institusjoner for å ta seg av hardt belastede psykisk syke før de begår kriminalitet. Slik kunne en god del ulykker kanskje vært unngått (Grøndhal 2000).

Gjennom prosessen kan man lett få inntrykk av at det beste for den utilregnelige og farlige vil være å bli dømt til psykiatrisk behandling, mens det verste vil være fengselsopphold. Foucault (1999a) finner at behandling er et forsøk på å endre sjelen, og det kan oppleves som like overgripende som en reaksjon rettet mot legemet. Det var på denne bakgrunnen han var skeptisk til asyllets fremvekst. Muligens er tvunget psykisk helsevern et resultat av at man ønsker å behandle bort den kriminelles farlighet, eller sagt med Foucault; den kriminelles natur. Han er ikke den eneste som har stilt seg skeptisk til de psykiatriske virkemidlene;

”Part of the critique holds that the psychiatric system is no better than the prison, it is still a horrifying inhumane total institution” (Laing 1999:17).

6.4.2 Asylsuverenitet

Det var også før 1997 lovfestet at utilregnelige lovbrøtere skulle plasseres i psykiatriske institusjoner. Imidlertid ble ikke alltid dette prinsippet opprettholdt, blant annet fordi de psykiatriske institusjonene har hatt mulighet for å nekte å ta imot sikringsdømte (NOU 1990:5). Det var overlegen som avgjorde om en person var syk nok til å tvangsinnlegges i psykiatrien (Rosenqvist, intervju 26.11.01). Konsekvensene ble i enkelte tilfeller at syke kriminelle ble plassert i fengsel. Det var på bakgrunn av dette straffelovrådet foreslo dom til psykiatrisk behandling.

Legene har hatt retten til å avgjøre hvem de vil ha som pasienter siden 1848. I tillegg har de hatt det avgjørende ordet i forhold til når pasienter skal skrives ut, og hvilken behandling pasienten skal få. Begrunnelsen for at asylsuverenitetsprinsippet ble innført var å beskytte enkeltindividet mot overgrep fra staten. Man fryktet at enker, faderløse og tiggere som ikke hadde mentalt avvik skulle bli innesperret. Psykiaterne har argumentert sterkt for å opprettholde sine tidligere arbeidsoppgaver;

Den faglige medisinske ledelse ved institusjonene må selv få vurdere hvilke klientgrupper man har faglig kompetanse til å påta seg behandlingsansvaret for, samt tidsrammen for behandlingen. [...] Det må imidlertid understrekes at det psykiske helseverns forpliktelser aldri må strekkes lenger enn det som er forenelig med psykiatriens faglige grunnlag og etiske forankring. Det psykiske helsevern og andre instanser i samfunnet må i fellesskap til enhver tid bestemme hvor denne grensen går. Vi vil på det sterkeste advare mot at det psykiske helsevern påtvinges oppgaver som profesjonen ikke selv kan godta (Høringsuttalelse 11.11.74).

Psykiaterne hadde tidligere full jurisdiksjon overfor hvem som ble innlagt i psykiatrien. Ved at retten nå kan dømme utilregnelige lovbrøtere til behandling, går den juridiske profesjonen inn på psykiaternes felt og svekker jurisdiksjonen de tidligere innehadde. Resultatet for

psykiaterne er at de ikke lenger kan velge hvem de vil behandle, noe som innebærer at de ikke kan velge bort upopulære pasienter. Gjennom dom til psykiatrisk behandling kan psykiaternes tidligere jurisdiksjon bli redusert til underordning ved at de nå gjennomfører oppgaver som juristene har delegert til dem.

Gjennom å benytte Beck åpnes det opp for et annet syn på debatten. Han mener enten eller kategoriene man opererer med i samfunnet er kritikkverdige fordi virkeligheten ikke er organisert etter strenge kategorier (Beck 1997b). Dette kan være en årsak for hvorfor de sinnssyke kriminelle gjennom historien har vært en vanskelig gruppe å plassere. Abbott er til dels inne på den samme konflikten når han hevder at det i enkelte sammenhenger er vanskelig for profesjoner å definere klienter innenfor ulike klassifikasjonssystemer. Det er ikke alltid mulig å plassere personer innenfor kategorier, og i enkelte sammenhenger kan klientene faller mellom to stoler (Abbott 1988:40-44). I dette tilfeller faller klientene mellom helsesektoren og kriminalomsorgen. Beck hevder definisjonsproblemene har sitt utgangspunkt i at de klassiske skillene har blitt oppløst gjennom refleksiv modernisering, noe som har ført til at staten har vanskeligheter med å klassifisere dem innenfor ulike kategorier. Før opplysningstiden ble den såkalte ufornuften, som blant annet bestod av gale og kriminelle, sperret inne (Foucault 1999b). I opplysningstiden ble de gale og de kriminelle atskilt og møtt med ulike reaksjoner og behandlingsformer. I ettertid har det vist seg vanskelig å opprettholde skillet mellom dem, noe debatten angående utilregnelighetsregler og særreaksjoner kan illustrere. Noen personer er både kriminelle og gale, andre er farlige og gale, mens en tredje gruppe er både kriminelle, gale og farlige. På denne bakgrunnen er det rimelig å hevde at de gamle kategoriene ikke lenger er tilstrekkelige. Det kan for øvrig også diskuteres hvorvidt de tidligere var tilfredstillende.

Den psykiatriske forening uttalte i høringsuttalelsen (1974) at det var en selvfølge at det psykisk helsevernet skulle yte psykiatrisk behandling og omsorg overfor kriminelle og asosiale personer i den grad det falt innenfor psykiatriens faglige kompetanseområde. Denne kommentaren strider mot det faktum at psykiaterne tidligere har mottatt sterk kritikk fordi de ikke har tatt imot de sinnssyke kriminelle. Det har ikke blitt betraktet som en risiko for psykiaterne å nekte og behandle den sinnssyke kriminelle fordi gale og farlige kriminelle, som ikke ble innlagt i psykiatrien, blir innsatt i sikringsanstalt hvor sikkerheten var høy. Det vil si at lovbrøteren ikke vil bli sluppet løs i samfunnet selv om psykiaterne nektet å legge ham inn psykiatrien.

Enkelte har reagert på psykiaternes negative holdning til den nye særreaksjonen dom til behandling. Arbeiderpartiets Tømmerås har uttalt skuffelse over at psykiaterne, som hun mener skal være opptatt av syke menneskers ve og vel, kun har vært opptatt av hypotetiske spørsmål framfor å se på de prinsipielle fremskrittene i den nye særreaksjonen. Vedtaket vil medføre at syke mennesker får en enda bedre garanti for behandling, samtidig som det styrker rettssikkerheten for syke lovovertredere. Videre vektlegger hun at odelstinget ikke ønsker at presset på den psykiatriske profesjonen skal bli større enn hva det allerede er. Personene som eventuelt blir idømt denne reaksjonen burde allerede ha vært innlagt¹⁰¹ (Odelstingsdebatten, 12.12 1996).

På tross av at forslaget ble vedtatt januar 1997, ble ikke særreaksjoner iverksatt før i 2002. Årsaken for dette var at man mente psykiatrien måtte rustes opp for å kunne ta imot personene som ble dømt til tvungen psykisk helsevern.

Beck har gjennom begrepet subpolitikk hevdet at det politiske blir upolitisk mens det upolitiske blir politisk. Dette har tildes også vært tilfelle i denne studien, ved at media har rettet en kritikk mot vurderingene av tilregnelighet og særreaksjoner, noe som igjen kan tolkes som en kritikk av politikerne som skal ivareta samfunnsbeskyttelsen. I tillegg har det både fra nasjonalt og internasjonalt hold blitt kritisert at sinnssyke lovbrøyttere har blitt plassert i fengselsanstalter. De tidligere forholdene er blitt kritisert av både dommerne og de medisinske fagkyndige (Odelstingsdebatten 12.12.96). Det er rimelig å anta at kritikken har påvirket Stortinget til å vedta lovforslaget for å imøtekomme kritikken. Det ble på slutten av 1996 foretatt flere drap av sinnslidende mennesker, noe som kan ha ført til et økt press på politikerne med hensyn til å forta en lovendring som beskytter samfunnet mot gale og farlige kriminelle. Før øvrig ble vedtaket fattet i begynnelsen av 1997, knappe måneder etter mediafokuseringen. Det kan på denne bakgrunnen diskuteres hvorvidt lovendringen var et resultat av subpolitikk.

Antakeligvis er det politisk beleilig for enkelte partier å få forslaget fram til behandling. Ikke minst fordi det nærmet seg stortingsvalg (Dagbladet 12.03.96).

---

¹⁰¹ Gjennom Lov om psykisk helsevern er det mulig å legge pasienter inn i psykiatrien mot deres vilje. Hovedforskjellen mellom denne loven og § 39 i straffeloven er at den Lov om psykisk helsevern kan anses som forebyggende med hensyn til kriminalitet, mens dom til psykiatrisk behandling både er en reaksjon for tidligere adferd, samtidig som den skal virke forebyggende på kriminalitet.

6.4.2.1 Innhold og ansvar

Det har allerede blitt fokusert på at overlegene mister asylsuvereniteten overfor hvem som skal legges inn i psykiatrien. En annen sentral faktor i debatten har vært hvem som skal ha retten til å bestemme innholdet av behandlingen, og ikke minst retten til å skrive ut de særreaksjonsdømte forbryterne.

Straffelovrådet foreslo at utskrivningen skulle bli foretatt av et organ som er uavhengige av den psykiatriske institusjonen. Årsaken til forslaget var at dersom avgjørelsen skulle tas av enkeltpersoner, kunne det medføre et for stort ansvar for vedkommende. Det ble videre foreslått at domstolene, eller kontrollkommisjonene ved de psykiatriske sykehusene skulle ha denne myndigheten (NOU:1974:17). Resultatet ble at den domfelte selv, hans nærmeste, eller faglig ansvarlige ved den institusjonen som har behandlingsansvaret for den domfelte kan begjære opphør av reaksjonen. Påtalemyndigheten skal fremme saken for retten som skal ta den endelige avgjørelsen (§ 39 b). På denne bakgrunnen er det juristene som vil være ansvarlige dersom de ikke lenger anser en lovbrøyer som en risiko for samfunnet, og vedkommende på nytt begår en kriminell handling. Sannsynligvis vil juristene rådføre seg med psykiaterne før de eventuelt konkluderer med opphør av reaksjonen. Det er vanskelig på nåværende tidspunkt å forutse hvorvidt psykiaterne også i denne situasjonen kan risikere å bli sittende igjen med ”svarteper” fordi konklusjonene bygger på deres uttalelser.

Psykiaterne har mistet ansvaret for å avgjøre hvem som skal bli innlagt i psykiatrien. De har på denne bakgrunnen argumentert sterkt for å opprettholde den fulle avgjørelsesmyndigheten med hensyn til innholdet av reaksjonen.

Skal det psykiske helsevern fungere etter intensjonene, må den faglige, medisinske ledelse ved det psykiatriske institusjonene ikke bare ha det fulle ansvar, men også den fulle myndighet til å utforme opplegget, herunder også myndighet til å bestemme om vedkommende skal være i institusjon eller undergis behandling eller omsorg i frihet (Høringsuttalelse Norsk psykiatriske forening 11.10.74).

Det er psykiaterne som skal ha ansvaret for innholdet av dom til psykiatrisk behandling, noe som kan betraktes som et kompromiss for at de har mistet asylsuvereniteten overfor denne gruppen. Domstolen er ikke eksperter på psykiske lidelser og har dermed ikke kompetanse til

å vurdere hvilken behandlingsform som vil være best egnet i hvert enkelte tilfellet. I tillegg vil behovet kunne endre seg over tid, samtidig som det psykiske helsevern bør gis en mulighet til å prioritere sine begrensede ressurser (NOU 1990:5:75). Det ble for øvrig gjort et vedtak på at den innlagte minimum skal være innlagt i tre uker¹⁰² med døgnopphold. Etter disse ukene er det den faglige ansvarlig som overtar ansvaret for vedkommende. Fremskrittspartiet reagerte sterkt på at den faglige ansvarlige allerede etter tre uker skulle få det hele og fulle ansvaret for den videre samfunnsbeskyttelsen;

Selv om loven sier at det skal legges vekt på samfunnets behov for beskyttelse når denne avgjørelsen blir tatt, åpnes det altså for at en voldsmann eller drapsmann – ja, teoretisk kan det være en masseorder – kan få behandling utenfor institusjonen etter bare tre uker, slik at han igjen kan stikke kniven i ryggen på en tilfeldig forbipasserende på gaten. Dersom det skulle skje er det greit å vite hvilke partier som er medansvarlige gjennom de vedtak som nå blir gjort¹⁰³ (Simonsen i Odelstingsdebatten 12.12.96).

Dom til behandling i psykiatrien, eller tvunget psykisk helsevern kan ses som et kompromiss mellom psykiatrien og jussen. Ved at den fakultative straffrihetsregelen ikke ble vedtatt ble det lettere for psykiatrien å godta dom til behandling. I tillegg fikk psykiaterne stor innflytelse over behandling av pasientene som blir innlagt i psykiatrien. En annen sentral faktor som kan indikere at psykiaterne har påvirket lovutformingene, er at man har åpnet opp for at lovbrytere kan overføres til fengsel dersom de blir bedre. Det forutsettes at psykosen er trent tilbake, og det psykiske helsevernet finner ut at behandlingen er fullført, samtidig som vedkommende fremdeles blir vurdert som farlige.

De borgerlige partiene, Fremskrittspartiet og Høyre har vært positive til forslaget. Sosialistisk Venstreparti mener derimot at det er et paradoks;

Det betyr at en som er kjent strafferettslig utilregnelig, altså at han ikke er idømt skyld for en bestemt gjerning, skal kunne overføres til fengsel for å sone for den gjerninga som han ikke er strafferettslig ansvarlig for! Det er helt uholdbart! (Holand i ibid).

---

¹⁰² Denne fristen ble satt fordi man mente at en psykiater ville trenge denne tiden for å vurdere klienten tilstrekkelig for å kunne utforme et videre behandlingsopplegg for den sinnssyke kriminelle personen.

¹⁰³ Høyre støttet til dels Fremskrittspartiet ved å foreslå en minstetid på døgnopphold i tre måneder

Helsedirektoratet ser det som positivt at overføring til helsevesenet av utilregnelige ikke nødvendigvis medfører et lang opphold i institusjonen. Gjennom muligheten for å overføre utilregnelige til fengselsanstalt, finner helsedirektoratet det lettere å støtte forslaget om overføring til psykisk helsevern. (Høringsuttalelse 10.07.1990). Dette kan muligens forklares ut fra at psykiaterne er redde for å få ryktet som oppbevaringsanstalter i stedet for behandlingsanstalter.

De politiske skillelinjene er tydelige i denne saken. De sosialistiske partiene er i mot overføring til fengsel, mens de borgerlige partiene, som tradisjonelt fremhever ansvarsprinsippet, også argumenterer for dette i denne sammenhengen. På denne måten innfri de borgerlige partiene valgloftene sine. Det kan synes som om den politiske venstresiden setter individet i sentrum, mens høyresiden prioriterer samfunnet i kriminalpolitiske spørsmål. Det har tidligere blitt argumentert for at hensynet til samfunnet vant frem. Et siste argument for hvorfor samfunnshensynet vant frem kan være befolkningens generelle frykt for den psykiatriske pasientens farlighet, noe som legitimerer det psykiske helsevernets sterke virkemidler (Norvoll 2002).

6.5 Forvaring

Forvaring er den nye særreaksjone for tilregnelige lovbrøyttere, og det er en reaksjon retten *kan* velge å idømme lovovertredere. Det er med andre ord ingen automatikk i å dømme til forvaring, slik som det er ved tvunget psykisk helsevern. Forvaring skal anvendes i de tilfeller hvor den kriminelle handlingen medfører en kort eller middelslang fengselsstraff, fra et par måneder opp til 6-8 år. Årsaken for disse grensene, er at dersom straffen er høyere, er det rimelig å anta at en tidsbestemt straff vil være tilstrekkelig for å beskytte samfunnet. Dersom straffen er vesentlig lavere, kan det oppfattes som for strengt å idømme en tidsubestemt reaksjon (NOU 1990:5).

Ved å undersøke hvor mange som tidligere ble underlagt sikring i anstalt, kan en få et innblikk i hvor mange som årlig vil bli idømt forvaring. Fra 1982, og frem til 1990 tallet har

antall tilregnelige personer som har blitt innesperret i både fengsel og sikringsanstalt vært mellom 24-42. I 1994 var på 32 personer (NOU 1990:5:21)¹⁰⁴.

Felles for personene som blir idømt forvaring er at retten har vurdert det som nødvendig å dømme dem til en tidsbestemt straff på grunn av farlighet. Utover dette vil de forvaringsdømte utgjøre en sammensatt gruppe, som blant annet vil bestå av personer som er ressurssterke, lettere psykisk utviklingshemmede og personer med sinnslidelser. Gruppen som tidligere ble vurdert til å ha varige svekkede, eller mangelfullt utviklede sjelsevner vil bli omfattet av den nye forvaringsordningen.

6.5.1 Vilkårene for forvaring

Hovedkriteriet for å idømme en særreaksjon er at en vanlig tidsbestemt straff ikke anses som tilstrekkelig for å beskytte samfunnet mot den kriminelle. I tillegg må det være en nærliggende fare for lovbrøyteren på nytt vil begå en forbrytelse. Det er med andre ord nesten de samme kriteriene som gjelder for forvaring som ved dom til psykiatrisk behandling. Imidlertid er forvaring, i motsetning til sikring å anse som straff. Det vil nå bli gitt en nærmere fremstilling av vilkårene for denne særreaksjonen.

6.5.1.1 Alvorlig lovbrudd

En endring som har blitt foretatt i forhold til sikringsreglene er at det ved idømmelse av forvaring kreves at lovbrøyteren har begått et alvorlig lovbrudd. Mens man tidligere kunne bli idømt sikring fordi det var fare for gjentakelse, vil man i dag bli idømt forvaring dersom det er fare for gjentakelse av alvorlige kriminelle handlinger.

---

¹⁰⁴ Det kan innebære problemer med å sammenligne bruken av sikring fordi antall kriminelle handlinger kan være økt, noe som kan medføre at antall personer som blir idømt fengsel og sikring automatisk øker. På denne bakgrunnen ses som det betenkelig å kun sammenligne antall idømte sikringsreaksjoner for å studere bruken av sikring.

[...] hittil¹⁰⁵ har man kunnet få sikringsdom dersom man har begått mange innbrudd, vinningstyveri; to pils, en kneip og en pakke med Prince, hvis man gjør det til stadighet (Rosenqvist, intervju 26.11.2001).

Denne forandringen medfører en innskrenkning i forhold til hvem som kan bli idømt en særreaksjon. Imidlertid har det vært en liten debatt i forhold til det nye kravet, noe som sannsynligvis har sitt utgangspunkt i at sikring stort sett ble forbeholdt lovovertredere som ble betraktet som virkelig farlige, og som hadde begått alvorlige lovbrudd (Andenæs 1997:449). På den andre siden kan kravet om at det skal foreligge et alvorlig lovbrudd for å idømme forvaring forklares ut fra at man nå har fått et endret syn på hvem som er farlige for samfunnet. De kriminelle gjengangerne blir ikke lenger definert som risikoer for samfunnet, og det er kun de som truer andres liv helse eller sikkerhet som blir klassifisert som farlige for samfunnet. Som tidligere vist kan Beck anvendes for å illustrere at gamle kategorier forsvinner, samtidig som gamle risikoer blir overtatt av nye. Hva som blir betraktet som en risiko har med andre ord også endret seg innenfor kriminalomsorgen. Mens lovbrøyteren som til stadighet begikk vinningskriminalitet tidligere ble definert som en risiko for samfunnet, er dette i dag ikke lenger tilfredstillende for å idømme personer en særreaksjon. Formene for kriminalitet har også endret seg, hvor blant annet innsidehandel er et eksempel på ny type økonomisk kriminalitet. Imidlertid medfører ikke disse lovbrøyteren en fare for samfunnet, og dermed kan en ikke idømme dem en særreaksjon.

6.5.1.2 Tid og innhold

Til tross for en massiv kritikk av det tidsubestemte prinsippet ved sikring har man også etter 1997 mulighet for å utvide straffereaksjonen for de farlige lovbrøyterne. Det ble for øvrig vedtatt å fastsette en lengste og minstetid for forvaringen. Begrunnelsen for å fastsette en minstetid var først og fremst at det kunne stride mot folks alminnelige rettsfølelse dersom den forvaringsdømte ble løslatt etter kort tid, selv om gjentakelsesfaren ikke lenger kan konstanteres (Andenæs 1997:452). De borgerlige partiene har stått samlet om en vesentlig skjerpelse av tidsrammene, der de ønsket å heve både den laveste og den øvre straffegrensen

---

¹⁰⁵ Uttalelsen ble gitt før de nye lovendringene trådte i kraft januar 2001.

(odelstingsdebatten 12.12.96). Dette er for øvrig i tråd med det klassiske politiske skillet hvor høyresiden tradisjonelt har vært for et høyere straffenivå.

Utfallet av lovendringen ble en minstetid som ikke kan overstige 10 år, og en lengstetid som ikke bør overstige 15 år og ikke kan overstige 21 år (§ 39e). Det interessante er at loven samtidig åpner opp for mulighet til å forlenge den fastsatte rammen med inntil fem år om gangen, utvidelsen skal foretas av retten¹⁰⁶. Det eksisterer med andre ord en øverste grense som kan utvides etter hvert. Gjennom lovteksten kan man få inntrykk av at politikerne har forsøkt å ta kritikken av sikringsinstituttet til etterretning, samtidig som risikoen for nye lovbrudd har dominert. Imidlertid er det åpnet opp for at den dømtes farlighet skal vurderes hvert år etter at minstetiden har løpt ut, for å sikre at vedkommende blir sittende unødvendig lenge innesperret. Dette kan ses som et skritt i retning av å ivareta enkeltmenneskets rettssikkerhet, fordi mange som blir idømt forvaring sannsynligvis vil være ressursvake, og dermed vil de ikke være i stand til selv å kreve vurdering av egen farlighet. De forvaringsdømte skal derfor bli vurdert en gang i året, uten at vedkommende selv, eller hans nærmeste krever det. Dette er en klar forbedring for de særreaksjonsdømte, i forhold til de tidligere sikringsreglene.

Det ble fra Justis- og politidepartementet hevdet at hensynet til samfunnsbeskyttelsen bør prioriteres før hensynet til enkeltindividet (Ot.prp.87 (1993.94)). Den nye loven kan ses som resultat av at samfunnshensynet også i den nye loven er førsteprioritet for politikerne. Lovbryterne er definert som risiko for samfunnet, og på den bakgrunnen har man valgt å ha muligheten for å stenge dem inne på livstid. Syse, som er jurist, er imot det tidsbestemte aspektet ved forvaring;

Etter mitt syn har vi gjenåpnet for livsvarig fengselsstraff i ordets opprinnelige – og egentlige – forstand (Syse 1997:41).

Imidlertid ser det ut som om det er ulik oppfattelse av konsekvensene av forvaringsordningen. Ada Sofie Austegård, moren til det ene offeret i Baneheia, påpeker at det finnes en teoretisk mulighet for at forvaringsordningen kan føre til at lovbrøtterne slipper tidligere ut enn ved det

---

¹⁰⁶ Ved ombytting av sikringsmidler eller andre viktige avgjørelser var det tidligere administrative organer som påtalemyndigheten eller Justisdepartementet som avgjorde. Man anser det som en forbedring for rettssikkerheten og den enkelte lovbrøtteren at det er retten som skal avgjøre utvidelse av forvaring.

tidligere dobbeltsporede systemet med både fengsel og sikring. Hun er skeptisk til at *"de fleste vil oppfatte den nye reglene om forvaring som gunstigere for de domfelte enn sikringsreglene"* (NTB 31.05.01). Årsaken til dette er muligens at hun forventer at den allmenne rettsfølelsen krever en høyest mulig straff. For henne, som mor, er det ikke tilfredstillende at Kristiansen slipper ut dersom han ikke lenger er farlig, fordi hun ønsker han sperret inne for lengst mulig tid. Her er det realistisk at det er hevnmotivet og ikke allmennpreventive og individualpreventive hensyn som gjelder.

I januar 2002 trådte de nye særreaksjonene i kraft, og fem år etter at forvaringsordningen ble vedtatt var verken de fysiske betingelsene, eller forvaringens innhold fastlagt. Gjennom prosessen har det vært en stadig fokusering på at forvaring skal ha *"et annerledes innhold enn fengsel"*. I tillegg har det vært foreslått å opprette et tverrfaglig team som skal sørge for et minst mulig belastende opphold for den domfelte (Weisæth utvalget 24.03.86) Formuleringene kan oppfattes som språklige konstruksjoner uten innhold, fordi det ikke blir gitt en nærmere forklaring på hvilke tiltak som skal rettes mot særreaksjonen. Justisdepartementet ga følgende svar på forvaringens innhold, mai 2002, fem måneder etter at ordningen trådte i kraft; Det skal være et *"kvalitativt annet innhold enn vanlig fengselsstraff"* og målet er *"en strukturert og målrettet hverdag for de forvaringsdømte, samtidig som avdelingene skal være tverrfaglig sammensatt."* I tillegg skal forvaringsdømte kvinner sendes til Bredtveit kvinnefengsel, som er en vanlig fengselsanstalt for kvinner (e-post fra Justis- og politidepartementet 27.05.02).¹⁰⁷

Pressen har i svært liten grad fokusert på det faktum at forvaringens innhold ikke er fastlagt til tross for at forvaringsordningen er trådt i kraft. Dette kan tolkes som om samfunnet og politikerne er tilfredstilt fordi risikoen er eliminert. En annen forklarende faktor kan være at *"disse kriminelle ikke er de som blir prioritert når man skriver leserbrev om gamle mor som ikke får komme på aldershjem, mens de i fengslene har egen dusj og do, og det skulle vi hatt på aldershjem"* (Rosenqvist intervju 26.11.01). Risikoen blir eliminert gjennom særreaksjoner, noe som muligens er tilfredstillende for samfunnet Det kan på denne bakgrunn antas at samfunnsinnbyggerne, media, politikerne og vitenskapene, har søkt å beskytte samfunnet fra risikoen de farlige lovbrysterne utgjør. På den andre siden har det vært en vag debatt i forhold til forvaringens innhold. Det kan diskuteres hvorvidt aktørenes formål kun har

---

¹⁰⁷ Ila landsfengsel skal bli Norges første forvaringsanstalt. Ombyggingen skal være foretatt til 2004 og da skal Ila være ombygget for å ta imot 83 forvaringsdømte (Stavanger Aftenblad 21.01.02).

vært å beskytte samfunnet for risikoer ved å fjerne dem ved å sperre dem inne, og som igjen fører til at innholdet av reaksjonen er mindre interessant.

6.5.1.3 Ikke lenger krav om mentalt avvik

Det kreves ikke lenger et mentalt avvik for å idømme en særreaksjon for tilregnelige. Psykiaterne har tidligere vurdert de tilregnelige lovbrysterne i forhold til idømmelse av sikring, hvor de i stor grad vurdere hvorvidt lovbrysteren hadde mangelfullt utviklede og /eller varig svekkede sjelsevner. Ved at kravet om mentalt avvik forsvinner, er ikke retten like avhengig av den psykiatriske ekspertisen for å vurdere nødvendigheten av en særreaksjon. På denne bakgrunnen foreslo Straffelovrådet at rettspsykiatriske undersøkelser ikke skal være obligatorisk, og det ble i stedet vedtatt at personundersøkelser¹⁰⁸ alltid skal foretas før det avsies en forvaringsdom. Justis-og politidepartementet støttet dette, og foreslo i tillegg en adgang for retten til å be om en rettspsykiatrisk erklæring dersom de fant det nødvendig. Det ble vedtatt at psykiaterne kan trekkes inn i farlighetsvurderingen dersom retten ønsker det (§ 39d).

Psykiaterne har tidligere mer eller mindre være enerådende i forhold til å være rådgivere for retten. Gjennom den nye særreaksjonen mister de innflytelsen overfor farlighetsvurderingen av de tilregnelige. Et interessant spørsmål i denne sammenhengen er hvordan rettspsykiaterne har argumentert i forhold til denne saken. Har de kjempet for å opprettholde sin rådgivende jurisdiksjon ved å vurderingen av gjentakelsesfare?

Schaanning (Morgenbladet 1-7.02.02) mener legene i snart 200 år har forsøkt å påvirke det strafferettslige feltet, og strategien de har benyttet er å skyve oppmerksomheten fra lovbruddet mot lovbrysteren. Han finner at psykiaterne har vært sterkt imot at de har mistet innflytelsen på dette feltet. En av forklaringen han gir på at psykiaterne ønsker å opprettholde innflytelsen er;

Psykiatrien er medisinenes lavkaste og utsettes for kritikk fra ulike hold. Uavhengig av sannhetsgehalten i denne kritikken, må det i en slik situasjon være tilfredsstillende for

---

¹⁰⁸ Formålet med en personundersøkelse er å skaffe til veie opplysninger om den siktedes personlighet, livsforhold og fremtidsmuligheter (Rønning og Wikstrøm 2001). Det er for øvrig ikke psykiaterne som skal foreta denne undersøkelsen.

psykiatrien å bli respektert og tatt alvorlig av en instans som nyter atskillig mer respekt i samfunnet (Schaanning 1994:30).

Dette utsagnet kan vitne om at psykiaterne trenger kriminalomsorgen for å opprettholde legitimiteten utad. Schaanning finner at psykiaterne i høringsuttalelsene har protestert heftig imot at de har mistet et felt innenfor strafferetten. Videre mener han den sterke motstanden fra psykiaterne har ført til at det har blitt åpnet opp for at retten kan påkalle psykiaterne dersom de finner det nødvendig. Psykiaterne *vil ha tilbake de gamle jaktmarkene man har tatt fra dem i den nye loven* (Morgenbladet 1-7 februar 2002).

Det kan settes spørsmålstegn angående Schaannings tolkning av psykiaternes argumenter i denne saken. Han har slått fast at psykiaterne har ønsket en sterkere stilling i forhold til de tilregnelige. Imidlertid kan psykiaternes uttalelser tolkes i motsatt retning av hva Schaanning kom frem til, som vil si at psykiaterne ikke har vært interessert i å bedømme farlighet i forhold til denne gruppen. De har i stedet forsøkt å bli fritatt for sin tidligere arbeidsoppgaven med hensyn til predikering av farlighet for tilregnelige lovbrøyttere. Denne alternative tolkningen har sin bakgrunn i Den psykiatriske foreningens høringsuttalelse;

[...] forvaring av disse lovovertrederne i den hensikt å beskytte samfunnet er et rent juridisk- samfunnsmessig problem, som ikke kommer inn under psykiatrisk ekspertiseområde. [...]. Retten skal altså etter vår mening i disse tilfellene ikke få utlevert premissene for konklusjonen i form av en omfattende sakkyndig erklæring med beskrivelse og vurdering av vedkommendes personlighet og tidligere liv. Vurderingen av vedkommende lovovertrедers farlighet må vurderes av retten uten medvirkning av psykiatrisk sakkyndige (11.11.74).

Videre har en representant fra den psykiatriske profesjonen, Robak, uttalt at psykiaterne har en manglende ekspertise i forhold til å vurdere farlighet hos ikke sinnssyke personer. Derfor har de i mange år forsøkt å komme seg ut av dette uføret (Robak 1990). Disse uttalelsene vitner ikke om at psykiaterne har argumentert sterkt for å få tilbake sine ”gamle jaktmarker”, slik Schaanning hevder.

På grunnlag av dette kan det være interessant å stille spørsmål ved hvorfor Schaanning i så sterke ordlag har argumentert for at psykiaterne har kjempet for å beholde sin tidligere

jurisdiksjon. Det kan i denne sammenhengen være interessant å nevne at Schaanning gjentatte ganger har kritisert rettspsykiatrien.¹⁰⁹ Han mener psykiaternes kunnskapsgrunnlag ikke er tilstrekkelig for å vurdere farlighet, og mener vi trenger eksperter på handlingsteori for å vurdere farlighet. Han vil med andre ord åpne opp for å slippe inn flere aktører på banen. Da han selv er professor i idehistorie, har han kjennskap til handlingsteorier.

Justis – og politidepartementet har ment at andre yrkesgrupper kan gjøre en like god jobb som psykiaterne i å vurdere fare for gjentakelse av forbrytelse, og konsekvensen ble at sosionomer nå har trådt inn på dette feltet (Bergens Tidende 28.05.00). Denne utviklingen er i tråd med Abbott som mener profesjonene eksisterer i et system, hvor en forandring i profesjons jurisdiksjoner gir ringvirkninger for de andre (Abbott 1988). Fordi psykiaterne har fått en svekket rolle, er det nå sosionomene som skal bistå retten. Ved at det ikke er krav om mentalt avvik, skal sosionomene utlede objektive faktorer som skal avgjøre hvorvidt forvaring er nødvendig. Sentrale faktorer som blir utledet er; personenes forhold til alkohol, familieforhold, tidligere kriminalitet, det begåtte lovbruddet, arbeidssituasjonen og kjæresteforhold. Resultatet av en slik vurdering avgjør om vedkommende er i en høy eller lavrisikogruppe angående risikoen for nye lovbrudd (Rosenqvist intervju 26.11.01). Schaanning har kritisert denne sjekklisten som blir anvendt for å klassifiserer farlighet for tilregnelige¹¹⁰;

De later til å tro at virkeligheten (gruppen av folk med sinnslidelser) er skapt med en bestemt orden som lar seg klassifisere ved hjelp av omfattende klassifiseringsmanualer. De åpner opp for at virkeligheten lar seg fange inn av skjemaer (Schaanning Morgenbladet 1-7.02.02).

Han betviler med andre ord at det er mulig å plassere personer innenfor psykiatriens konstruerte kategorier. Dette kan igjen ses i sammenheng med hans tidligere problematisering av forholdet mellom psykiatriske diagnoser og juridiske kategorier, - gal eller ikke gal debatten.

---

¹⁰⁹ Det kan blant annet vises til Schaanning 1994.

¹¹⁰ Sjekklisten man nå anvender er HCR-20, hvor poengsummen av de ulike faktorene avgjør sannsynligheten for nye lovbrudd (Rosenqvist og Rasmussen 2001).

Det er retten på bakgrunn av risikofaktorene som skal avgjøre om det er en risiko for gjentakelse av farlige handlinger. Den norske advokatforening har utvist bekymring over at lovtæksten åpner for en skjønsmessig forskjellsbehandling av den enkelte lovbrøyer. For å imøtekomme dette kravet bør kriterier for å vurdere farlighet presiseres mer nøyaktig i lovtæksten (Høringsuttalelse 22.08.90). Rettssikkerhetsprinsippet står svært sentralt innenfor den juridiske profesjonen, og det er derfor naturlig at juristene fokuserer på dette prinsippet.

Straffelovrådet har argumentert for at psykiaternes innflytelse bør begrenses. Årsaken er at man tidligere har bundet den psykiatriske kompetansen til en diagnostiserende virksomhet, noe som har gått på bekostning av at psykiaterne har fått mindre tid til behandling av mentalt syke pasienter (NOU 1974:17:82). Dette er et argument som psykiaterne har forfektet. Fagets kjerne og kunnskapsgrunnlag er tuftet på behandling av alvorlig syke og sinnslidende personer (Robak 1990:20). Imidlertid er det også dette feltet som er viktig i forhold til å tilføre profesjonen legitimitet og tillit.

6.5.1.4 Tidligere lovbrudd

Det ble i 1997 vedtatt at et vilkår for å idømme noen en forvaringsdom var at lovbrøyeren tidligere hadde begått, eller forsøkt å begå et alvorlig lovbrudd. Dette er for øvrig et strengere vilkår enn for de utilregnelige lovbrøyerne.¹¹¹ Begrunnelsen var at de tilregnelige lovbrøyerne ville bli idømt til en tidsbestemt fengselsstraff dersom de ikke blir idømt forvaring (NOU 1990:5:18). Dette betyr at de farlige likevel vil bli sperret inne og holdt atskilt fra resten av samfunnet. Kriteriet om tidligere lovbrudd er med andre ord et fortrinn for lovbrøyerne, fordi det blir vanskelige å idømme dem forvaring. Vedtaket kan være et uttrykk for at myndighetene har forsøkt å fremheve enkeltindividets rettigheter.

I 2001 åpnet Justis- og politidepartementet opp for å dømme lovbrøyerne til forvaring selv om de ikke tidligere hadde begått eller forsøkt å begå en alvorlig forbrytelse. Departementet var innforstått med at konsekvensene av forslaget var at flere ville bli idømt forvaring (Ot.prp.

---

¹¹¹ Strengere vilkår vil si at det blir vanskelige å idømme noen en forvaringsdom. Sannsynligvis vil færre bli idømt en særreaksjon.

nr.46 (2000-01). Forslaget ble vedtatt 15 juni 2001, og trådte i kraft januar 2002. Man kan stille spørsmål til hvorfor lovvedtaket ble endret 4,5 år etter at det ble vedtatt i 1997.

Det kan være rimelig å anta at media har hatt en sentral rolle i denne prosessen. Undersøkelser har vist at kriminalstoff får en særlig fremtredende plass og behandling i pressen, samtidig som det også får mer spalteplass enn andre samfunnsfarlige hendelser og handlinger (Mathiesen 1993).¹¹² Få kriminalsaker har vakt så stor oppmerksomhet som Baneheiasaken. Årsaken var sannsynligvis at saken opplevdes som spesielt opprørende fordi det var to barn som var blitt voldtatt og drept. I tillegg har media i stor grad fokusert på Viggo Kristiansen som et ”problem”, hvor man har hatt vitner som har uttalt seg om hans avvikende oppførsel, ikke minst seksuelt. Gjennom media har man fått et sterkt inntrykk av Kristiansen som en farlig og tikkende bombe. De rettspsykiatriske uttalelser har i stor grad blitt trykket i media, noe som har ført til en økt fokusering på hans avvikende og negative oppførsel.¹¹³ Til eksempel kom det frem at han har pedofile trekk, er farlig, og at det er en risiko for at han kan begå nye voldelige og seksuelle handlinger (Dagbladet 06.02.02). Rosenqvist har uttrykt følgende om Baneheiasaken og lovendringen i 2001, hvor vilkåret om tidligere lovbrudd ble fjernet;

Jeg er veldig lite glad for det som skjedde i vår i justiskomiteen fordi de kom med sine siste kommentarer til de nye straffebestemmelsene, og det var myntet på Baneheia. Alle var opptatt av Baneheia og så kommer det inn bestemmelser, litt populistiske¹¹⁴ formuleringer inn i loven. De har jo ikke den oversikten som vi som har jobbet med disse lovene i årevis har, og så lager de noen vrier utfra media og egen oppfatning av at sånt kan vi ikke ha det. [...] Det har blitt et samvirke mellom politikere og media i å dramatisere disse tingene (Rosenqvist intervju 26.11.01).

Hun sier videre at media spekulerte en del angående ankesaken i Baneheiasaken, fordi anken ville bli behandlet etter lovendringen trådte i kraft i 2002. Årsaken for at hun mener politikerne endret loven var at de to tiltalte etter lovendringen ikke ville bli idømt forvaring fordi de tidligere ikke var dømt for lovbrudd.

---

¹¹² Mathiesen omtaler medias prioriteringer av saker og presentasjoner av saker som ”Makten i mediene”(Mathiesen;1993:182).

¹¹³ Det bør imidlertid påpekes at media foretar et bevisst valg ved å trykke disse uttalelsene.

¹¹⁴ Hun påpeker at det kanskje ikke er riktig å anvende uttrykket populistisk i denne sammenhengen.

Ved at justiskomiteen endret loven ble Kristiansen idømt forvaring i 21 år. Årsaken til at særreaksjonsutvalget i 1990 valgte å stille gjentakelse av tidligere kriminalitet som et vilkår, var fordi tidligere kriminalitet er en risikofaktor. *”Hvis du har begått 17 voldshandlinger så er det ikke vanskelig å si at sjansen for den 18 er der”* (ibid). Men dersom en person kun har begått en kriminell handling, er det vanskelig å forutsi om personen vil begå nye alvorlige lovbrudd (ibid). Det er i denne sammenhengen hensiktsmessig å vise til Rosenqvist som har gitt en påminnelse om at man ikke skal idømme noen en særreaksjon fordi man blir sjokkert eller rystet. Begrunnelsen for særreaksjoner skal ha sitt utspring fra gjentakelsesfare og farlighet (intervju 26.11.01). Dette argumentet er sentralt på bakgrunn av medias fokusering på saken, og det faktum at det er barn som har blitt voldtatt og drept. Forbrytelser rettet mot barn er noe samfunnet reagerer med avsky mot.

Denne studien er imidlertid ikke det eneste eksempelet på at media har bidratt til en lovendring. Den 6. oktober 2000 drepte og voldtok en mann sin kvinnelige huseier. Det viste seg at han var en lovbrøyer som var underlagt fri sikring, noe huseier ikke var informert om. Saken som fant sted på Landås vakte stor oppmerksomhet, hvor resultatet ble en lovendring, som slo fast at huseier skal ha krav på informasjon dersom leietaker er underlagt sikring. Hauge (2002) har på denne bakgrunnen konkludert med at media i stor grad har bidratt til at det ble en lovendring i forhold til denne saken.

6.5.1.5 Den kriminelles natur

Det er rimelig å se medias fremstillingen av Kristiansen som et eksempel på den kriminelle natur. Hans personlige fremtoning i media, som å ”vise fingeren” til et samlet pressekorps har sannsynligvis ført til en ytterligere forsterkning av dette bildet. Han er kriminelle med stor K. På denne bakgrunnen kan endringene i vilkårene for forvaring muligens også være et uttrykk for den allmenne rettsfølelsen fordi det betraktes som legitimt og rettferdig å idømme Kristiansen en tidsbestemt reaksjon. En annen sak som også har fått en enorm mediadekning i Norge, er Orderudsaken.¹¹⁵ Dersom en sammenligner disse to drapssakene og medias

---

¹¹⁵ Våren 1999 ble Anne Paust og foreldrene hennes, Marie og Per Kristian Orderud drept. Sønnen Per Orderud og konen Veronica ble dømt til 21 år for medvirkning til overlagt drap. Svigerinnen Kristin Kirkemo Haukland

fremstilling av dem, vil de i stor grad variere. En forklaring kan være at ofrene og deres forholdet til drapsmennene varierer, samt motivene bak drapene. Drapene på Orderud gård skyldes økonomiske motiver som hadde sitt utgangspunkt i en familiekrangel. Drapene i Baneheia var seksuelt motiverte, samtidig som det ikke var noe forhold mellom drapsmennene og ofrene. Mens ofrene i den første saken var en middelaldrene dame, samt to eldre mennesker, var ofrene i Baneheia var to små jenter.

I denne sammenhengen kan det være interessant å fokusere på medias fremstilling av drapsmennene. Det har allerede blitt gitt en beskrivelse av medias presentasjon av Kristiansen, og til dels Andersen¹¹⁶. Per og Veronica Orderud har gjennom media blitt fremstilt i et helt annet lys¹¹⁷, og ikke minst har det vært fremlagt avisartikler med et medlidende blikk på ekteparet. Dette kan illustreres gjennom medias dekning av ekteparet Orderuds reaksjoner etter domsavgjørelsen;

Det fantes ikke lenger håp igjen i øynene som stirret stivt ut i lufta mens jernporten gled sakte opp. Så steg han ut i de to iskalde plussgradene som kom blåsende nordfra. [...]må prøve å yte bistand til en mann som har fått livet sitt ødelagt, livet er lagt i grus og alt er svart. [...]. Per og Veronica klamret seg til hverandre da kjennelsen falt. Da juryformannen sa "ja" på spørsmålet om Veronica var skyldig, lød skriket hennes helt ut i gangen. –Nå vil jeg ikke leve lenger, sa Veronica, som i natt fikk ekstra tilsyn i fengselet (Aftenposten 22.03.02).

Dagbladets fremstilling er følelsesladet, noe som gjør det lettere for leseren å føle sympati for ekteparet. Kristiansen mottok sin strenge straff med et smil, som kunne oppleves som en provokasjon for mange. I forkant av dommen ble det trykket avisartikler som beskrev hvordan Veronica hadde problemer med å sove, samt hvordan venteperioden mot dommen utsatte henne for en enormt press (Aftenposten 21.03.02). Hun aktiviserte også seg selv ved å vaske fellesarealet i Bredtveit fengsel (Dagbladet 02.04.02). Da ekteparet tok dommen svært hardt, har det vært diskutert hvorvidt felles soning kan gjøre det lettere for dem å takle den vanskelige livssituasjonen de nå befinner seg i (Aftenposten 28.05.02). En slik vinkling har

---

og hennes tidligere kjærest Lars Grønnerød ble også dømt for medvirkning. Dommen ble avsagt den 5 april 2002.

¹¹⁶ Det har vært en svært vag fokusering på Andersen og hans personlighet.

¹¹⁷ Veronica Orderud har imidlertid gjennom flere vitneavhør blitt fremstilt i negative ordlag, men det har stort sett vært rettet mot hennes forholdt til mannen Per Orderud.

ikke forekommet i Baneheiasaken. Da Kristiansen ble idømt forvaring var det enda ikke avklart hvilket innhold forvaringen skulle ha.

I tillegg har ekteparet i stor grad benyttet media for å fremme sin uskyld, og Veronica har stilt opp på NRKs program ”Brennpunkt”, hvor hun la frem sin side av drapssaken (NRK1 16.04.02). En viktig forskjell på drapsmennene er at Kristiansen har blitt fremstilt som et monster, mens Orderud ekteparet ikke har blitt definert som avvikere og en trussel for samfunnet. Muligens skyldes dette at det er lettere for samfunnet å assosiere seg med Per og Veronica Orderud enn med Kristiansen og hans lovbrudd. Per Orderud hadde motiv for å medvirke til drapet på familien ¹¹⁸, og konflikten mellom ham og faren kan ha vekket sympati i det norske folk. I tillegg har han blitt fremstilt som ”stakkarslig” blant annet fordi flere vitner har påpekt av Veronica kun har vært interessert i ham på grunn av penger. Det bør også påpekes at Kristiansen er dømt for å ha begått drap, mens Per og Veronica er dømt for medvirkning til drap.

Beck har diskutert om politikken har sklidd ut samfunnet, som vil at andre aktører enn politikere i stor grad påvirker de politiske vedtakene (Beck 1992). Rosenqvist er bekymret over medias fokusering på kriminelle handlinger begått av sinnslidende mennesker, særlig fordi politikerne lar seg påvirke av media. Det kan spekuleres i om politikerne foretok en endring i Straffeloven for å uskadeliggjøre Kristiansen slik at han ikke kunne begå et nytt lovbrudd når den tidsbestemte fengselsstraffen gikk ut. Ved å idømme han forvaring er politikerne og juristene ”på den sikre siden”.

Dersom noe går galt er det de politiske institusjonene som blir gjort ansvarlige for beslutninger de ikke tok og for konsekvensene og truslene de ikke kjenner (Beck 1997:279).

Hun finner det betenkelig at politikerne har tatt mer hensyn til medias argumenter enn hva de har lagt vekt på vitenskapene og deres argumenter. Hun påpeker at justiskomiteen ikke har den oversikten som de som har jobbet med lovene i mange år. En mulighet for hvorfor hun kritiserer denne utviklingen kan være at hun frykter ”populistiske formuleringer” skal råde

---

¹¹⁸ Per Orderud hadde arbeidet på farens gård i flere år i den tro at han skulle få overta den ved foreldrenes bortgang. Imidlertid endret faren synspunkt på dette, og i 1998 avgjorde Nes herredsrett av Per skulle få eiendomsretten til gården. Faren anket til lagmannsretten, men han ble drept før ankesaken ble tatt opp.

lovgivningen, noe som kan gå på bekostning av hensynet til den enkelte lovbrøyer. Samtidig kan det diskuteres om hun frykter at media svekker ekspertenes rådgivende rolle i saker som er i grenselandet mellom strafferett og psykiatri, fordi media overtar psykiaternes rådgivende jurisdiksjonen.

6.6 Oppsummering

Etter lovendringen i 1997 har det skjedd betraktelige endringer angående de ulike særreaksjonene. Sikring er nå tatt ut av loven og har blitt erstattet med tre nye særreaksjoner; tvunget psykisk helsevern, tvungen omsorg og forvaring.

Gjennom tvunget psykisk helsevern, kan den enkelte lovbrøyer nå dømmes til psykiatrisk behandling som innebærer at overlegene mister asylsuvereniteten. Psykiaterne har vært sterkt imot særreaksjonen, noe som har blitt forklart ut fra at psykiaterne har fryktet dårlige behandlingsresultater, som kan føre til at tilliten til profesjonen blir svekket. Imidlertid blir den nye reaksjonen vurdert som en fordel for lovbrøyerne fordi det nå er lovfestet at det er psykiatrien som har ansvaret for de gale og farlige kriminelle.

Det har blitt argumentert for at subpolitikken, med media i spissen i stor grad har vært premissleverandører i denne debatten. I tillegg har det også blitt diskutert hvorvidt media er årsaken til lovendringen som ble foretatt i 2001. Forklaringen har sin rot i medias fremstilling av både Baneheiasaken og Viggo Kristiansen. Det har videre blitt argumentert for at avisene har fremstilt Kristiansen som å inneha "den kriminelle natur". Det har blitt tolket som om det er risikoaspektet som er det sentrale ved debatten, blant annet fordi de ulike aktørene i svært liten grad har fokusert på at forvaringens innhold fremdeles ikke var fastsatt da den trådte i kraft i 2002.

Psykiaterne har gjennom forvaringsordningen mistet innflytelsen over å vurdere farlighet for tilregnelige og nedsatt tilregnelige lovbrøyer. Det er sosionomene som har overtatt denne oppgaven. Psykiaterne ønske om å trekke seg ut fra dette arbeidet har blitt tolket som et resultat av risikoen som er knyttet til farlighetsvurderingen av tilregnelige.

Gjennom prosessen har det vært uenigheten om muligheten for å predikere farlighet. Til tross for mistilliten er det rimelig å anta at avhengigheten av vurderingene har ført til at farlighetsaspektet fremdeles gjør seg gjeldende i den norske Straffeloven. Gjennom prosessen har man sett antydninger til en økt vektlegging av individets rettigheter, mens utfallet av særreaksjonene gikk i klar favør av samfunnet.

7.0 Oppsummering

Temaet for oppgaven har vært klassifisering og håndtering av kriminelle, som enten er gale, farlige eller begge deler. Det ble i 1997 vedtatt en lovendring i forhold til disse lovbrøyterne, og det er prosessen, med særlig vekt på de siste ti årene og til dels utfallet av lovendringen som har vært av interesse. Temaet har blitt analysert gjennom to deler, utilregnelighets- og særreaksjonsdebatten. Gjennom analysen har det blitt vist at debattene i stor grad har hatt ulikt innhold, både i forhold til temaene som har vært diskutert og aktørene som har deltatt. Utilregnelighetsdebatten har blitt betegnet som en vitensdebatt, mens særreaksjonsdebatten i større grad har ført til deltakelse og engasjement fra flere hold. Dette gjelder spesielt ved reaksjonen forvaring for de tilregnelige.

Teoriene som ble valgt er forholdsvis like ved at de begge fokuserer på eksperter, mens de på den andre siden er ulike fordi de retter fokuset på ulike områder innenfor feltet. Abbott er hovedsakelig opptatt av forholdet mellom profesjoner, mens Beck konsentrerer seg om forholdet mellom vitenskapene og politikken, og sammenhengen mellom vitenskapene og samfunnet.

Det vil nå bli foretatt en presentasjon av studiens empiriske funn før teoriens relevans for empirien vil bli diskutert. Til slutt vil det bli forsøkt å trekke linjer fremover i tiden, samt å undersøke de små spirene man i dag ser i forhold til konsekvensene av lovendringen.

7.1 Empiriske funn

Skille mellom utilregnelighet og særreaksjoner vil også bli opprettholdt her.

7.1.1 Utilregnelighet

Utilregnelighetsdebatten har blitt tolket som om det til en viss grad er mistillit til psykiaternes klassifisering av tilregnelighet. Årsaken er at det er svært vanskelig for psykiaterne å klassifisere personer innenfor de juridiske kategoriene gal og ikke gal, da det i praksis ikke

finnes et klart skille mellom dem. Tidligere kritikk av psykiaternes vurderinger kan illustrere dette, hvor blant annet Amnesty International har påpekt at sinnslidende mennesker er feilaktig plassert i norske fengsler.¹¹⁹ Samtidig har ulike rettspsykiatere kommet frem til ulike resultater, noe som igjen har ført til en indre tvil i vitenskapen. Ved at debatten ble lagt frem i avisene, har det blitt diskutert hvorvidt dette medførte en ytre tvil til psykiaterne fordi samfunnet ble skeptiske til kunnskapen deres.

Det skarpe skillet mellom gal og ikke gal ble ytterligere problematisert ved at loven anerkjente en gruppe lovbreakere som nedsatt tilregnelige, eller ”nesten gale”. Som en konsekvens av dette ble forslaget om den fakultative straffrihetsregel lagt frem. Den møtte stor motstand både fra psykiatere, jurister og til dels de politiske partiene. Juristene fryktet at den ville føre til at likebehandlingsprinsippet ble rammet, mens psykiaterne var redd for at ”de neste gale” kunne bli ført inn i psykiatrien. Forslaget møtte også politisk motstand, og flere av partiene var mot den fakultative straffrihetsregelen fordi de ønsket at flest mulig skulle stilles til ansvar for handlingene sine. Til tross for at Sosialistisk Venstreparti var imot fordi de fryktet at forsvarsadvokater ville forsøke å utnytte regelen, har dette blitt tolket i retning av at også dette partiet ønsker at flest mulig skal være ansvarlig for sine handlinger. Dette har blitt forstått som om det tradisjonelle skillet mellom høyre og venstre siden i politikken er i ferd med å bli visket ut. Dette har blitt fastslått fordi Sosialistisk Venstreparti tradisjonelt har blitt plassert på den politiske venstresiden, mens de nå benytter argumenter som kjennetegner den politiske høyresiden. Venstresiden har tradisjonelt fokusert på kriminalitet som et samfunnsproblem. Imidlertid bør det igjen påpekes at partienes argumenter variere fra sak til sak, samt fra saksområde til saksområde. Kriminalpolitikk er bare en liten del av partienes saksområder.

Samtidig kan lovendringen vitne om avhengighet til den psykiatriske profesjonen. Til eksempel har psykiaterne fått sitt eget begrep inn i lovteksten, samtidig som utilregnelighetsvurderingene i stor grad bygger på psykiaternes analyseverktøy som er IQ tester. Debatten har i stor grad gjort seg gjeldene innenfor jussen og psykiatrien, noe som har blitt vurdert som naturlig da lovvedtaket kan medføre til dels store endringer i arbeidsoppgavene deres. Psykiaterne har ønsket å bevare sin tidligere rådgivende jurisdiksjon

---

¹¹⁹ Det har tidligere blitt fremlagt andre forklaringsfaktorer på hvorfor dette er tilfelle.

med hensyn til klassifisering av lovbrytere innenfor utilregnelighetskategorien, noe de også fikk gjennomslag for.

Debatten har blitt klassifisert som en vitensdebatt, og forklaringsfaktorene på dette er blant annet at endringene i loven i stor grad har vært av terminologisk art. Det innebærer at konsekvensene for samfunnet er lav, og dermed av mindre interesse. Kriteriene som legges til grunn for å klassifisere hvem som er straffri har liten betydning for andre enn lovbyterne som blir vurdert. Samtidig er ikke oppgaven forbundet med risiko for psykiaterne, fordi lovbyterne som er farlige, og straffri, likevel vil bli sperret inne og holdt atskilt fra samfunnet gjennom en særreaksjon. Dette kan forklare hvorfor psykiaterne har ønsket å opprettholde sin tidligere stilling på feltet. I tillegg kan det manglende risikoaspektet også være en forklaringsfaktor på hvorfor samfunnet, media og politikerne i liten grad har vært interessert i denne debatten. Risikoene fører til debatt fordi det er en engstelse i samfunnet for at de vitenskapelige vurderingene ikke er tilstrekkelig for å beskytte samfunnet.

7.1.2 Særreaksjoner

Håndteringen av de gale og farlige kriminelle har ført til en stor debatt, og i tillegg til vitenskapene juss og psykiatri, har også politikerne, media og samfunnet i stor grad vært aktive aktører.

Psykiaterne har argumentert for å opprettholde sin rådgivende jurisdiksjon i forhold til å vurdere farlighet for de gale kriminelle. Gjennom sykdomsdiagnosen vil en ofte få en forståelse for om vedkommende er farlig. På den annen side har psykiaterne argumentert sterkt for å bli fritatt for farlighetsvurderingen av de tilregnelige lovbytere. Årsaken er blant annet at det tidligere kravet om et mentalt avvik er fjernet, noe som innebærer at lovbytere som ikke er mentalt syke nå kan dømmes til forvaring. På denne bakgrunn har psykiaterne argumentert for at de ikke har høyere kompetanse enn andre profesjoner til å foreta klassifiseringen, og konsekvensen ble at sosionomene nå skal overta oppgaven.

Gjennom analysen har det blitt spekulert i om psykiaternes motstand mot denne oppgaven skyldes risikoaspektet. Dersom de feilvurderer farligheten hos en tilregnelig lovbyter kan det føre til at vedkommende går fri etter endte fengselsstraff, og deretter begå et alvorlig

lovbrudd. Man har med andre ord ikke muligheten for å idømme vedkommende en tidsbestemt reaksjon. Hvis dette blir en realitet kan psykiaterne risikere å bli uthengt som syndebukker, til tross for at de bare er rådgivere for den juridiske profesjonen.

Håndteringen av de farlige har vakt sterke reaksjoner, mens særreaksjonen tvunget psykisk helsevern i stor grad har vært en debatt hvor psykiaterne har vært aktive. Deres motstand mot at de ”de nesten gale” kunne bli plassert i psykiatrien har blitt tolket som en konsekvens av at psykiatrien er redd for å bli oppbevaringsanstalt for mentalt syke mennesker, som ikke kan behandles. Samtidig ble overlegene fratatt asylsuvereniteten som innebærer at de ikke lenger har full jurisdiksjon i forhold til selv å avgjøre hvem som skal bli innlagt. Psykiaterne har også argumenter mot tvunget psykisk helsevern fordi det kreves et høyere sikkerhetsnivå, samtidig som det er ressursmangel. Ressursmangelen i psykiatrien er et argument det er enighet om. Det har gjennom media blitt vist at personer som burde vært innlagt i psykiatrien ikke har fått plass, samtidig som psykisk syke personer har blitt skrevet ut før de er ferdigbehandlet på grunn av mangel på ressurser. Som den ytterste konsekvens kan resultatet bli at den psykiatriske pasienten begår lovbrudd. På denne bakgrunnen kan psykiaternes bruk av dette argumentet spille på samfunnets frykt for den gale samt risikoen for lovbrudd. Imidlertid er det sentralt at psykiaterne er avhengige av å oppnå gode behandlingsresultater for å opprettholde legitimiteten utad. Dersom dette mangler, kan profesjonen miste jurisdiksjonsområder. Dette kan muligens være bakgrunnen for hvorfor psykiaterne har argumentert som de har gjort.

Dom til psykiatrisk behandling kan vurderes som et forsøk på å øke rettessikkerheten og situasjonen for de særreaksjonsdømte. Det er nå lovfestet at det er helsevesenet som har ansvaret for de gale kriminelle, samtidig som de nå er garantert behandling.

Diskusjonen angående forvaringsordningen har i stor grad vært rettet mot vilkårene for særreaksjonen. Det kreves ikke lenger et mentalt avvik, men forbryteren må ha begått et alvorlig lovbrudd. Imidlertid ble det foretatt en justering av det ene vilkåret i 2001 som innebærer at det ikke lenger er et krav om tidligere lovbrudd. Dette vil bli diskutert nedenfor. Det synes som om rettssikkerheten er søkt ivaretatt også for denne gruppen, fordi lovbrysterens farlighet skal vurderes hvert år etter at minstetiden har gått ut.

I henhold til et foucaultiansk perspektiv kan dom til psykiatrisk behandling betraktes som et tiltak for å endre den kriminelles sjel. Dersom forbrytelsen har vært et utslag av en mental lidelse, kan det argumenteres for at lovbrysterens kriminelle innslag opphører dersom de mentale lidelsene blir redusert, eller fjernet. Imidlertid kan behandling i psykiatrien betraktes som svært overgripende, noe som organisasjonen Mental Helse, har understreket. Det har i denne sammenhengen blitt argumentert for at det kan være en fordel for noen å bli klassifisert som strafferettslig tilregnelige fordi de ønsker å gjøre opp for handlingene sine. I tillegg kan det være rimelig å tolke rehabiliteringstankegangen for de tilregnelige som et utslag av et ønske om å fjerne det ”kriminelle innslaget” ved lovbrysteren. Dette gjelder både for de forvaringsdømte og for dem som er plassert i vanlige fengselsanstalter. Gjennom behandlingen skal lovbrysteren bli et ”et bedre menneske” og tilpasses samfunnets normer.

7.1.3 Risiko

Ved å vise til lovendringen angående klassifisering og håndtering av gale og farlige kan det fastslås at risikoaspektet har vært av sentral betydning i forhold til hvem som har deltatt i prosessen. Debatten angående de utilregnelige har i stor grad vært en vitensdebatt, mens debatten angående særreaksjoner har vakt engasjement både hos vitenskapene, de politiske partiene og media.

Risiko er nært forbundet med tillit til ekspertene, og det kan settes spørsmålsteget ved psykiaternes og juristenes mulighet for å beskytte samfunnet mot risikoene de farlige kriminelle utgjør. På tross av at forskning har vist at det er svært vanskelig å predikere farlighet, har man fremdeles valgt å benytte farlighetsbegrepet i juridisk sammenheng. Årsaken er sannsynligvis at myndighetene skal beskytte samfunnsborgerne, og på den bakgrunnen er de avhengige av ekspertuttalelser for å avgjøre hvem som er en risiko for samfunnet. Vitenskapelige vurderinger gir juristene legitimitet til å dømme noen en tidsbestemt straff, og ved at juristene og psykiaterne foretar dette arbeidet, blir samfunnets krav om beskyttelse ivaretatt.

Gale mennesker kan oppleves som en risiko fordi man ikke vet hvordan de vil reagere i ulike sammenhenger. Allerede i opplysningstiden søkte en å internere, erobre og behandle

galskapen ved å fjerne den fra samfunnet. I dag er kriminalstoff¹²⁰ en svært sentral del av avisenes innhold, hvor kriminelle handlinger begått av mentalt syke personer utgjør en viktig del. Medias omtale av disse handlingene kan føre til økte fordommer og mistenksomhet overfor de mentalt syke. Imidlertid har det vært en vag interesse i forhold til dom til psykiatrisk behandling, noe som kan vitne om at formålet i første rekke har vært å sperre inne de farlige. Hensikten har med andre ord vært å fjerne risikoen fra samfunnet, og dermed er ikke innholdet i reaksjonen av særlig betydning. Dette kan belyses ved at media i liten grad har rettet oppmerksomheten mot hvor og hvilket innhold behandlingen av de gale og farlige kriminelle skal ha.

Risikoaspektet synes å ha hatt en særlig fremtredende rolle ved diskusjonen om forvaring. Det har tidligere blitt argumentert for at medias behandling av saken har ført til en lovendring i forhold til vilkårene for forvaring, i den hensikt å dømme Kristiansen fra Baneheiasaken en tidsubestemt straff. Media påvirker i stor grad hvilke risikoer en fokuserer på, og blant annet har seksualforbrytelser rettet mot barn fått stor mediadekning. Et annet eksempel på dette kan være en pedofildømt mann som etter å ha fått tilskrevet Viagra misbrukte sin egen sønn i Ila landsfengsel. Nettavisen omtalte saken som ”en av de mest groteske voldteks – og incestsakene i norgeshistorien (04.01.02). Saken fikk stor mediadekning, og slike historier kan gjøre det mer legitimt å idømme tidsubestemte reaksjoner fordi forbryterne blir fremstilt som onde og farlige for samfunnet. Ved at det gjentatte ganger har blitt fokuserte på Kristiansen og hans avvikende oppførsel, kan det argumenteres for at media har skapt et behov for strengere reaksjoner for slike handlingene. Lovendringen som ble foretatt i forhold til vilkårene for forvaring har tidligere blitt tolket som en konsekvens av at politikerne har ønsket å idømme Kristiansen en særreaksjon.

Det ble innledningsvis stilt spørsmål om lovendringen har ført til at enkeltindividets rettigheter har kommet mer i sentrum i forhold til særreaksjonsordningene. Gjennom prosessen har det blitt vist at flere forslag har vært lagt frem for å bedre vilkårene for de farlige kriminelle. Imidlertid kan utfallet av loven tolkes i den retning av at samfunnshensynet fremdeles er førsteprioritet for politikerne. Dette har blant annet blitt forklart ut fra risikoaspektet og politikernes oppgave med hensyn til å beskytte samfunnet fra farlige individer. Samtidig har det vært rettet søkelys på at de politiske partiene er avhengig av

---

¹²⁰ Media selger flere aviser ved å fokusere på kriminalitetssaker (Mathiesen 1993).

politisk oppslutning for å få innflytelse på politikken i Norge. På denne bakgrunn kan de nye særreaksjonene tolkes som om den politiske vinden blåser i retning av å prioritere samfunnet.

7.2 Vurdering av teoretiske valg

Teorier skal være et hjelpemiddel for å analysere empirien, og denne delen av fremstillingen vil fokusere på forholdet mellom teori og empiri for å vurdere teoriens bidrag til empirien.

Opgavens case er svært omfattende og det har til tider vært vanskelig å avgrense den til kun å svare på spørsmål angående klassifisering og håndtering. Som tidligere nevnt er det mange ulike forhold som kunne ha vært undersøkt nærmere fordi lovendringen åpner for mange ulike debatter. Det kunne for eksempel vært undersøkt hvordan beslutningsprosessen har vært organisert, og debatten kunne ha blitt analysert ut fra ulike forståelser av etikk og moral. I tillegg hadde det vært mulig å utdypet de demokratiske prinsippene i prosessen. Imidlertid falt valget på klassifisering og håndtering av gale og farlige kriminelle. Spørsmålet som stilles er om teoriene har fungert tilfredstillende for å belyse de ulike aspektene ved temaet.

Som antatt åpnet Abbotts profesjonsteoretiske bidrag opp for å studere forholdet mellom juss og psykiatri. Denne innfallsvinkelen har vært en svært nyttig redskap for analysen fordi klassifiseringen og håndteringen av de gale og farlige kriminelle i stor grad innebærer et tett samarbeid mellom profesjonene. Endringer i juristenes oppgaver vil føre til endringer i psykiaternes arbeid, og visa versa. Abbott omtaler dette som "the system of professions". Utilregnelighetsdebatten har tidligere blitt definert som en ekspertdebatt, og gjennom Abbott har det blitt det blitt fremsatt forklaringsfaktorer på hva som ligger bakenfor psykiaternes og juristenes argumentasjon. For eksempel har psykiaterne vært velvillige med hensyn til å klassifisere tilregnelighet for lovbrytere, noe som har blitt forklart som et forsøk på å opprettholde, eller utvide sin tidligere rådgivende jurisdiksjon. Årsaken er i følge Abbott at de fleste profesjoner, i de fleste sammenhenger ønsker å oppnå full jurisdiksjon på ulike områder. Gjennom det teoretiske utgangspunktet er det rimelig å anta at psykiaterne vil søke å oppnå en sterkere posisjon innenfor alle områdene som omhandlet klassifisering og håndtering.

Imidlertid har verken psykiaterne eller juristene ønsket å foreta farlighetsvurderingen av tilregnelige lovbyggere, samtidig som psykiaterne har kjempet mot å få kriminelle lovbyggere innlagt i psykiatrien.¹²¹ Dette er til dels påfallende når arbeidsoppgavene kan gi profesjonen økt legitimitet utad, noe den er avhengig av for å overleve. Det interessante i denne sammenhengen er hvorfor psykiaterne ikke har ønsket full jurisdiksjon på disse områdene. Det er imidlertid problematisk og kun benytte Abbotts profesjonsteoretiske bidrag for å svare på dette spørsmålet. Årsaken er at han kun i korte trekk nevner at dette kan forekomme, uten å fremlegge forklaringsfaktorer på hvorfor. Imidlertid har andre videreutviklet Abbotts poeng ved å vise til at noen jurisdiksjoner kan betraktes som upopulære og problematiske, blant annet fordi de befinner seg gråsonen mellom ulike fag, eller de omhandler lavstatusklinter. Eksempler på dette kan være sinkene innenfor skolevesenet og døvstumme (Froestad, Solvang og Söder 2000:52). I denne studien er det imidlertid risikoaspektet som har vært den avgjørende faktoren til at profesjonene har forsøkt å skyve fra seg ansvaret for de farlige og tilregnelige lovbyggere.

Abbott påpeker videre at det ikke er uvanlig at det foregår endringer i profesjoners arbeid. Det objektive aspektet kan endre seg, for eksempel gjennom politikk eller teknologi, noe noe som har vært tilfelle i denne studien. Til tross for dette savner jeg et fokus på profesjoners motvilje med hensyn til å påta seg enkelte oppgaver, fordi det er et aspekt ved oppgavens case som ikke ble dekket gjennom Abbotts og hans teori. I tillegg er det svært vanskelig og kun analysere særreaksjonsdebatten ut fra Abbotts bidrag.

Det har tidligere blitt argumentert for at risikoaspektet i stor grad har lagt føringer på særreaksjonsdebatten. Dette har blitt behørig dekket ved å benytte Beck og hans fokus på risikobegrepet. I tillegg kan teorien om refleksiv modernisering anvendes for å studere forholdet mellom vitenskapene, politikken og samfunnet.

Beck påpeker at det gjennom refleksiv modernisering vil bli en økt mistillit til vitenskapene fordi samfunnet ikke lenger stoler på vitenskapen. I oppgaven har jeg konkludert med at det på enkelte områder er tillit til vitenskapene, mens det på andre områder er en mistillit.

---

¹²¹ Det bør påpekes at psykiaterne både har argumentert for og mot denne oppgaven. På den ene siden har de hevdet det er en naturlig oppgave for dem å behandle utilregnelige lovbyggere, samtidig som de har vært kritiske til dom til psykiatrisk behandling. Det var i store trekk forslaget om den fakultative straffrihetsregelen som førte til at psykiaterne var mot forslaget. Årsaken var at det ble en åpning for at psykiater, som er vanskelig å behandle, fikk innpass i psykiatrien.

Eksempelvis kan lovendringen tolkes i retning av at det er tillit til at psykiaterne er kompetente i forhold til å klassifisere tilregnelighet, både fordi det medisinske prinsippet fremdeles er rådende, samt at psykiaterne har fått sitt eget begrep inn i lovteksten. På den andre siden kan kritikken og tidligere forskningsresultater indikere at det ikke er tillit til psykiaternes kompetanse i forhold til å klassifisere farlighet.¹²² Det er med andre ord tillit til vitenskapene på *enkelte* områder, mens det på andre områder er mistillit. Dette er et aspekt Beck tildels fokuserer på gjennom sin teori om refleksiv modernisering. Selv om han skiller mellom ulike områder for den refleksive tvilen fremsetter han et skille i forhold til områdene som inneholder risikoaspektet. Det er rimelig å tolke teorien i retning av at mistilliten til vitenskapene gjør seg gjeldende på områder som medfører risikoer for samfunnet. Desto mer en avgjørelse omhandler risiko, jo viktigere blir det for personene som omfattes av beslutningene at de har tillit til de som foretar vurderingene. Dette er i tråd med oppgavens funn hvor særreaksjonsdebatten er forbundet med risiko, og på den bakgrunnen har den satt i gang en større debatt, samt flere aktive og motstridende aktører enn hva som var tilfelle ved utilregnelighetsdebatten.

Gjennom begrepet subpolitikk hevder Beck at grensen mellom politikk og ikke politikk forsvinner. Medias sterke posisjon i forhold til lovendringen kan bekrefte Becks spådommer. Det er særlig i forhold til forvaringsordningen media har hatt en sentral rolle, og risikoaspektet har blitt anvendt som forklaringsfaktor. Det kan hevdes at det er media som knytter risiko til noen lovbrøyttere, samt noen former for forbrytelser. Her har også Foucault vært en sentral innfallsvinkel fordi han hevder kriminelle og gale er kulturelt skapte kategorier hvor avvikergruppene kun eksisterer gjennom samfunnets og vitenskapenes kategorier.

Begrepene refleksiv modernisering, subpolitikk og risikoer som har blitt presentert gjennom Beck har vært nyttige innfallsvinkler for å forstå prosessen og utfallet av lovendringen. Imidlertid ville det ha vært vanskelig å dekke alle aspektene ved debatten dersom Beck var det eneste teoretiske utgangspunktet. Som tidligere nevnt har Abbott vært en viktig innfallsvinkel for å studere forholdet mellom profesjonene, noe som har vært sentralt for denne fremstillingen. Avslutningsvis kan det konkluderes med at ingen av teoriene alene ville ha fungert tilfredstillende for å belyse de ulike forklaringsfaktorene angående klassifisering og

---

¹²² Psykiaterne skal fremdeles foreta denne vurderingen i forhold til de utilregnelige, samtidig som de selv har valgt å trekke seg fra sin tidligere rådgivende jurisdiksjon med hensyn til å vurdere farlighet overfor de tilregnelige.

håndtering av de gale og farlige kriminelle. Samtidig bør det understrekes at teoriene komplimenterer hverandre svært bra. Valgene av teoriene kan forsvares fordi de har gjort det mulig å få et innblikk og en forståelse av de ulike aspektene i debatten angående utilregnelighet og særreaksjon.¹²³

7.3 Konsekvensene av lovendringen

Til tross for at lovendringen angående de strafferettslig utilregnelige og særreaksjoner har medført et svært omfattende lovforarbeid, har endringene blitt omtalt som gammel vin på ny flaske.

Alle de tingene som vi gjorde for å få det faktisk til å bli annerledes er sortert bort av myndighetene, av Stortinget og departementene etter hvert (Rosenqvist intervju 26.11.01).

En mulig forklaring på at prosessen har tatt lang tid, kan være fordi debatten kan karakteriseres som en verdidebatt, hvor hensynet til både individet og samfunnet er sentralt. I tillegg kan denne gruppen av lovbrytere være svært vanskelige å klassifisere og håndtere. Både gale og kriminelle kan defineres som avvikere, og personer som både er gale og kriminelle kan betraktes som en dobbel avvikler; mentalt avvik og avvik fra samfunnets normer. Dette kan også medføre problemer fordi vedkommende kan falle mellom to stoler, noe Abbott har diskutert.

Det er på nåværende tidspunkt vanskelig å si noe om hvilke konsekvenser lovendringen vil få i praksis. Imidlertid kan man se konturene av et mønster av lovendringen. Gjennom den første høyesterettsdommen¹²⁴ angående forvaringsordningen, juni 2002, definerte retten forvaring som en tung ekstrastraff som burde anvendes med måtehold. Bakgrunnen for uttalelsen er at retten fastslo at lavest mulig minstetid skal være et mål, noe som betyr at lovbryteren kan bli tidligere løslatt enn ved en høyere minstetid (Nettavisen 29.06.02 og Dagbladet 29.06.02).

---

¹²³ Ved å anvende andre teorier ville temaet blitt belyst fra andre synsvinkler. Imidlertid har valgene blitt vurdert som tilfredsstillende for å svare på spørsmålene som ble presentert innledningsvis.

¹²⁴ Den første høyesterettsdommen ved nye lover skaper i stor grad presedens for fremtidige saker, og er dermed av sentral betydning.

Praksis kan imidlertid indikere at domstolene har valgt å prioritere samfunnet fremfor individet. I forarbeidene til loven er det slått fast at reaksjonen skal omfatte dem som har begått et lovbrudd som vil medføre en straff fra et par måneder til 6-8 år. Begrunnelsen var at forvaring vil være for strengt for dem som har begått et lovbrudd som er under denne grensen, samtidig som 21 år fengsel har blitt vurdert som tilstrekkelig for å beskytte samfunnet (NOU 1990:5). Kristiansen ville sannsynligvis blitt idømt 21 års fengsel dersom han ikke hadde fått 21 års forvaring, og på den bakgrunn blir intensjonene med forvaringsordningen satt til siden. Nok en gang kan det vises til klassifiseringen av ham som en stor risiko for samfunnet, noe som fører til at lovens formål blir satt til siden i den hensikt å beskytte samfunnet. En diskusjon om hvorvidt dette er legitimt har ikke blitt foretatt, og pressen har forholdt seg taus i denne saken.

Etter loven trådte i kraft har to uforutsette konsekvenser dukket opp; Forvaring kan gi lavere straff enn sikring, samtidig som personer som er utilregnelige og ikke har begått et alvorlig lovbrudd ikke vil bli møtt med noen form for reaksjon.

Etter 2002 er det bare lovbrøtere som har begått en alvorlige kriminell handling og utsatt andres liv, helse eller sikkerhet for fare som kan idømmes en særreaksjon. Etter loven trådte i kraft har dette kravet vekket en rekke reaksjoner, noe som kan belyses gjennom et konkret eksempel. I februar 2002 ble tvunget psykisk helsevern for første gang anvendt. Rettssaken medførte store diskusjoner fordi dommerne var uenig om den tiltalte skulle møtes med en reaksjon. Han hadde begått flere tilfeller av grov vold, samt foretatt narkotikaforbrytelser. Debatten hadde sitt utgangspunkt i at rettspsykiaterne fant ham psykotisk, samtidig som det ikke var blitt begått noen alvorlig forbrytelse (Stavanger Aftenblad 27.02.02). Det vil si at vedkommende verken kan idømmes fengselsstraff, eller særreaksjon. Han ble imidlertid idømt en særreaksjon. Da den tiltalte ventet på at ankesaken skulle komme opp, begikk han nye lovbrudd hvor han stjal en bil, før han deretter foretok et grovt ran. I ankesaken konkluderte rettspsykiaternes med at det ikke lenger forelå en psykose, og dermed kunne vedkommende idømmes en straffereaksjon. Mest sannsynlig vil han nå bli idømt fengsel eller forvaring (Stavanger Aftenblad 05.03.02).

Denne saken retter søkelyset på det faktum at utilregnelige som ikke begår alvorlige forbrytelser ikke kan møtes med noen form for reaksjon. Riksadvokat Tor-Aksel Busch

påpekte denne muligheten allerede før nevnte sak havnet for retten. Han uttrykte bekymring fordi vinningskriminalitet, middels grov vold, flere typer narkotikaforbrytelser og blotting ikke lenger er tilstrekkelig for en særreaksjon (Rundskriv nr.4/2001, 03.12.01). Denne konsekvensen har blitt omtalt som et smutthull i loven, og Stortinget har bedt Regjeringen vurdere en innskjerping av Straffeloven (Busch 2001). Det er imidlertid ikke fulgt opp.

Gjennom prosessen har dom til psykiatrisk behandling og vilkårene for særreaksjonen i liten grad ført til en debatt i media. Det var stort sett psykiatere som var engasjerte i diskusjonen. Årsaken var at den psykotiske lovbrøtteren ville bli møtt med en eller annen form for reaksjon dersom han hadde begått et lovbrudd av en viss art, og dermed var han ikke en trussel for samfunnet. Etter lovendringen er det fare for at utilregnelige lovbrøttere kan unndras straff til tross for gjentatte kriminelle handlinger. Dette vekker sterke reaksjoner, og media har nå involvert seg i saken; *"Funnet skyldig i grov vold, men aktor ville frifinne"* (Stavanger Aftenblad 28.02.02). Tidligere kunne disse personene bli idømt en ren sikringsdom, eller fri sikring¹²⁵ mens de nå er straffri med mindre de har begått et alvorlig lovbrudd og blir overført til tvunget psykisk helsevern. Ved at mentalt syke lovbrøttere nå vurderes som en fare for samfunnet også etter at vedkommende for første gang har begått et lovbrudd, har det ført til at debatten i stor grad har beveget seg bort fra å være en vitensdebatt til å omfatte andre aktører. Dette har blant annet blitt illustrert gjennom media og det faktum at de etter 2002 har engasjert seg i særreaksjonen dom til psykiatrisk behandling.

Statsadvokat Haugnes er også bekymret for de uforutsette konsekvensene av særreaksjonen. Han frykter at kriminelle gjenger nå vil benytte utilregnelige personer til å utføre lovbrudd fordi de ikke kan straffes (Stavanger Aftenblad 21.01.02). *"Det kan ikke aksepteres at enkelte lovbrøttere får fribillett til å begå omfattende og plagsomme lovbrudd"* (Busck i ibid). Den psykotiske lovbrøtteren har blitt en trussel for samfunnet fordi vedkommende gjentatte ganger kan begå forbrytelser, uten å bli sperret inne.

Ved å vise til debatten overfor, kan det antas at dersom forvaring kan føre til en lavere tidsramme for innesperringen enn sikring, kan det innebære at også denne debatten får ny vind i seilene. Austegård har allerede fokusert på denne muligheten. Videre kan resultatet bli at samfunnsborgerne ikke stoler på at politikerne og vitenskapene klarer å beskytte dem mot

---

¹²⁵ Det kan imidlertid diskuteres hvorvidt de utilregnelige etter loven av 1929 ble idømt sikring for mindre alvorlige lovbrudd.

risikoene de kriminelle utgjør. For partiene¹²⁶ kan samfunnets bekymring for risikoene medføre en lavere valgoppslutning, mens resultatet for vitenskapene kan bli mistillit og innskrenking av tidligere jurisdiksjoner.

I praksis er det få kriminelle som utgjør en risiko for samfunnet, og et resultat av medias enorme fokus på kriminelle som er gale, farlige eller begge deler kan føre til en tilstand hvor frykten for risikoene blir et større problem enn selve forbrytelsene. Dette er en situasjon som verken gagnar samfunnet eller lovbrysterne. Her har media et stort ansvar fordi de har stor innflytelse i forhold til å definere risikoer for samfunnet.

---

¹²⁶ Dette vil sannsynligvis gjelde for partiene på venstresiden av den politiske skillelinjen da det er dem som har tradisjoner for å sette enkeltindividets rettigheter i sentrum ved kriminalitetsspørsmål.

Litteratur

- Abbot, A. (1988) *The system of professions. An Essay on Division of Expert Labour*. Chicago and London of Chicago Press.
- Abrams, P. (1982) *Historical sociology*. Cornell University Press.
- Alexander, J. (1982) *Theoretical Logic in Sociology*. Berkley, University of California Press.
- Allern, S. (1996) *Myten om den fjerde statsmakt*. IJ Rapport, nr.3. Institutt for Journalistikk.
- Andenæs, J. (1994) *Straffen som problem*. Halden, Exil.
- Andenæs, J. (1997) *Alminnelig strafferett*. Universitetsforlaget.
- Andersen og Gjørme, K. (1996) "Politikk og moral i risikosamfunnet" i Haukelid, K.Jr. *Risiko og samfunn*. Oslo, TMV Skriftserie, nr. 19.
- Andersen, S.S. (1997) *Case studier og generalisering*. Bergen, Fagbokforlaget.
- Aubert, V. (1964) "Avvik: Forbrytelse eller straff" i Israel *Sociala avvikelser och social kontroll*. Stockholm, Almqvist og Wiksell / Gebers Forlag.
- Aubert, V. (1979) *Sosiologi 1. Sosialt samspill* Universitetsforlaget.
- Beck, U. (1992) *Risk society: towards a new modernity*. SAGE publications.
- Beck, U. (1994) "The Reinvention of Politics: Towards a Theory of Reflexive Modernization" i Beck, U., Giddens, A. og S. Lash; *Reflexive Modernization; Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Polity Press, Cambridge.
- Beck, U. (1997a) *Risiko og frihet*. Fagbokforlaget.
- Beck, U. (1997b) *The reintervention of politics. Rethinking Modernity in the Global Social Order*. Cambridge, Polity Press.
- Bernt, J.F. og Doublet, D.R. (1999) *Juss, samfunn og rettsanvendelse*. Oslo, Ad Notam Gyldendal.
- Brekke, O. (1995) *Differensiering og integrasjon. Debatten om bioteknologi og etikk i Norge*. Rapport 9509, LOS -senteret.
- Brekke, O. (1997) *Fra teknologisk politikk til politisk teknologi? Dialogiske råd som bidrag til en mer demokratisk teknologivurdering*. Notat 9714, LOS – senteret.

- Busch, T., A. (2001) Rundskriv fra Riksadvokaten nr. 4, 03.12.01.
- Carlsson, T. og Tjernshaugen, A. (2000) ”Subpolitikk på norsk: Vi –er-mange-vi-er-sterke-vi-skal-stoppe-gass-kraft-verket!” i *Risiko*. ARR idehistorisk tidsskrift, 2-3/2000.
- Carr –Saunders, A.M og Wilson, P.A (1933) *The professions*. Oxford. Clarendon.
- Cohen, M.D. , March, J.G. og Olsen, P. (1979) “People, Problems, Solutions and the ambiguity of Relevanse i March, J.G og Olsen, P. *Ambiguity and Choice in Organizations*
- Danielsen, T. og Hansen, W. M. (1997) *Ny start for norsk fengselsvesen? Ved Kriminalomsorgens utdanningscenter (KRUS)*
- Eckhoff, T. (1967) *Vitenskaper, profesjoner og klienter*. Nordisk Forum, Volume 2.
- Eide, M. og Hernes, G (1987) *Død og pine! Om massemedia og helsepolitikk*. Oslo, Fafo.
- Eitinger, L. og Retterstøl, N. (1990) *Rettspsykiatri*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Ellingsen, D. (1987) *Kan man stole på rettspsykiatrien? Kritisk søkelys på rettspsykiatrien*. Institutt for kriminologi og strafferetts skriftserie; 1/1987. Oslo, Universitetsforlaget.
- Ellingsen, D. (1988) *Kan og bør vi forutse farlige handlinger? Lov og rett*, side 39-51
- Enebakk, V.(2000) *Risiko*. ARR idèhistorisk tidsskrift, 2-3.
- Erichsen, V. (1996) ”Helsetjenesten og profesjoner” i Erichsen, V. (1996) *Profesjonsmakt. På sporet av en norsk helsepolitisk tradisjon* Oslo, Tano Aschehoug.
- Erichsen, V. (1996) ”Profesjoners forhold til hverandre” i Erichsen, V. (1996) *Profesjonsmakt. På sporet av en norsk helsepolitisk tradisjon*. Oslo, Tano Aschehoug.
- Ericsson, K. (1974) *Den tvetydige omsorgen. Sinnssykevesenets utvikling – et sosialpolitiske eksempel*. Universitetsforlaget.
- Eriksen, E.O. (2001). *Demokratiets sorte hull – om spenningen mellom fag og politikk i velferdsstaten*. Otta, Abstrakt forlag.
- Eskeland, S. (2000) *Strafferett*. Oslo, Cappelens akademiske forlag.
- Falck, S. (1989) *I gråsonen : rapport fra Ila-prosjektet*. Oslo, Pax.
- Falch, S. (1990) *Sikring – konsekvenser av ansvarsfraskrivelse*. Hefte for kritisk juss, nr.2.
- Feiring, M. (1992) *Kampen om kontroll*. Magisteravhandling, institutt for sosiologi, universitetet i Oslo.

- Flyberg, B. (1999) *Rationalitet og magt. Det konkrete vitenskap*. Bind 1. Kjøbenhavn, Det akademiske forlag.
- Froestad, J. (1995) *Faglige diskurser, intersektorielle premisstrømmer og variasjoner i offentlig politikk*. Rapport nr. 34, institutt for Administrasjon og organisasjonsvitenskap, universitetet i Bergen.
- Foucault, M. (1999a) *Overvåkning og straff*. Forord av Thomas Mathiesen. Gyldendal.
- Foucault, M. (1999b) *Galskapens historie*. Gyldendal.
- Foucault, M. (2000) Innledende essay av Erling Sandmo i *Galskapens historie*. Bokklubben Dagens bøker.
- Giddens, A. (1997) *Modernitetens konsekvenser*. Pax forlaget.
- Gjertsen, S. (1995) *Fosterpolitikk, teknologi og samfunn – nye muligheter til besvær eller begjær*. Rapport nr. 41, hovedoppgave i Administrasjon og organisasjonsvitenskap, universitetet i Bergen.
- Goffmann, E. (1961) *Asylums : essays on the social situation of mental patients and other inmates*. New York, Anchor Press Book.
- Grøndahl, P. (2000) *Sikring eller forvaring – refleksjon over de nye særreaksjonene*. Tidsskrift for norsk Lægeforening, nr.18; 120.
- Halvorsen, T. (1995) *Sektorinteresser eller profesjonsinteresser*. TMV serie, nr. 10.
- Halvorsen, P. (2000) *Rettspsykiatrien – dommer uten kappe?* Tidsskrift norsk Lægeforening nr.7 ; 120.
- Hauge, R. (1996) *Straffens begrunnelser*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Hauge, M. S. (2002) *Avvik og identitet. Ei analyse av diskursar kring den kriminelle innan fengselsinstitusjonen, politikken og media*. Hovedfagsoppgave ved Administrasjon og organisasjonsvitenskap, universitetet i Bergen.
- Haukelid, K. (2000) *Risiko og sikkerhet i antropologisk perspektiv*. ARR Idèhistorisk tidsskrift, 2-3.
- Hellevik, O. (1991) *Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Hellevik, O. (1995) *Sosiologisk metode*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Hermundstad, G. (1999) *Psykiatriens historie*. Ad Notam Gyldendahl.

- Hernes, K.S. (1991) *"Problembarn" som katalysator i yrkesutvikling*. Rapport nr. 13, hovedoppgave i Administrasjon og Organisasjonsvitenskap, universitetet i Bergen.
- Holme, I.M og Solvang, B. K. (1993) *Metodevalg og metodebruk*. Otta, TANO.
- Homme, A.D (1993) *Vi vil løfte skolen og løfte standarden*. Notat nr 23, hovedoppgave i Administrasjon og Organisasjonsvitenskap, universitetet i Bergen.
- Høviskeland, T. (1995) *Biohasard – politikken møte med genmodifiserte organismer*. Rapport 9512, LOS senteret.
- Høyer, G. og Syse, A. (1991) *Slem gal eller begge deler?* Lov og Rett, side 410-435.
- Jacobsen, K.D., "Politisk fattigdom" i I.L.G. Lingås (red) *Myten om velferdsstaten*. I g grunnfagskompendium 1-2 for Administrasjon og organisasjonsvitenskap.
- Jasanoff, S. (1995) *Science at the bar. Law, Science and technology in America*. Cambridge, Massachusetts, and London. Harvard University Press.
- Johnson, T. (1972) *Professions and power*. London, The MacMillan Press Ltd.
- Johnson, T. (1982) "The state and the professions: peculiarities of the British". I Giddens, A og MacKenzie, G (eds) :*Social class and the Division of labour*; Cambridge: Cambridge University Press.
- Johnson, T. (1992) *Governmentality and the institutionalisation of Expertise*. ISA Conference on the professions in Transition. University of Leicester, 21.23 April. Departement of Sociology, University of Leicester.
- Kallerud, K.H. og Sulland, F. (1990) *Strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner*. Lov og Rett, nr. 6.
- Kirkebæk, B.(1993) *Da de åndssvage blev farlige*. Holte, Forlaget Socpol
- Kjæmpenes, W.M. (1993) *Vitskap og profesjonskunnskap*. Obligatorisk vitenskapsteoretisk innlegg for dr.polit- graden. Institutt for Administrasjon og organisasjonsvitenskap. Notat nr 15.
- Klingsheim, R. (2002) *Tvetydigheter og skillelinjer – En studie av metadondebatten i Norge fra 1980-2000*. Hovedfagsoppgave ved Administrasjon og organisasjonsvitenskap, universitetet i Bergen
- Kongshavn, H. (1987) *Rettspsykiatrien – slik fanger ser den*. Institutt for kriminologi og strafferetts skriftserie nr.2/87. Oslo, Universitetsforlaget.
- Korsnes, O., Andersen, H og Brante, T (red) (1997) *Sosiologisk leksikon*. Oslo, Universitetsforlaget.

- Kuhn, T. (1962) *The Structure of Scientific Revolutions*.
- Langelid, T. (1982) *Straff og pedagogikk – to sosialiseringssystem i konflikt? Utvikling av Undervisningstilbud ved to norske fengsel 1945-1980*. Hovedoppgave i Historie, universitetet i Oslo.
- Larsson, P. (1997) Individualprevensjon i Finstad og Høigård (red) *Kriminologi*. Oslo, Pax Forlag.
- Ludvigsen, K. (1993) *Definisjonsproblemet i profesjonsforskningen*. Obligatorisk vitenskapsteoretisk innlegg for dr.polit graden. Institutt for Administrasjon og organisasjonsvitenskap. Notat nr 10.
- Ludvigsen, K. (1998) *Kunnskap og politikk i norsk sinnssykevesen 1820-1920*. Institutt for Administrasjon og organisasjonsvitenskap, rapport nr. 63.
- Ludvigsen, K. (2000) Gal eller kriminell? Definerings av klientkategorier i grenselandet mellom juss og psykiatri i 1890-1920. I Froestad, Solvang, Söder (red) *Funksjonshemming, politikk og samfunn*. Gyldendal Akademiske.
- Lupton, D. (1999) *Risk*. Routledge.
- Mathiesen, T. (1990) *Side et hundre og fem*. Hefte for kritisk juss, nr. 3.
- Mathiesen, T. (1993) *Makt og medier : en innføring i mediesosiologi*. Oslo, Pax.
- Meissner, R. (1989) *Risikosamfunnet – også i Norge?: En presentasjon av "Risikogesellschaft- auf dem Weg in eine andere Moderne"* av Ulrich Beck. Arbeidsnotat/ Rogalandsforskning. RF; 119/89.
- Mæland, J. H. (1999) *Innføring i alminnelig strafferett*. Bergen. Justian.
- Mæland, Ø. (2000) *Rettspsykiatriske utfordringer*. Tidsskrift for den norske Lægeforening, nr. 18;120.
- Noreik, K. (1993) *Drap og sinnssykdom*. Tidsskrift for norsk Lægeforening, nr.14;113.
- Norvoll, m.fl. (2002) Upublisert, uten tittel.
- Nyhagen, A. (1997) *Diskurs og politikk. Sosialøkonomene og miljøpolitikken 1969-1995*. Hovedfagsoppgave i Administrasjon og organisasjonsvitenskap, universitetet i Bergen.
- Nørbech, T. (1999) *Forfall i politisk engasjement? Et moderniseringsteoretisk perspektiv på endring i politisk deltakelse*. Hovedfagsoppgave i Sosiologi, universitetet i Bergen.

- Paulsen, S. S. (2000) *Fra nedbygging til ombygging. Hva skjer når ansvaret for psykiatriske tjenester blir overført til kommunene? En komparativ casestudie av Bergen og Fredrikstad kommune.* Hovedfagsoppgave i Administrasjon og organisasjonsvitenskap, universitetet i Bergen
- Ragin, C. C. . Introduction: Cases of “What is a case?” i Ragin og Becker *What is a case? Exploring the Foundations of Social Inquiry.* Cambridge, Cambridge University Press.
- Ramsdal, H. og Ludvigsen, K. (1998) ”Kompetanseutvikling og profesjonalisering i psykiatrien. Om målet for ”helhet” på en oversiktlig og mangfoldig arbeidslivsarena. I Andersen, A, J,W og Karlsson (red) *Psykiatri i endring – forståelse og perspektiv på klinisk arbeid.* Oslo, Ad Notam Gyldendal AS.
- Ratikainen, K. (1999) *Mellom sentral styring og lokal autonomi – en case studie av opprettelsen av et felles hovedfagstilbud for helsefagene – identitet og fagutvikling-* Hovedfagsoppgave ved Administrasjon og organisasjonsvitenskap ved universitetet i Bergen.
- Risøy, S.M. (1999) *Mot normalt? Landsforeningen Rettferd for Taperne og den norske taperdiskursen.* Institutt ved Administrasjon og organisasjonsvitenskap, Rapport nr. 71.
- Robak, O.H. (1990) *Forslag til revisjon av straffelovens bestemmelser om strafferettslige særreaksjoner: Psykiatriens motivering.* Hefte for kritisk juss, nr. 2.
- Rosenqvist og Rasmussen (2001) *Rettspsykiatri i praksis.* Oslo, Universitetsforlaget.
- Sande, T. (1996) ”Fra risiko til etikk” i Haukelid, K. Jr. *Risiko og ansvar.* TMV serien, nr.19.
- Sandmo, E. (1999) *Voldsamfunnets undergang- om disiplineringen av Norge på 1600 tallet* Oslo, Universitetsforlaget
- Schaanning, E. (1994) *Den onde vilje: en kriminal-filosofisk pamflett.* Oslo, Spartacus.
- Schaanning, E. (1997a) *Vitenskap som skapt viten: Foucault.* Oslo, Spartacus.
- Schaanning, E. (1997b) *Foucaults intervensjon i strafferetten.* ARR Idèhistorisk tidsskrift, nr.2-3.
- Schafft, A. (1997) Allmennprevensjon i Finstad og Høigård (red) *Kriminologi.* Oslo, Pax forlag.
- Seippel, Ø. (1998) *Risikosamfunnet – en teoretisk og empirisk kritikk”* Tidsskrift for samfunnsforskning, årgang 39, nr 3.
- Sennett, R. (1992) *Intimitetstyrraniet.* Oslo, Cappelens forlag.
- Sirnes, T. (1997) *Risiko og mening – mentale brot og meningsdimensjonar i industri og politikk. Bidrag til den sosiale stadieteorien.* Doktoravhandling ved Administrasjon og organisasjonsvitenskap, rapport nr 53.

- Sirnes, T. (1999) "Alt som er fast, fordamper"? I Meyer og Sirnes (red) *Normalitet og identitetsmakt i Norge. Makt og demokratiutredningen 1998-2003*. Oslo, Ad Notam Gyldendal.
- Skocpol, T. (1984) "Emerging Agendas and recurrent Strategies in Historical Sociology" i Skocpol, T. 1984 *Vision and Method in Historical Sociology*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Skocpol, T.(1985) "Bringing the State Back In: Strategies of Analysis in Current Reserch". I P.B. Evans et al.: *Bringing the State Back In*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Slettan, S. og Øie, T.M. (1997) *Forbrytelse og straff: lærebok i strafferett*. Oslo, Tano Aschehaug
- Sulland, F. (1990) *Strafferettslig utilregnelighetsregler og særreaksjoner*. Hefte for kritisk juss, nr.2.
- Sundby, N.K (1976) *Om psykiatrien og dens diagnoser*. Lov og rett s. 52-73.
- Svendsen, L.F.H. (2001) *Ondskapens filosofi*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Syse, A. og Høyen, G. (1991) *Slem, gal eller begge deler? Om noen konsekvenser av det fremlagte lovforslaget om nye strafferettslige særreaksjoner (NOU 1990:5)*. Lov og rett s.410-435.
- Syse, A. (1997) *Dømt til behandling –frikjent til fengsel. Nye strafferettslige ansvarsregler og særreaksjoner*. Nytt i strafferetten nr.1.
- Tulloch , T. (1999) *Fear of crime and the media: sociocultural theories of risk* i Lupton, D. *Risk and sociocultural theory*. Cambridge University Press.
- Tøssemo, J. (1992) *Institusjonsliv i velferdsstaten- levekår under HVPU* Oslo; Ad.Notam Gyldendal.
- Vaughan, D. (1992) *Theory elaboration: the heuristics of case analysis* i Ragin og Becker. *What is a case? Exploring the Foundations of Social Inquiry*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Weber, M. (1995) *Den protestantiske etikk og kapitalismens ånd*. Oslo, Pax.
- Weber, M.(1971) *Makt og byråkrati*. Oslo, Gyldendal Norske forlag.
- Wifstad, Å. (1996) *Vilkår for begrepsdannelse og praksis i psykiatri. En filosofisk undersøkelse*. Oslo, Tano Aschehoug.
- Weisæth, B. (1986) *Psykiatri og avvik hos innsatte : tilråding fra utvalget til å utrede etablering av psykisk helsevern for innsatte i fengsel*. Oslo

Wikstrøm, S og Rønning, H. (2001) *Caplex ettbindsleksikon*. Oslo, Cappelens forlag A/S.

Yin, K.R. (1994) *Case study research Design and Methods* Thousand Oaks, California, Sage Publications.

Ørbeck, A.L. (1997) *Intelligensvurderinger i forbindelse med spørsmål om strafferettslig tilregnelighet*. I *Lov og rett* s. 124-128.

Østerrud, Ø. Goldmann, K. og Pedersen, N.M. (1997) *Statsvitenskapelig leksikon*. Oslo, Universitetsforlaget.

Østerrud, Ø. (1991) *Statsvitenskap innføring i politisk analyse*. Oslo, universitetsforlaget.

Offentlige dokumenter

Norske offentlig utredning

NOU 1974:17 *Strafferettslig utilregnelighet og strafferettslige særreaksjoner*.

NOU 1983:57 *Straffelovgivningen under omforming*.
Straffelovskommisjonens delutredning I.

NOU 1990:5 *Strafferettslig utilregnelighetsregler og særreaksjoner*.
Straffelovskommisjonens delutredning IV.

NOU 2001:12 *Rettsmedisinske sakkyndige i straffesaker*.I.

Odelsproposisjoner

Ot.prp nr 87 (1993-94) *Om lov om endringer i straffeloven m v (strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner)*.

Ot.prp nr 46 (2000-2001) *Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover*.

Stortingsmeldinger

- St meld nr. 23 (1991-92) *Om bekjempelse av kriminalitet.* Justis – og politidepartementet.
- St meld nr. 25 (1996-97) *Åpenhet og helhet. Om psykiske lidelser og tjenestetilbudene.* Sosial – og helsedepartementet.
- St meld nr 27 (1997-98). *Om kriminalomsorgen.* Justis - og politidepartementet.
- St meld nr 23 (2000-01) *Førsteinstansdomstolene i fremtiden.* Justis – og politidepartementet.

Innstillinger til Odelstinget

- Innst. O Nr. 33 (1996-97) *Innstilling fra justiskomiteen om lov om gjennomføring av særreaksjonen tvungen omsorg for psykisk utviklingshemmede lovbrøyttere som ikke straffedømmes (tvangsomsorgsloven).*
- Innst. O. Nr. 34 (1996-97) *Innstilling fra justiskomiteen om lov om endringer i straffeloven m.v (strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner).*

Stortingsproposisjoner

- St.prp nr 130 (1980-81) *Om nedleggelse av driften ved Reitgjerdet sykehus og om fullmakten for Sosialdepartementet til å føre forhandlinger om avhendelse av eiendommen eller deler av denne.*
- St.prp. nr. 116 (1981-82) *Om endring av proposisjonen om nedleggelse av driften ved Reitgjerdet sykehus og om organisering av omsorgen for særlig vanskelige og /eller farlige sinnslidende.*

Stortingsforhandling i Odelstinget

- Stortingsforhandlingen 12.12.96. Dagsorden; Innstilling O. nr 34 og Innstilling O. nr 33.

Norsk telegram byrå

NTB	14.05.01	<i>Kristiansen har mangelfullt utviklede sjelsevner.</i>
NTB	31.05.01	<i>Baneheia: Kan være ute om ti år med maks straff.</i>
NTB	04.01.02	<i>De tiltalte i Baneheia-saken.</i>

Avisartikler

Aftenposten	21.12.92	<i>Trenger vi en ny straffelov?</i>
Aftenposten	29.05.95	<i>Fra asken til ilden?</i>
Aftenposten	04.06.96	<i>Dømt til behandling</i>
Aftenposten	07.12.96	<i>Endringene i straffeloven åpner for tvangsbehandling:- Tilbakeskritt for psykiatrien</i>
Aftenposten	11.03.98	<i>Hvor gal skal man være for å slippe straff? Avgjørende dag for tiltalte i Austbø-saken</i>
Aftenposten	12.03.98	<i>Politidrapene på Austbø Legen: umulig å forutsi</i>
Aftenposten	22.06.98	<i>Psykiater : Mediefokusering fører til smitteeffekt</i>
Aftenposten	28.06.00	<i>Sinnslidende lovbrøtere og norsk rettspsykiatri</i>
Aftenposten	01.08.00	<i>Historieløst om særreaksjoner?</i>
Aftenposten	14.05.01	<i>Kristiansen: Umoden og kaotisk seksualitet</i>
Aftenposten	21.03.02	<i>Veronicas søvnløse natt</i>
Aftenposten	28.05.02	<i>Per og Veronica får sone sammen</i>
Bergens Tidende	28.05.00	<i>Sosionomer vurderer sex-forbrytere</i>
Bergens Tidende	11.04.01	<i>Sikring</i>
Bergens Tidende	18.10.01	<i>Syke mennesker bures inne</i>
Dagbladet	03.12.96	<i>Fengsel i sykehus</i>
Dagbladet	03.12.96	<i>Skal dømmes til forvaring i sykehus</i>
Dagbladet	12.12.96	<i>Fengsel i sykehus</i>
Dagbladet	14.05.00	<i>”Et fengsel er ikke stedet for ham”</i>
Dagbladet	27.05.00	<i>Diagnose : Drapsmann</i>
Dagbladet	10.01.01	<i>Psykiatristrid ryster Retts-Norge</i>

Dagbladet	06.02.02	<i>Kristiansen er å oppfatte som farlig</i>
Dagbladet	22.03.02	<i>Trippeldrapet – Jeg vil ikke leve lenger. Fikk tilsyn i natt</i>
Dagbladet	02.04.02	<i>Veronica Orderud avreagerer på Bredtveit: Vasker fengsel som terapi</i>
Dagbladet	25.04.02	<i>Advarer mot giftstoff i stekt mat</i>
Dagbladet	29.06.02	<i>Fikk mildere dom</i>
Dagbladet	20.07.02	<i>Syke fanger</i>
Morgenbladet	1-7.2.02	<i>Nr 5., årgang 183. Straffekåte psykiatere?</i>
Nettavisen	04.11.98	<i>Vil gi Rønningen 21 år</i>
Nettavisen	15.05.01.	<i>Strid om Jan Helges sinn</i>
Nettavisen	04.01.02	<i>Voldtok sønnen i fengsel</i>
Nettavisen	29.06.02	<i>Høyesterett reduserte pedofildom</i>
Stavanger Aftenblad	21.01.02	<i>Tvungen behandling erstatter sikring</i>
Stavanger Aftenblad	27.02.02	<i>Funnet skyldig i grov vold, men aktor ville frifinne</i>
Stavanger Aftenblad	05.03.02	<i>Løslatt – fengslet for ran</i>
Verdens Gang (VG)	04.04.02	<i>Sander (1) angrepet i badet</i>

Internett

Sando (1996) *Risiko*¹²⁷

www.odin.dep.no/shd/norsk/helse/helselover

www.mentalhelse.no/organisasjon/

www.lovdatab.no

<http://interaktiv.vg.no/CGI/intervju/intervju/Randi>

---

¹²⁷ Artikkelen er mer eller mindre et resyme av Shrader –Frechette 1995.

Brev

Dato: 23.10.1996

Fra: Amnesty, England

Til: Justisminister Grete Faremo

Tittel: *Treatment of Mentally- ill Prisoners.*

Dato:01.12.2000

Fra: Terje Andersen, Jon Geir Høyersten, Jan Øystein Berle

Til: Justis – og Politidepartementet

Tittel: *Erfaringer med arbeidet til den Rettsmedisinske kommisjon, Psykiatrisk gruppe.*

Dato: 09.01.2001

Fra: Justis- og Politidepartementet

Til: Terje Andersen, Jon Geir Høyersten, Jan Øystein Berle (alle er rettspsykiatere)

Tittel: *Den rettsmedisinske kommisjon – samarbeid og tilbakemeldinger.*

Mail

Mona Nettum (2002) Den norske legeförening. Angående forholdet mellom psykiater og rettspsykiater.

Fra Justis – og politidepartementet (2002) Angående forvaringens innhold.